

SCIENTIFIC OPINIONS ABOUT LAW AND HISTORY

Collective monograph

ISBN 979-8-88757-556-8

DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3

BOSTON(USA)-2022

ISBN – 979-8-88757-556-8

DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3

*Scientific opinions about law
and history*

Collective monograph

Boston 2022

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

ISBN – 979-8-88757-556-8

DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3

Authors – Kuzmenko I. , Koropatov O. , Liubchik V. , Dumanskyi R., Semenyaka V., Байталюк О., Гришук А.Б., Савенкова В.Г. , Мацелюх К.С., Tymchenko L., Prianykova P., Pelekh I., Гришко У., Ярошевська Т., Marynchak Y., Moskvych L., Karпова N., Pietsov R., Havronska T., Makarova O., Konchakovska V., Khmelevska N., Александренко О., Костюк Н.П. , Бахновська І.П., Журавська Д.А.

REVIEWER

Romanova Alona – Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law, Constitutional and International Law of the Institute of Law, Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic National University.

Strelchenko Oksana – Doctor of law, Professor of the Department of Public Administration and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Professor.

Published by Primedia eLaunch

<https://primediaelaunch.com/>

Text Copyright © 2022 by the International Science Group(isg-konf.com) and authors.

Illustrations © 2022 by the International Science Group and authors.

Cover design: International Science Group(isg-konf.com). ©

Cover art: International Science Group(isg-konf.com). ©

All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required.

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe and Ukraine. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science.

The recommended citation for this publication is:

Scientific opinions about law and history: collective monograph / Kuzmenko I., Koropatov O., Liubchik V., Dumanskyi R. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2022. 240 p. Available at : DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3

TABLE OF CONTENTS

1. ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCESS		
1.1	<p>Kuzmenko I.¹, Koropatov O.¹, Liubchuk V.¹, Dumanskyi R.¹</p> <p>LEGAL ASPECTS OF PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS IN UKRAINE DURING MARITAL STATE</p> <p>¹ Department of Administrative Law and Administrative Procedure (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)</p>	7
1.2	<p>Semenyaka V.¹</p> <p>WAYS OF IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF THE USE OF SPACE CAPABILITIES IN THE MILITARY SPHERE</p> <p>¹ Department of problems of agrarian, land, environmental and space law, Kyiv, V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine</p>	16
1.3	<p>Байталюк О.¹</p> <p>НОРМАТИВНО-ПРАВОВ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПО ОХОРОНІ ПАМ'ЯТНИКІВ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ</p> <p>¹ Кафедра приватного права факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка</p>	25
1.4	<p>Гришук А.Б.¹</p> <p>ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ІНТЕРЕСИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ</p> <p>¹ кафедра адміністративно-правових дисциплін, Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ</p>	34
1.5	<p>Савенкова В.Г.¹, Мацелюх К.С.¹</p> <p>ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ДОСТУПІ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ ТА ПРОФЕСІЇ В УКРАЇНІ</p> <p>¹ Приватний вищий навчальний заклад «Фінансово-правовий коледж»</p>	43
2. BUSINESS LAW		
2.1	<p>Тумченко Л.¹</p> <p>FEATURES OF UKRAINIAN LEGISLATION ON BANKRUPTCY PROCEDURES</p> <p>¹ Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine</p>	51

3.	CIVIL LAW	
3.1	<p>Prianykova P.¹, Pelekh I.²</p> <p>PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN UNION (INCLUDING THE UN MEMBER STATES) IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS PROTECTION DURING THE GLOBAL REVOLUTION IN THE TECHNOLOGICAL SPHERE. POLINA PRIANYKOVA'S SCIENTIFIC DOCTRINE ON THE ELABORATION OF THE CONSTITUTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE</p> <p>¹ International Human Rights Defender on AI, Juridical Scientific Department, Zaporizhzhia National University</p> <p>² Scientific supervisor of this academic research, Department of Constitutional and Administrative Law, Zaporizhzhia National University</p>	59
3.1.1	LANGUAGE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IMPLEMENTATION INTO THE LEGISLATION OF THE EU AND WORLD STATE LEADERS	63
3.1.2	THE EFFECTIVE SYNERGY BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND LEGISLATION IN THE SPHERES OF TRANSPORT, SOCIAL PROTECTION OF PEOPLE AND THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES THROUGH THE PRISM OF THE DEVELOPMENT OF POLINA PRIANYKOVA'S SCIENTIFIC DOCTRINE 'SMART CITY – SMART COUNTRY – SMART PLANET'	64
3.1.2.1	NOVELTIES IN TRANSPORT AND FIRST PROBLEMATIC FACTORS	64
3.1.2.2	GOVERNMENTAL PROVISION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS SOCIAL PROTECTION DURING THE REVOLUTION IN THE TECHNOLOGICAL SPHERE	72
3.1.2.3	'SMART CITY – SMART COUNTRY – SMART PLANET.'	77
3.1.3	INADMISSIBLE IMBALANCE OF THE SYSTEM OF WORLD LEGISLATION: THE SCALE OF THE 'NINTH WAVE' OF MODERNIZATION OF IT TECHNOLOGY AND THE HAZARDOUS INERTIA OF THE WORLD'S LEGISLATORS, INCLUDING AT THE UN LEVEL. POLINA PRIANYKOVA'S SCIENTIFIC DOCTRINE ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IMPLEMENTATION INTO THE WORLDWIDE LEGISLATION WITH A GUARANTEED STATE MONOPOLY AS A	82

	BENEFICIAL TOOL FOR SOLVING HUMANITY'S PROBLEMS	
3.2	Гришко У. ¹ ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ¹ кафедра цивільного права, Навчально-наукового юридичного інституту, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника	89
3.2.1	РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ЄС У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ	89
3.2.2	ДИРЕКТИВИ ЄС ЯК ОСНОВНІ ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ЄС	96
3.2.3	ОРГАНИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В ЄС	108
3.3	Ярошевська Т. ¹ ПРАВОВА ОХОРОНА ТА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ВИНАХОДІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПАТЕНТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ¹ кафедра цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	113
4.	FINANCE LAW	
4.1	Marynchak Y. ¹ ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД ОБОВ'ЯЗКОВИХ НЕПОДАТКОВИХ ПЛАТЕЖІВ ¹ Department of Financial Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv	124
5.	THE CIVIL PROCESS	
5.1	Moskvych L. ¹ CRISIS-MANAGEMENT FOR THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE ¹ Department of criminal procedure, Yaroslav Mudryi National Law University, Visiting Fellow Hochschule RheinMain, Wiesbaden Business School	146
6.	THE CRIMINAL PROCESS	
6.1	Karpova N. ¹ , Piestsov R. ² , Havronska T. ² , Makarova O. ² , Konchakovska V. ² PECULIARITIES OF CONDUCTING CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST MEMBERS OF THE ACCOUNTING CHAMBER ¹ Faculty of law, Academician Yuri Bugay International University of Science and Technology ² Faculty of social and law, Drahomanov National Pedagogical University	156

6.1.1	КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЧЛЕНІВ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ	157
6.1.2	ІНСТИТУТ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ В УКРАЇНІ І В СВІТІ	164
6.1.3	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАТРИМАННЯ ЧЛЕНІВ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ	167
6.1.4	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ЧЛЕНІВ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ	168
6.1.5	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ЧЛЕНАМ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ	169
6.1.6	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ДОПИТУ ЧЛЕНІВ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ	170
6.1.7	ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЩОДО ЧЛЕНІВ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ	171
6.1.8	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАДИ ЧЛЕНІВ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ ВНАСЛІДОК ВИНЕСЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО ВИРОКУ ЩОДО НИХ	172
6.2	Khmelevska N. ¹ THE CHILDREN'S RIGHTS PROTECTIONS DURING THE WAR IN UKRAINE ¹ Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of management and law	175
6.3	Александренко О. ¹ ОСНОВНІ НАПРЯМИ І ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗСЛІДУВАННЯ НЕРОЗКРИТИХ ЗЛОЧИНІВ МИНУЛИХ РОКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ¹ науково-дослідна лабораторія з проблем криміналістичного забезпечення, Національна академія внутрішніх справ	203
7.	THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW	
7.1	Костюк Н.П. ¹ , Бахновська І.П. ¹ , Журавська Д.А. ² ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ ¹ кафедра права Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ ² Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	211
	REFERENCES	220

SECTION 1. ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCESS

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.1.1

1.1 Legal aspects of protection of critical infrastructure objects in Ukraine during marital state

In the conditions of large-scale armed aggression and the introduction of martial law in Ukraine, more and more discussion and actions regarding combating crimes in various spheres of life are becoming of primary importance [4, c. 12], including military offenses. The increase in the level of danger for the functioning of critical infrastructure requires legal regulation in order to ensure their legal recognition, protection, countering criminal manifestations, destruction or partial damage, failures of the sustainable functioning of these objects, determination of legal responsibility for this type of offenses. During the bombing, the destruction, partial damage or malfunction of critical infrastructure objects directly affects the level of national security of each state. In wartime, these factors only increase. From February 24, 2022, in accordance with the Law of Ukraine "On the Legal Status of Martial Law", the martial law regime was introduced in Ukraine, and according to the Decree of the President of Ukraine No. 573/2022 of August 12, 2022 "On the extension of the period of martial law in Ukraine", it the validity period has been extended by 90 days from August 23, 2022.

An analysis of the national legislation regarding the specifics of the protection and legal regime of work and safety of critical infrastructure in the conditions of a special period, and the state of war is one of them, showed that today these issues are regulated by the following laws of Ukraine: "On critical infrastructure", "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the foundations of the state regional policy and the policy of restoration of regions and territories", "On the legal regime of martial law", "On the functioning of the unified transport system of Ukraine in a special period", "On defense of Ukraine", "On the procedure for admission and conditions of stay of units of the armed forces of other states on the territory of Ukraine", "On state secrets", "On local self-government in Ukraine", "On local state

administrations", "On the basic principles of ensuring cyber security of Ukraine" , "On the national security of Ukraine".

The Law of Ukraine "On Critical Infrastructure" defines: "security of critical infrastructure – the state of protection of critical infrastructure, which ensures the functionality, continuity of work, restoreability, integrity and stability of critical infrastructure" [9]. An analysis of the content of this law provides grounds for asserting that it regulates the basic principles of the formation of a system for the protection of critical infrastructure objects and ensuring the effectiveness of its functioning, including the period of martial law. In particular, the following are outlined: tasks of state policy in this area; levels of management of this national system; criticality categories of critical infrastructure objects; register of critical infrastructure objects; certification of critical infrastructure objects; subjects of the national critical infrastructure protection system; modes of operation of the national critical infrastructure protection system; authorized body in the field of protection of critical infrastructure of Ukraine; functional bodies in the field of critical infrastructure protection; sectorial bodies in the field of critical infrastructure protection; local bodies of executive power (military-civilian administrations – in case of formation) in the field of critical infrastructure protection; tasks, rights and obligations of critical infrastructure operators; monitoring of the security level of critical infrastructure facilities; interaction of the national critical infrastructure protection system with other protection systems in the field of national security; public-private partnership in the field of critical infrastructure protection; parliamentary control in the field of critical infrastructure protection; public supervision in the field of critical infrastructure protection; responsibility for violations of legislation in the field of critical infrastructure protection; international cooperation in the field of critical infrastructure protection.

With the introduction of martial law, changes were made to normative acts of specialized content, which reveal the mechanism for resolving situations regarding certain categories of critical infrastructure objects. In particular, such documents were edited:

- the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of critical infrastructure objects", which outlined the "Procedure for forming the list of critical information infrastructure objects", "The procedure for entering critical information infrastructure objects into the state register of critical information infrastructure objects, its forming and ensuring functioning" [2];

- Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of General Requirements for Cyber Protection of Critical Infrastructure Objects", supplemented by a List of Basic Requirements for Ensuring Cyber Protection of Critical Infrastructure Objects [6];

- Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Monitoring the Security Level of Critical Infrastructure Objects", which presents the Act of Assessing the State of Security of Critical Infrastructure Objects [8];

- the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Concept of the creation of a state system for the protection of critical infrastructure" led to the actualization of the strategic approach to the issue of protection of systems, objects and resources that are critically important for the functioning of society, the socio-economic development of the state and the provision of national security;

- the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of identification of high-risk objects" which presents the Procedure for identifying high-risk objects and keeping their records, as well as starting work on the State electronic register of high-risk objects [1];

- the resolution of the management of the National Bank of Ukraine "On the approval of the Regulation on the organization of cyber protection in the banking system of Ukraine and amendments to the Regulation on the identification of critical infrastructure objects in the banking system of Ukraine", which provides a list of critical infrastructure objects in the banking system [7];

- the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the establishment of the State Service for the Protection of Critical Infrastructure and Ensuring the National

Stability System of Ukraine" enters into force and will regulate the mechanism for the establishment of a central executive body with a special status;

- the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of conducting an external audit of the activity of an authorized body in the field of protection of critical infrastructure of Ukraine", which regulates the preparation by the Accounting Chamber of a report on the external audit of the activity of an authorized body in the field of protection of critical infrastructure of Ukraine [3], etc.

Such legal guidelines regarding protection and increasing the stability of critical infrastructure are extremely necessary in view of the relevance of threats of military actions.

All these steps emphasize the direction of state policy on protection, timely response to threats, neutralization of damage or destruction of critical infrastructure objects, this requires multi-sectoral consolidation of resources. According to the current legislation, the authorized bodies of state power responsible for the sector (subsector) of critical infrastructure are:

Ministry of Energy of Ukraine – fuel and energy sector;

Ministry of Digital Transformation of Ukraine – information sector;

Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine – life support systems;

Ministry of Economy of Ukraine – food industry and agro-industrial complex;

Ministry of Health of Ukraine – health care;

National Commission for Securities and Stock Markets of Ukraine – capital markets and organized commodity markets;

Ministry of Infrastructure of Ukraine – Transport and Post;

Ministry of Strategic Industries of Ukraine – Industry;

The Ministry of Internal Affairs of Ukraine – civil protection of the population and territories;

Ministry of Finance of Ukraine – financial sector.

Collection, generalization, preliminary analysis of data on critical infrastructure facilities and proposals for inclusion of such facilities in the Register within the defined sectors are carried out by the listed Sectoral Bodies.

Also, the protection of critical infrastructure during wartime is entrusted to the following executive authorities: the National Police of Ukraine, the Ministry of Emergency Situations, the Security Service of Ukraine, the National Guard, the Armed Forces of Ukraine, military administrations, the State Service for Special Communications and Information Protection, the State Nuclear Inspection Regulation of Ukraine, National Bank of Ukraine.

The war imposes new, strengthened requirements for counter-intelligence, counter-terrorist and counter-sabotage protection of the following facilities: energy and nuclear energy; oil, gas, food industry; information technologies and electronic communications; life support networks; agro-industrial, transport complex, post office, communication systems; health care facilities; strategically important areas of the national economy; banking sector, etc.

It is important to name the categories of criticality of critical infrastructure objects, which are fixed by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of critical infrastructure objects" in the document "Methodology of categorization of critical infrastructure objects":

I criticality category – especially important objects that have national importance and a significant impact on other critical infrastructure objects, the disruption of which will lead to the emergence of a crisis situation of national importance;

II criticality category – vital objects, the malfunctioning of which will lead to the emergence of a crisis situation of regional importance;

III criticality category – important objects, the malfunctioning of which will lead to the emergence of a crisis situation of local importance;

IV criticality category – necessary facilities, the malfunctioning of which will lead to the emergence of a crisis situation of local importance.

We characterize the factors of negative impact on the provision of basic services in case of destruction, damage or disruption of the functioning of a critical infrastructure object (sectorial criteria) [2] in wartime:

- sector «Services provided by the electric power sub-sector and the nuclear power sub-sector» – electricity supply in the country will stop;
- sector «Services provided by the oil and oil products subsector» – the supply of oil and oil products for consumption in the domestic market of Ukraine will decrease;
- sector «Services provided by the gas supply subsector» – gas supply will stop;
- sector «Services provided by the information sector» – the facility's provision of basic services will cease or be disrupted;
- sector «Thermal energy and hot water supply services» – supply of thermal energy and/or hot water will be interrupted (during the heating season);
- sector «Centralized water supply services» – centralized water supply is stopped;
- sector «Centralized drainage services» – centralized water drainage and wastewater treatment have been discontinued;
- sector «Household waste management services» – collection, storage, safe processing (disposal) of household waste has been stopped;
- sector «Services provided by the air transport subsector» – suspension of air traffic for the time of restoration of the regular mode of operation;
- sector «Services provided by the road transport subsector» – blocking (termination) of traffic on international and national roads;
- sector «Services provided by the railway transport subsector» – suspension of railway traffic on main railway lines;
- sector «Services provided by the sea and river transport sub-sector» – termination of maritime services in seaports;
- sector «Services provided by the postal subsector» – the provision of postal services has been discontinued;
- sector «Services provided by the financial sector» – will lead to non-provision of basic financial services by the facility, instability of the banking system;

- sector «Services provided by the sector of the food industry and agro-industrial complex, the sector of health care, the sector of industry, the sector of civil protection of the population and territories» – will lead to non-provision of basic services by the facility.

Among the main threats, in order of seriousness of consequences, for critical infrastructure should be mentioned cyber-attacks, terrorist and sabotage acts, military operations. All this leads to the occurrence of accidents at high-risk facilities, as a result, it can lead to emergency situations at the regional, state or global level. We will give examples of such situations.

The conduct of military operations on the territory of Ukraine by the armed forces of the aggressor country does not bypass the nuclear energy facilities (Zaporozhe and Southern Ukrainian nuclear power plants), which poses a serious potential threat to the entire world.

Missile and artillery shelling of Ukraine's energy industry facilities has a negative impact on the safety of critical infrastructure facilities. In particular, significant damage was caused by shelling the energy system:

- hydroelectric power station – Dnipro, Kremenchug, Kyiv, Kakhovka;
- thermal power plants – Kyiv, Trypil, Kharkiv, Starobeshiv, Slovyan, Myroniv, Luhansk, Kurakhiv, Zuiv, Zmiiv, Zaporizhzhya, Vugleghir.

Infrastructure objects for ensuring the vital activities of the population, power grids, objects for generating and transmitting electricity, water supply, heat and gas networks, telephone lines, etc. constantly exposed to shelling throughout the territory of Ukraine. This is particularly acute in Zaporizhzhya, Kherson, and Mykolaiv regions, occupied and de-occupied areas, and territories where military operations are being conducted.

Significant damage (partial destruction or liquidation) due to the conduct of military operations was caused to port facilities, transport highways, bridges, crossings, industrial facilities, oil pipelines and storage facilities; gas pipelines, etc. objects of critical infrastructure throughout the territory of our state.

The government additionally allocates funds from the reserve fund of the state budget for financial support of damaged critical infrastructure objects from hostilities, sabotage, terrorist acts caused by military aggression. For example, the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to the Procedure for the Execution of Powers by the State Treasury Service in a Special Mode in the Conditions of Martial Law", the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some Issues of Defense and Public Procurement of Goods, Works and Services in the Conditions of Martial Law", the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the allocation of funds from the reserve fund of the state budget for financial support of the utility company "Oblvodokanal" of the Zaporizhzhia Regional Council", resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of receipt, distribution, use and accounting of humanitarian aid to meet the needs of the energy sector in the conditions of martial law", etc. However, such a number of neutralized and damaged objects of the national network of critical infrastructure of Ukraine requires international intervention and significant financial rehabilitation. Accordingly, the work of the legislative branch of government continues today to regulate the legal space in this matter.

Legislation on issues of state regional policy regarding the restoration of critical infrastructure facilities during martial law is regulated by the laws of Ukraine: "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Regarding the Basics of State Regional Policy and the Policy of Reconstruction of Regions and Territories", "On Basics of Internal and Foreign Policy", "On Local State Administrations", "On Local Self-Government in Ukraine", "On regulation of urban planning activities", "On cross-border cooperation", "On state forecasting and development of economic and social development programs of Ukraine", "On state target programs", "On the General scheme of planning the territory of Ukraine", "On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the specifics of the financial sector in connection with the introduction of martial law in Ukraine" and other regulatory and legal documents. Such steps of the state policy are aimed at the efficiency and acceleration of the work of specific objects of critical infrastructure throughout the territory of our country.

In order to strengthen the system of protection of critical infrastructure, it is also necessary to prescribe in the legislation the possibility of applying state coercion measures for violations (both intentional and unintentional) of security requirements in relation to critical infrastructure objects, as well as disregarding the legal requirements of the controlling entities (depending on the circumstances – of a disciplinary, administrative and criminal nature) regarding responsible officials as individuals. In relation to legal entities, the possibility of implementing a system of financial sanctions or certain restrictions in specialized economic activities should be considered (since its conduct in conditions of insufficient security of the critical infrastructure object can lead to serious consequences and pose a direct threat to national security) [5, c. 71-72].

The state of security of critical infrastructure facilities is a component of the country's national security. In the conditions of the introduction of martial law in Ukraine, ensuring the reliable, stable and uninterrupted functioning of critical infrastructure facilities is of primary importance. Today, there are acute problems of financial and logistical support of those critical infrastructure objects that suffered as a result of military operations. In a short time, the regulatory and legal framework for the creation of effective conditions for the operation and reconstruction of critical infrastructure in the conditions of martial law was finalized. This issue is basic in the process of creating productive mechanisms in the sphere of ensuring the national security interests of our state.

1.2 Ways of improving the legal regulation of the use of space capabilities in the military sphere

Використання космічного простору в мирних цілях відіграє неймовірно важливу роль у нашому повсякденному житті. Новітні космічні технології та послуги є необхідними для технологічної незалежності України, її економічного зростання.

В умовах широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України перед сектором національної безпеки і оборони постають нові завдання та виклики. У світлі воєнних загроз ключовим фактором задоволення безпекових та оборонних потреб держави є створення та використання сучасних космічних спроможностей. В рамках даної роботи під терміном «космічні спроможності» автором розглядається можливість застосування результатів космічної діяльності, космічних технологій та послуг у сфері національної безпеки і оборони України.

Важливо зауважити, що експлуатація космічної техніки у військових цілях стала об'єктивною реальністю та неодмінною складовою планування, організації та проведення сучасних бойових операцій. Підтримка воєнних операцій (дій) з космічного простору має істотний позитивний вплив на ступінь оснащення та боєздатності збройних сил. Зокрема, актуальна інформація космічної розвідки (видової та радіоелектронної) забезпечує вихідними даними для реалізації комплексу оборонних заходів, що гарантує необхідний рівень обізнаності про ситуацію, своєчасність і точність в бойових діях. Нині вкрай потрібним є здійснення дистанційного спостереження Землі у зв'язку з імовірною підготовкою до застосування ядерної, хімічної чи радіаційної зброї.

Крім того, космічні знімки стану постраждалих територій (об'єктів) можуть використовуватися для розрахунку завданої шкоди та збитків. У цьому зв'язку закономірним є юридичне закріплення належності космічної діяльності, космічних технологій та послуг до життєво важливих функцій та/або послуг,

порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України [10].

Безпрецедентні переваги космічної техніки обумовлюють потребу правового забезпечення створення нових та розвитку космічних спроможностей в національних інтересах України, що сприятиме стримуванню агресора та здійсненню захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості держави.

До розпаду СРСР, як свідчить ретроспективний аналіз, тогочасна Українська РСР активно та результативно здійснювала союзна космічну діяльність. На території нашої держави розташовувалися багатопрофільні космічні підприємства, установи та організації, котрі володіли потужною науково-виробничою базою, унікальною наземною інфраструктурою і високим інтелектуальним потенціалом для організації та проведення наукових космічних досліджень, створення й експлуатації космічної техніки, використання космічного простору.

Щоправда основний акцент їхньої господарської діяльності був зроблений на виробництво, випробування та експлуатацію ракетно-космічної техніки військового призначення. Саме за участі українських підприємств космічного сектору економіки здійснювалося, зокрема проектування та виготовлення відомої у світі міжконтинентальної балістичної ракети Р-36М (у класифікації країн Північноатлантичного альянсу – SS-18 «Сатана») [11].

Із припиненням існування Радянського Союзу та проголошенням незалежності, Україна розпочала формування власної космічної політики щодо побудови національної космічної галузі як пріоритетної складової високотехнологічного сектора економіки. Ураховуючи світові тенденції комерціалізації космічної діяльності, збережені науково-технічні (експериментальні) розробки та досягнення в ракетно-космічній галузі, орієнтир був взятий на виконання цивільних дослідно-конструкторських та науково-дослідних робіт, зорієнтованих на розв'язання проблем народногосподарського комплексу України [12]. При цьому безумовно впроваджувалися, у тому числі

критичні наукомісткі радянські ракетно-космічні технології, що використовувалися в оборонних напрямках. Саме на базі згадуваної міжконтинентальної балістичної ракети була створена орбітальна ракета-носіє «Дніпро», котра застосовувалася для здійснення спільних російсько-українських комерційних запусків космічних апаратів.

Разом з тим необхідність гарантування державних інтересів України, підвищення рівня їхньої захищеності, потребувала закладення правових підвалин для забезпечення ефективного використання вітчизняного науково-технічного та виробничого потенціалу, а також можливостей, які надає космічна діяльність, для зміцнення обороноздатності держави. І таким законодавчим фундаментом стала універсальна норма статті 3 Закону України «Про космічну діяльність» [13], якою закріплено, що провадження космічної діяльності має на меті забезпечення довгострокових інтересів держави у сфері національної безпеки та обороноздатності.

Для досягнення обумовленого цілеспрямування космічної діяльності вказаний Закон передбачає застосування програмно-цільового методу державного регулювання. Саме на основі Загальнодержавних цільових науково-технічних космічних програм України (далі – космічна програма), затверджуваних Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, визначаються потреби держави у космічній техніці оборонного і подвійного призначення, а також укладаються контракти на проведення науково-дослідних робіт і виробництво космічної техніки. Отож безпеково-оборонне фокусування космічної діяльності визнається невід’ємною складовою частиною розвитку національної космічної галузі. Натомість безпосереднє виконання заходів космічних програм покладено на Національний центр управління та випробування космічних засобів [14].

Державним пріоритетом у напрямі забезпечення національної безпеки і оборони передбачалося створення та експлуатація, зокрема:

- 1) космічних систем оптико-електронного, радіолокаційного та радіоелектронного спостереження;

2) космічної системи зв'язку та передачі даних (у складі геостаціонарного або кількох високоеліптичних космічних апаратів-ретрансляторів) і комплексу наземних станцій (на основі наявного парку станцій супутникового зв'язку);

3) наземного автоматизованого комплексу керування та забезпечення цільового застосування космічних апаратів і єдиного наземного комплексу приймання та обробки інформації (на основі наявної космічної інфраструктури);

4) системи космічного навігаційно-часового забезпечення (з використанням національних засобів контролю);

5) системи радіоелектронного спостереження та інформаційного забезпечення протидії іноземним засобам космічної розвідки [15].

Закріплювалося й виконання космічних проєктів оборонного призначення. Державне планування космічної діяльності охоплювало розробку технологій отримання, обробки та розповсюдження інформації за допомогою космічних систем дистанційного зондування Землі, навігації та зв'язку, що сприяло б технологічній та економічній незалежності держави. Вочевидь впровадження нових космічних технологій, розроблених в інтересах національної безпеки та оборони позитивно вплинуло б на ступінь оснащення та боєздатності Збройних Сил України.

Варто відзначити, що реалізація лише однієї космічної програми на 2003-2007 роки могла слугувати істотною вихідною базою для теперішнього розв'язання комплексу важливих питань обороноздатності держави. Йдеться про передбачення майбутнього стану розвитку та використання космічних спроможностей у секторі національної безпеки задля: 1) завчасного виявлення ознак воєнних, екологічних, стихійних та інших загроз безпеці України; 2) оперативної оцінки заподіяної шкоди від потенційних загроз; 3) планування заходів запобігання, мінімізації або ліквідації передбачуваних наслідків виявлених загроз; оперативного оповіщення та управління відповідними військовими формуваннями під час протидії загрозам національній безпеці; 4) оцінки заподіяної шкоди та забезпечення ефективності здійснюваних захисних заходів; 5) контролю за озброєнням військовою діяльністю, техногенними та

екологічно небезпечними видами діяльності, а також станом навколишнього середовища тощо.

Одночасно з відповідним програмуванням провадження космічної діяльності в інтересах сектору безпеки і оборони, на державному рівні також сформульовані різнопланові цільові установки перед національною космічною галуззю. Досягнення пріоритетного завдання розвитку космічної розвідки (строк виконання – 2025 рік) передбачає річна національна програма під егідою Комісії Україна - НАТО на 2021 рік [16].

Концепція реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 року [17] закріплює забезпечення на замовлення державних органів, що здійснюють повноваження у сфері національної безпеки та оборони: надання послуг супутникового зв'язку та ретрансляції даних, координатно-часового та навігаційного забезпечення, здійснення контролю та проведення аналізу космічної обстановки; гарантованого і оперативного надання інформації, отриманої від супутників дистанційного зондування, та технічної підтримки щодо створення сучасних технологій її спеціального використання. Окреслені урядові концептуальні засади провадження космічної діяльності в інтересах національної безпеки і оборони відображалися у завданнях космічної програми на 2013-2017 роки [18].

Стратегія космічної діяльності України на період до 2022 року [19] орієнтує на впровадження космічних технологій та космічних інформаційних систем до сфери національної безпеки та оборони. Разом з тим Стратегія воєнної безпеки України [20] вказує на потребу оснащення сил оборони космічною технікою військового (подвійного) призначення. А Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України – створення ракетно-космічної техніки відповідно до існуючих та майбутніх потреб в озброєнні [21].

Підлягають створенню (розвитку) й спроможності щодо забезпечення моніторингу, оцінки космічної обстановки та оповіщення складових сил оборони про прольоти іноземних космічних апаратів, розвідки та дистанційного

зондування Землі подвійного призначення в інтересах підготовки і ведення операцій сил оборони (Стратегічний оборонний бюлетень України) [22].

Відносини військової складової національної космічної діяльності, як бачимо, регламентуються різними нормативно-правовими актами України. Така розпорошеність норм законодавства щодо стратегій, концепцій і програм розвитку космічних спроможностей не дає цілісного уявлення про механізм правового регулювання створення та використання космічної техніки оборонного та подвійного призначення тощо. По суті не існує єдиного, збалансованого правового поля, що створювало б сприятливі умови для розвитку складових частин космічних спроможностей.

Утім у контексті воєнних викликів сектор національної безпеки та оборони потребує:

а) забезпечення військового та політичного керівництва країни оперативною та достовірною інформацією про збройні сили супротивника, військові та промислові об'єкти країни, які є потенційними джерелами загрози для країни, що забезпечить підвищення ефективності управління збройних сил України при вирішенні можливих бойових задач;

б) одержання інформації про заходи безпосереднього переводу збройних сил та економіки країни потенційного агресора в режим підготовки до війни, виявлення можливих джерел військової загрози нападу;

в) виявлення замаскованих військових об'єктів потенційного противника;

г) виявлення та ідентифікація військових об'єктів;

д) спостереження за діяльністю угруповань військ вірогідного противника;

е) формування цілеспрямовувачів засобам враження та оперативне визначення результатів ракетно-бойових ударів. Визначення координат наземних об'єктів;

ж) виявлення протизаконних дій в зоні економічних інтересів країни [23].

Верховною Радою України прийнято за основу проєкт Закону України «Про Загальнодержавну цільову науково-технічну космічну програму України на 2021-2025 роки» [24], якою передбачається забезпечити новий рівень

виконання стратегічних державних завдань у сфері національної безпеки та оборони шляхом створення космічної техніки подвійного призначення, забезпечення системного отримання даних дистанційного зондування Землі з космосу для задоволення суспільних потреб у сфері оборони та безпеки держави. Заплановано створити сучасні технології спеціального використання космічної інформації відповідно до потреб обороноздатності держави та національної безпеки; забезпечити надання послуг та даних від систем координатно-часового та навігаційного забезпечення, контролю й аналізу космічної обстановки, системи спеціального контролю та сейсмічного моніторингу відповідно до міжнародних норм та вимог і потреб обороноздатності держави та національної безпеки; створити нові зразки та забезпечити модернізацію існуючих видів космічної техніки відповідно до міжнародних норм та вимог, а також потреб обороноздатності держави та національної безпеки тощо.

Між тим космічною програмою щодо провадження космічної діяльності в інтересах національної безпеки і оборони не визначаються конкретні заходи з їхнього виконання. Зазначені її положення належать до банкетних норм, оскільки подальше накопичення необхідних юридичних фактів має відбуватися за окремим актом Кабінету Міністрів України та виконуватися за державним оборонним замовленням. При цьому виділення державних коштів на реалізацію запланованих заходів здійснюватиметься виходячи з фінансових можливостей Державного бюджету України. Це означає, що реалізація запрограмованих державних завдань космічних програм у воєнній сфері перебуває у прямій залежності від наявності фінансових ресурсів держави.

Однією з найголовніших правових проблем розроблення космічних програм методологічного характеру є відсутність необхідного організаційно-правового зв'язку між державним і бюджетним плануванням щодо створення космічних спроможностей для сектора національної безпеки і оборони. Тобто формування та затвердження завдань космічних програм здійснюється безвідносно до реальних бюджетних можливостей їхнього фінансового забезпечення. Відтак існує правова невизначеність щодо дійсного ресурсного

гарантування виконання мети та завдань космічних програм із розвитку космічних спроможностей. Розподіл коштів на виконання різноманітних завдань і заходів унеможливилює досягнення поставлених програмних цілей.

Проведене дослідження багаторічної практики реалізація космічних програм дає підстави для висновку, що запровадження програмно-цільового методу державного регулювання космічної діяльності в інтересах національної безпеки і оборони виявилось недієвим та неефективним інструментом публічного адміністрування здійснення космічної політики, оскільки не забезпечило бажаного стану розвитку космічної техніки оборонного і подвійного призначення. Іншими словами, державне планування космічних програм за роки незалежності не дало змогу підвищити ефективність розв'язання невідкладних проблем провадження космічної діяльності у напрямку формування та розвитку космічних спроможностей у воєнній сфері. Нині державні органи сектору національної безпеки і оборони України не забезпечені затребуваними, наприклад, вітчизняними системами дистанційного зондування Землі, космічного зв'язку, координатно-часового та навігаційного забезпечення.

Розв'язання проблем невідповідності космічної діяльності сучасним загрозам і завданням забезпечення обороноздатності держави можливе за умови реалізації цілого комплексу заходів на основі аналізу основних тенденцій світової космічної діяльності в інтересах національної безпеки та оборони з урахуванням методологічних підходів до формування космічної стратегії держави [25].

Очевидна необхідність покращення засобів оборонного потенціалу нашої держави для гарантованої відсічі і стримування збройної агресії проти України обумовлює застосування комплексного юридичного підходу до удосконалення правового регулювання космічних відносин у воєнній сфері, осучаснення правових засобів та механізмів.

Першочергове завдання держави у воєнний і повоєнний час у цьому напрямку – це формування сприятливих умов для становлення та розвитку національних космічних спроможностей. Створення якісно нового механізму

правового регулювання потребує проведення систематизації розрізнених нормативно-правових актів щодо провадження космічної діяльності в інтересах національної безпеки й оборони та їх зведення у цілісний, внутрішньо узгоджений і структурований акт. Важливе нормативно-правове поєднання державного та бюджетного планування задля того, щоб безпекові та оборонні передбачення космічних програм носили не декларативний характер, а реалістичний з точки зору їхнього виконання.

Удосконалення правового регулювання аналізованих космічних відносин має здійснюватися шляхом розроблення єдиного нормативно-правового акта – проекту Закону України «Про державне регулювання діяльності зі створення та використання космічних спроможностей у воєнній сфері». Зокрема, цим актом мають визначатися організаційно-правові та фінансові основи державного регулювання відносин щодо формування космічних спроможностей, їх правовий режим; завдання та пріоритетні функціональні напрямки використання результатів космічної діяльності, космічних технологій та послуг у сфері національної безпеки і оборони України; правовий статус суб'єктів космічної політики та правові принципи її реалізації.

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.1.3

1.3 Нормативно-правов регулювання діяльності органів по охороні пам'ятників культури в Україні у 20-30-х роках ХХ століття

Довоєнний період, а саме від середини 1920-х років і до початку радянсько-німецької війни, коли створювалися та реформувалися органи, до компетентності яких входила охорона пам'яток культури, мистецтва та природи є важливим, бо саме формування нормативно-правової бази і чітке визначення завдань та повноважень органів управління пам'яткоохоронною роботою, дозволило зберегти значну частину пам'яток, які дійшли до нашого часу, а також заклало основу сучасної структури пам'ятоохоронних органів.

На початку 1920-х років Всеукраїнський комітет охорони пам'яток культури та мистецтва та Губернські комітети охорони пам'яток мистецтва і старовини виконували покладені на них завдання. Проте розвиток системи управління сприяв реорганізації зазначених управлінських інституцій в сфері охорони пам'яток культури і мистецтва в нові органи управління.

23 – 24 жовтня 1924 р. у Москві відбулася нарада представників Головного управління науковими, науково-художніми та музейними закладами союзних республік (далі – Головнаука). Під час наради було запропоновано утворити у союзних республіках спеціальні центральні і місцевих органів з управління музеями і охороні пам'яток, які входили б до складу Головнауки. Відповідно до прийнятого рішення Українське головне управління науковими установами при Народному комісаріаті освіти УСРР (далі – Укрнаука) розробила проект утворення центрального комітету охорони пам'яток історії і культури з громадськими комісіями при них та чотирьох крайових [26, с. 130].

Визначення органів, у віданні яких знаходилася охорона пам'яток культури та природи та їх повноваження знайшло своє закріплення у «Положенні про пам'ятники культури і природи», яке було затверджено постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 р. Відповідно до зазначеного документу пам'ятники культури й природи, які мали мистецьке або історичне значення

перебували у загальному віданні Народного Комісаріату Освіти УСРР (далі - НКО УСРР) по управлінню науковими установами і його місцевих органів.

Розглянемо повноваження НКО УСРР щодо пам'ятників культури і природи. Так одним з перших повноважень, визначених Положенням, була розробка законопроектів щодо пам'ятників культури і природи, а також подача їх у встановленому порядку на затвердження законодавчими установами.

Повноваження в науковій сфері включали в себе, зокрема, організацію експедицій для дослідження пам'ятників культури й природи та організацію та надання дозволів на проведення науково-археологічних розкопок, планування наукових досліджень і вивчення пам'яток, проведення просвітницької роботи.

Наступним повноваженням НКО УСРР був розгляд справ про реквізицію, т.б. примусове вилучення у власників, пам'ятників культури і природи і подача відповідних проектів на затвердження Української Економічної Ради.

Не менш важливим повноваженням НКО УСРР був нагляд за дотриманням правил зберігання пам'ятників державними установами, громадськими організаціями та приватними особами і контроль за усуненням, за наявності, порушень; нагляд за дотриманням правил у справах торгівлі антикварно-мистецькими речами, пам'ятниками культури і природи, видавали спеціальні дозволи на їх переміщення, продаж і придбання.

Для допомоги НКО УСРР і його місцевим органам для здійснення покладених на них завдань щодо пам'ятників культури і природи, при НКО УСРР було засновано Український Комітет охорони пам'ятників культури та Український Комітет охорони пам'ятників природи. [27, с. 27-29].

Уставу Про Український Комітет охорони пам'ятників культури було затверджено колегією НКО УСРР 26 березня 1929 року. Відповідно до зазначеного документа Український Комітет охорони пам'ятників культури (далі - УКОПК) було засновано для здійснення допомоги НКО УСРР і його місцевим органам у реалізації покладених завдань щодо пам'ятників культури.

Перша група завдань, які покладалися на УКОПК стосувалася реєстрації пам'ятників культури (саме створений реєстр пам'яток сприятиме у

майбутньому їх збереженню та охороні). Реєстрація відбувалась за наступним алгоритмом: 1) виявлення на підставі бібліографічних, архівних, анкетних джерел та безпосереднє обслідування, фотографування та замальовування; 2) визначення науково-історичного та художнього значення пам'яток, а також розподіл їх по категоріях (археологічні, архітектурні, меморіальні, історично-революційні тощо); 3) створення реєстру пам'ятників культури; 4) подання пропозицій про внесення пам'яток до тієї чи іншої категорії до НКО УСРР.

Устава поділяла пам'ятники культури на три категорії. До першої відносилися заповідники, які оголошуються такими постановами РНК УСРР. До другої категорії відносили пам'ятники республіканського (Всеукраїнського) значення, які було визнано такими постановами НКО УСРР. Третю категорію складали пам'ятники місцевого значення, які визначалися такими заповідниками постановами Округових Виконавчих Комітетів, відповідно до інструкцій НКО УСРР.

Друга група завдання охоплювала пам'яткоохоронну діяльність УКОПК і включала повноваження в законодавчій, кадровій сфері, а також у сфері збереження пам'ятників культури. Так в нормотворчій сфері на УКОПК покладался контроль за виконанням і дотриманням нормативно-правових актів щодо охорони пам'ятників культури та інформування НКО про правопорушення в пам'яткоохоронній сфері для притягнення винуватих до відповідальності, а також для усунення наслідків таких правопорушень; розробку законопроектів щодо охорони пам'ятників культури, розробку проектів постанов про ревізію пам'ятників культури; розробка і подача на затвердження до НКО інструкцій та правил щодо обліку, дослідження пам'ятників культури, проекти положень про державні історико-культурні заповідники.

Щодо кадрової сфери УКОПК брав участь у визначенні кандидатів на посади вчених охоронців пам'ятників, що мали особливе історико-культурне значення, а також визначали їх права та обов'язки на займаних посадах.

У сфері збереження пам'ятників культури основними завданнями виступали контроль за дотриманням пам'ятників у належному стані та

реставрації, подання експертних висновків щодо питань ремонту, реставрації, перебудови та руйнувань історичних та художньо-історичних пам'ятників; здійснювали за дорученням НКО УСРР дослідження державних історико-культурних заповідників УСРР. Крім зазначеного УКОПК давало попередні висновки про можливість вивозу за кордон речей, які мали наукове, історичне або художнє значення.

Третя група завдань стосувалася наукової діяльності і дослідження пам'яток культури. До цієї групи входили завдання щодо складання та описів пам'яток культури; організація наукових експедицій та подання на затвердження НКО УСРР списків дослідників, яким необхідно було надавати дозвольні документи на право проведення археологічних розвідок, обмірів пам'ятників тощо; організацію та проведення конференцій, лекцій, виставок, видання друкованої інформативної продукції (книги, плакати, листівки та ін.).

Виходячи із завдань і повноважень, зазначених вище, та, відповідно до Устави необхідно зазначити, що УКОПК мав право співпрацювати з питань свого відання з усіма державними адміністративними, господарськими, науковими громадськими установами та закладами, а також науковими установами СРСР і зарубіжними. Т.б. саме на УКОПК НКО поклав обов'язок виконувати діяльність щодо вивчення, дослідження, збереження і охорони пам'ятників культури. [28, с. 69-73].

Відання пам'ятниками культури і природи місцевого значення, а також допомога у пам'яткоохоронній сфері щодо пам'ятників всеукраїнського значення покладалося на округові виконавчі комітети по інспектурах народної освіти і підвідомчі їм органи, а також на районні виконавчі комітети [27, с. 29].

С. Кот визначає Крайові інспектури охорони пам'ятників культури як державні органи охорони пам'яток культури, основним завданням яких було забезпечення реєстрації та нагляду за збереженням пам'яток на підпорядкованих їм територіях. Діяли Дніпропетровська, Київська, Одеська та Харківська крайові інспектури [29].

Розглянемо управління пам'яткоохоронною роботою щодо пам'яток місцевого значення на прикладі Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури (далі – ККІОПК). До її відання відійшло 16 округ: Білоцерківська, Бердичівська, Глухівська, Коростенська, Кам'янецька, Конотопська, Київська, Могилівська, Ніжинська, Проскурівська, Тульчинська, Уманська, Чернігівська, Шепетівська, Волинська, Вінницька [28, с. 11].

Одним з завдань, яке покладалося на Крайові інспектури було проведення реєстрації пам'яток. Так до реєстру пам'яток, які Київська інспектура бере на облік входили: історико-революційні пам'ятки культури (будівлі перших рад робітників, місця перших страйків та демонстрацій, місця боїв за революцію, місця розстрілів революціонерів, братські могили, пам'ятники ватажкам пролетаріату, в'язниці та друкарні); пам'ятки соціалістичного будівництва (нові фабрики, заводи, ясла, клуби); історико-технічні пам'ятки (будинки і споруди старих промислових закладів такі як греблі, мануфактури, старі машини); меморіальні пам'ятки (могили діячів мистецтва, науки та культури, будинки де вони народились, жили або померли, їх портрети, автографи, книжки, речі, а також пам'ятники цим діячам); архітектурні пам'ятки (будівлі часів феодалізму у візантійському, романському, готичному стилі та у стилі ренесанс, ампір, бароко; фортеці, брами, старі селянські хати); художні пам'ятки (фрески, мозаїки, портрети, надгробки, статуї); побутові речі (старовинні меблі, екіпажі, засоби освітлення, зброя); археологічні пам'ятки (місця знахідок людини кам'яної доби, могильники, рештки осель, монетні скарби); природні пам'ятки (цілини, ліси, декоративні та історичні парки, окремі дерева) [30, арк. 29].

Крім Крайових інспектур для допомоги НКО УСРР та Українському Комітету охорони пам'ятників культури на здійснення покладених на них завдань щодо охорони пам'яток культури в містах Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську було створено крайові комісії для охорони пам'ятників культури. На відміну від Крайових інспектур охорони пам'ятників культури комісії являли собою міжвідомчі органи охорони пам'яток до складу якої

входили не лише представники органів виконавчої влади, а й наукової спільноти [31].

Відповідно до «Устави про крайові комісії для охорони пам'ятників культури» на крайові комісії покладалося ряд завдань, розглянемо їх.

В науковій сфері завданням, закріпленим в Уставі, було виявлення на підставі бібліографічних, архівних, анкетних та інших джерел та безпосереднього обслідування, фотографування пам'ятників революції, меморіальних, архітектурних, археологічних пам'яток, що підлягали охороні. При чому особливу увагу слід було звертати на пам'ятники, що мали історично-революційне значення, незалежно твід художнього змісту останніх. Наступним завданням було визначення науково-історичного та художнього значення виявлених пам'ятників культури; складання проєктів реєстрів пам'ятників республіканського значення, подаючи їх на розгляд УКОПК й затвердження НКО УСРР, а проєкти пам'ятників місцевого значення до відповідних окрвиконкомів.

В нормотворчій сфері до завдань крайових комісій належали: розробка проєктів постанов по охороні пам'ятників культури та контроль за виконанням всіх відповідних законів по охороні пам'ятників та доповідати до УКОПК про порушення (наприклад, руйнування або загрозу руйнуванню).

В пам'яткоохоронній сфері першочерговими завданнями були фактична охорона пам'яток, проведення обстежень та оглядів пам'ятників культури, підготовка та подача клопотань про видачу відкритих листів щодо археологічних розкопок, сприяння охороні та вивченню пам'ятників культури; давати свої висновки в питаннях ремонту, реставрації, перебудову, руйнування пам'яток.

В просвітницькій сфері крайові комісії мали видавати описи, художні листівки, книжки плакати щодо пам'ятників культури, через пресу та періодику інформувати громадськість про пам'ятників культури.

В організаційно-управлінській сфері завданням крайової комісії була допомога УКОПК, щорічне планування роботи та звітування, догляд за діяльністю місцевих комісії по охороні пам'ятників, розгляд доповідей та звітів,

повідомлення кореспондентів про охорону пам'ятників, звіти та плани роботи. Крім того до завдань належало давати попередні висновки про можливість вивозу пам'яток за межі УСРР.

Крайові комісії склалися з: пленуму крайової комісії, Бюро крайової комісії та Крайового інспектора. Пленум, в свою чергу, складався з голови (крайового інспектора, якого призначало НКО УСРР) та представників від місцевих та наукових установ, музеїв, громадських організацій [32, арк. 35].

Наступною ланкою пам'яткоохоронної роботи були районні комісії по охороні пам'яток культури та природи. Відповідно до Інструкції про організацію районних комісій по охороні пам'яток культури, виданою Київською обласною інспектурою охорони пам'яток історії і культури, районні комісії створювалися при Відділі народної освіти (далі – ВНО) за постановою райвиконкому або міськради за поданням обласного інспектора охорони пам'яток культури до ВНО, а склад комісії затверджувався президією Райвиконкому або міськради.

До складу комісії входили інспектор районного ВНО, завідувач відділом культів, начальник міліції, директор крайового музею,, завідувач культпросвіт сектору районного профспілкового секретаріату, представник місцевого вищого навчального закладу або технікуму, представники земельного відділу та ін.

На чолі комісії стояла Президія у складі голови, заступника голови та секретаря, які обиралися терміном на один рік та затверджувалися Райвиконкомом або міськрадою.

На відміні від розглянутих пам'яткоохоронних інституцій районні комісії (відповідно до Положення) не мали адміністративно-розпорядчих повноважень, але допомагали їм виконувати повноваження, здійснюючи наукове консультування, зокрема виявлення пам'ятників культури на місцях, встановлення їх науково-історичного та художнього значення, обслуговування та дослідження пам'яток, надання висновків щодо ремонту, реставрації, руйнування пам'яток тощо.

Проте серед передбачених Положенням повноважень, які покладалися на районні комісії була розробка постанов щодо охорони пам'ятників культури та

подача їх на затвердження до Райвиконкому або міськради та контроль за дотриманням законодавства щодо охорони пам'яток культури та інформування про їх порушення. Це дає підстави включити районні комісії по охороні пам'яток культури і природи до системи пам'яткоохоронних органів [33, арк 17].

В Інструкції для обслідувачів району або міста з боку охорони пам'яток культури та природи, яку видала Київська інспектура охорони пам'яток культури прописувався наступний алгоритм дослідження пам'яток. В першу чергу необхідно було знайти план місцевості (міста) та перевірити реєстр всіх наявних пам'яток та, за необхідності, внести до реєстру нові, а також зазначити наявні музеї, вказавши їх адресу, керівництво та співробітників. У випадках відсутності музеїв необхідно було в'яснити чи були можливості для його утворення.

Другим кроком обслідувача мало бути фотофіксування пам'ятки, а у випадку неможливості фотографування – придбання листівок з зображенням та друковані видання про пам'ятку (за наявності).

Наступним кроком було з'ясування долі речей, які знаходилися в будинку поміщика (якщо він проживав у досліджуваному районі або місті), чи проводилися земельні роботи і чи під час їх проведення були виявлені знахідки, які мали історико-культурне значення [34, арк 23].

Наступною ланкою в системі пам'яткоохоронних органів були кореспонденти КІОПК, статус та повноваження яких було закріплено Положенні ККІОПК про кореспондентів.

Відповідно до Положення з метою включення в єдиний план роботи по охороні пам'яток культури та мистецтва та використання ініціативи, прагнення допомогти та знань в сфері пам'яткоохоронної роботи окремих громадян УСРР, які були зацікавлені у збереженні пам'ятників культури та мистецтва, а також з метою привернення уваги громадськості до охорони пам'яток визначалося потрібним надавати особам, які активно допомагають Крайовим інспектурам, статус кореспондентів Крайової інспектури охороно пам'яток культури. Таке звання надавалося Інспектурою за поданням районних комісій по охороні пам'ятників культури, керівництва музеїв або краєзнавчих організацій.

Потрібно звернути увагу на те, що робота кореспондентів велася на громадських засадах і не оплачувалась. Винятками було преміювання в окремих випадках. Крім того на них не покладалися адміністративні завдання і обов'язки але вони могли виконувати окремі доручення інспектур.

До повноважень кореспондентів належало надсилання до інспектур інформаційних матеріалів щодо охорони пам'ятників культури; популяризація охорони пам'яток серед населення свого району за допомогою організації і проведення лекцій, виступів, екскурсій; вивчення та створення описів місцевості та об'єктів, що підлягали охороні, їх фотографування, наукове дослідження і виявлення нових пам'яток культури [35, арк. 34].

Таким чином середини 1920-х років і до початку радянсько-німецької війни було створено ряд пам'яткоохоронних органів, які реалізовували свої повноваження і виконували покладені на них завдання, що дозволило зберегти значну частину пам'яток історії, культури та мистецтва.

1.4 Публічно-правові інтереси в адміністративному судочинстві

Публічно-правовий інтерес в адміністративному праві полягає в тому, що це важливі для значної кількості фізичних та юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються державною владою. У сучасному законодавстві відсутнє розмежування зазначених понять. Варто звернути увагу на те, що в адміністративному праві України встановлена реальна правова можливість оскаржити в суді акт суб'єктів владних повноважень, якщо порушує чи може порушувати права та свободи фізичних, юридичних осіб, та невизначеного кола осіб. Особливим завданням адміністративного судочинства є вирішення питань пошуку балансу між публічними та приватними інтересами, використовуючи процесуальний механізм, закріплений у КАС України. У даному випадку можна виокремити правоохоронну функцію адміністративного судочинства. Слід підкреслити, що інтереси особи та соціальної спільноти визначаються державою як публічні інтереси. Право покликане забезпечити реалізацію та сприяти через цей публічний інтерес розвитку особи, суспільства та держави. Питання захисту публічно-правового інтересу тісно пов'язано з захистом приватного інтересу.

Конституція України передбачає, що забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави. Це положення знаходить відбиток у призначенні адміністративного судочинства. Завдання ефективного забезпечення прав і свобод учасників адміністративного судочинства, забезпечення публічно-правових інтересів під час провадження у адміністративних справах вимагають зміни підходів до реалізації публічних інтересів під час вирішення адміністративно-правових спорів. Це підтверджує необхідність та актуальність системної розробки концептуальних засад забезпечення публічних інтересів під час вирішення адміністративно-правових конфліктів.

За змістом Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) об'єктами захисту є права, свободи та законні інтереси фізичних та

юридичних осіб [36]. Поняття публічного інтересу не використовується законодавцем при перерахуванні об'єктів захисту адміністративного судочинства. Зазначене поняття використовується у доктрині адміністративно-процесуального права.

Інтереси у суспільстві дуже різноманітні. Їх можна розрізнити за рівнем спільності (індивідуальні, групові, суспільні); спрямованості (політичні, економічні та ін.); характером суб'єкта (національні та інші); ступеня усвідомленості (діють стихійно, на основі програми); можливості здійснення (реальні та уявні) тощо.

Формування усвідомлених суспільних потреб призводить до постановки мети досягнення, створення системи правових засобів реалізації. Забезпечення усвідомленого суспільного інтересу стає одним із завдань у діяльності держави, яка прагне задоволення суспільних потреб. Правове визначення суспільного інтересу виявляється у встановленні режиму правового регулювання, що забезпечує потреби суспільства.

Верховний Суд України дійшов висновку, що судовому захисту в адміністративному судочинстві підлягає законний інтерес, якому властиві такі ознаки: має правовий характер, тобто перебуває у сфері правового регулювання; пов'язаний із конкретним матеріальним або нематеріальним благом; є визначеним – благо, на яке спрямоване прагнення, не може бути абстрактним або загальним, у позовній заяві особа повинна зазначити, який саме її інтерес порушено та в чому він полягає; є персоналізованим (суб'єктивним), тобто належить конкретній особі (позивачу); суб'єктом порушення позивач вважає суб'єкта владних повноважень [37].

В адміністративному судочинстві інтерес породжений системою потреб особи та суспільства, як усвідомлене спонукання, спрямоване на вигідне задоволення потреби на користь носія (суспільства, держави, особи) у вигляді діяння, передбаченого адміністративно-процесуальним законом.

Інтерес визначає характер та основні напрями діяльності учасників адміністративного процесу, певною мірою встановлює конструйовані в

адміністративно-процесуальній теорії системи процесуальних функцій.

Інтерес має ознаки: виступає стимулом до діяльності суб'єкта; спрямований на досягнення певної мети; опосередкований нормами відповідної галузі права. Інтерес, що формується, визначається об'єктивними умовами, водночас інтерес є продуктом свідомої діяльності людей, коли визначаються потреби, зіставляються цінності, з'ясовуються взаємини. Тоді інтерес стає стимулом дій. У юридичній науці стосовно характеристик інтересу використовуються різні поняття: «публічні інтереси», «суспільні інтереси», «приватні інтереси», «особисті інтереси», «законні інтереси», «процесуальні інтереси».

Публічний інтерес можна позначити як інтерес, що охороняється законом, за яким стоїть суспільство та держава, офіційно визнаний інтерес, що має підтримку держави та правовий захист.

В. Б. Авер'янов зазначає, що інтерес визнаний державою та забезпечений правом є інтерес соціальної спільності, задоволення якого є умовою та гарантією існування та розвитку [38, с. 77].

В. В. Галуцько пише, що публічні інтереси – це спільні інтереси, свого роду усереднення особистих, групових і суспільних інтересів. Це – суспільні інтереси, без задоволення яких неможливо реалізувати приватні інтереси та забезпечити нормальний розвиток суспільства та держави [39, с. 181].

М. М. Бліхар вважає, що публічний інтерес представляє сукупність соціально значимих приватних інтересів, які вступають у суперечність із державними інтересами [40, с. 12].

Л. А. Золотухіна зазначає, що публічний інтерес – це державний інтерес, інтерес соціуму, більшість законослухняних громадян і держава, зацікавлені у забезпеченні правопорядку [41, с. 24].

Публічно-правові інтереси – це визнані державою та врегульовані нормами права соціальні потреби, створені задля досягнення суспільних благ, задоволення яких забезпечує цілісність, стійкість та поступальний розвиток суспільства.

Адміністративний процес відноситься галузей публічного права, забезпечує захист загального блага, регулює відносини держави в особі її органів з фізичними та юридичними особами, які виникають у зв'язку з вирішення адміністративних спорів.

Держава в особі її органів виступає як носій владних повноважень, може імперативно вказувати певні варіанти поведінки для громадян та інших суб'єктів права, вимагати та примушувати до виконання певних приписів, застосовувати до порушників заходи юридичної відповідальності. Основним методом реалізації владних повноважень є метод державно-владного примусу.

Приналежність адміністративно-процесуального права до публічних галузей передбачає умовний пріоритет суспільних, національних інтересів у відносинах людини з владою. Публічно-правовий інтерес передбачає необхідність захисту приватних інтересів, які збігаються з потребами суспільства. Публічний характер адміністративно-процесуального права не означає відмовитися від захисту приватних інтересів під час провадження у адміністративних справах.

В Україні осмислення необхідності забезпечення розумного балансу між публічними та приватними правовими інтересами розпочалося після зміни ідеологічної парадигми та ухвалення Конституції України.

Конституційне положення про вищу цінність прав і свобод людини передбачає формування нових поглядів на взаємовідносини держави, суспільства та особи, на співвідношення прав і обов'язків держави й особи, зокрема у сфері адміністративного процесу [42].

Визнання охорони особи, її невід'ємних прав і свобод як пріоритетного завдання органів державної влади передбачає створення адекватної системи прав і гарантій особи, співвіднесених із суспільно значущими цілями. Держава відповідальна за створення умов для реалізації прав окремої особи, та за її захист від протиправних посягань.

Правопорушення створюють загрозу державному ладу, національній безпеці та безпеці кожного громадянина. Тут інтереси особи, суспільства та

держави збігаються. Ідея необхідності визначення розумного балансу між публічними та приватними інтересами в адміністративному судочинстві не викликає сумнівів, але питання про те, які критерії визначення розумного поєднання інтересів, та межі, в яких повинен захищатися публічний інтерес, захист яких приватних інтересів при провадженні у адміністративних справах потребує посилення, належать до дискусійних.

Неможливо визначити завдання адміністративного судочинства незалежно від поєднаних зі сфер правового регулювання, зокрема, адміністративного права.

Завдання адміністративного права визначаються як охорона прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та публічної безпеки, навколишнього середовища, конституційного ладу від злочинних посягань, попередження правопорушень [43, с. 57].

О. П. Хамходера та І. Ю. Піть зазначили, що публічний інтерес відображається у призначенні адміністративного судочинства, а також у його цілі та завданнях. Ступінь правової охорони інтересу прямо пропорційно залежить від міцності його логічно смислового зв'язку із суб'єктивним правом [44, с. 37].

У адміністративно-процесуальній діяльності публічний інтерес є визначальним, оскільки спрямований на задоволення суспільної потреби захисту соціуму від правопорушень, що визначаються як врегульовані адміністративно-процесуальними нормами процесуальні дії органів адміністративної юрисдикції, які здійснюються в процесі правоохоронної діяльності [45, с. 33].

Ієрархія цінностей, які підлягають адміністративно-правового захисту (особа, суспільство, держава) відображено у призначенні адміністративно-процесуального закону як позначення публічного інтересу.

Незважаючи на відсутність законодавчо закріпленого завдання, захист інтересів суспільства та держави здійснюється у вигляді вибудованої системи адміністративного судочинства, яке має публічний характер. Адміністративні справи порушуються судами за наявності достатніх підстав.

Захист інтересів особи неможливий без забезпечення захисту інтересів

суспільства та держави, які створюють безпечне середовище та умови для розвитку особистості.

Вирішуючи питання про співвідношення приватних і публічно-правових інтересів в адміністративному судочинстві, доцільно зазначити, що приватний та публічний інтерес не можуть протиставлятися. Публічний інтерес не існує сам по собі, поза приватними інтересами багатьох людей та їх спільностей. Правомірний приватний інтерес може бути реалізований за допомогою публічних інструментів через публічний інтерес. Правомірний приватний інтерес збігається з публічним, оскільки забезпечення можливості реалізації правомірного захисту особистості є частиною публічно-правового інтересу.

Водночас держава має нести відповідальність за неефективне регулювання адміністративних відносин, які сприяють порушенню прав і законних інтересів особи, за неправомірні дії та бездіяльність державних органів та посадових осіб.

Держава вибудовує таку систему гарантій прав учасників процесу, яка здатна забезпечити ефективний захист і своєчасне відновлення порушених прав та свобод. Особисті та публічні інтереси в адміністративному судочинстві перебувають у діалектичному взаємозв'язку та взаємообумовленості, у яких публічний інтерес спрямовано на захист законних інтересів особи, а забезпечення прав особи є необхідною передумовою забезпечення законності та досягнення призначення адміністративного судочинства.

Реалізація процесуальної форми в адміністративному судочинстві забезпечується за допомогою здійснення судом повноважень при розгляді та вирішенні конкретних публічно правових спорів, окремим випадком яких є адміністративно-правовий спір. Це свідчить про широкий предмет діяльності суду в адміністративному судочинстві, відмінному від розуміння, що обмежує адміністративне судочинство спорами з адміністративних правовідносин [46, с. 160].

За змістом Конституції України права та свободи людини можуть бути обмежені законом лише тією мірою, якою це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав та законних інтересів інших

осіб, забезпечення оборони країни та безпеки держави. Це підтверджує пріоритет публічно-правових інтересів над приватними у певних ситуаціях.

Якщо предметом публічно-правового інтересу є загальне благо, вигідне всім, то обмеження конкретного приватного інтересу припустимо, оскільки таке обмеження здійснюється на користь більшості. Законодавець у зв'язку з цим має визначити правові межі реалізації інтересів держави та особи, позначити, який приватний інтерес є недоторканим для органів публічної влади, а який інтерес буде другорядним за значимістю порівняно з інтересом публічним.

Я. О. Берназюк зазначає, що рішеннях Конституційного Суду України сформульовано підхід, відповідно до якого урахування таких складових принципу верховенства права, як співмірність між суспільними (публічними) та приватними інтересами, дотримання їх справедливого балансу, розумність, пропорційність, необхідність у демократичному суспільстві, охорона основоположних цінностей у суспільстві (до яких належать, зокрема, життя, свобода та гідність людини, здоров'я і моральність населення, національна безпека, громадський порядок) повинно забезпечуватися державою та її органами, зокрема, під час: встановлення правових обмежень у реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, законодавчого регулювання у соціальній сфері, перерозподілу державних видатків та суспільного доходу; встановлення обмежень у праві на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення [47, с. 129].

Приватний інтерес забезпечити захист, який реалізується за допомогою права на захист і є недоторканим. Частково цей інтерес збігається з інтересом публічним. Забезпечення права на захист є необхідною умовою реалізації режиму змагальності адміністративного судочинства.

Приклад другорядності приватного інтересу в адміністративному судочинстві – укладання досудової угоди про примирення. У разі публічний інтерес превалює над приватним інтересів.

На думку В. В. Сливки примирення сторін в адміністративному судочинстві характеризується множиною істотних рис, котрі в сукупності

дозволяють розуміти відповідне примирення в якості особливого та складного адміністративно-правового явища, що має місце в Україні, як в сучасній правовій та демократичній державі [48, с. 270].

Завдання суду, що застосовує право в кожній адміністративній справі, з урахуванням конкретних обставин визначати розумне співвідношення приватних і публічно-правових інтересів та забезпечити реалізацію в належному обсязі.

Зміст публічно-правового інтересу в адміністративному судочинстві включає охорону основ конституційного ладу, публічного порядку та громадської безпеки, моральності, здоров'я, прав і свобод людини і громадянина, власності; виконання процесуальних дій та прийняття рішень, забезпечення прав і свобод осіб, які залучаються до адміністративного судочинства; можливості відстоювати та захищати права та законні інтереси будь-якими не забороненими законом способами; прийняття у адміністративній справі законного, обґрунтованого та справедливого рішення; забезпечення відшкодування заподіяної майнової шкоди.

Виконання процесуальних дій і прийняття рішень у межах адміністративного судочинства не є змістом публічного інтересу, а лише засобом забезпечення. Вжиття заходів щодо запобігання новим порушенням прав реалізується переважно поза межами адміністративного судочинства.

Публічно-правовий інтерес в адміністративному судочинстві висловлює потреби суспільства, що охороняються законом, у створенні умов для належного вирішення адміністративних справ.

Зміст публічно-правового інтересу становлять забезпечення режиму вирішення адміністративних справ, що дозволяє притягувати винних до відповідальності. Цим суспільство захищається від неправомірних дій суб'єктів владних повноважень, забезпечує охорону прав і законних інтересів осіб, залучених до процесуальної діяльності, використовує альтернативні методи вирішення адміністративно-правових конфліктів.

Конкретизуючи зміст публічно-правового інтересу стосовно провадження

у адміністративних справах, слід зазначити, що на стадії порушення адміністративної справи публічно-правовий інтерес полягає у встановленні необхідності або відсутності порушення адміністративної справи, що досягається за допомогою проведення об'єктивної перевірки позовної заяви.

Зміст публічного інтересу становлять: своєчасне та об'єктивне, що здійснюється за передбаченими законом правилами встановлення обставин у справі, інших обставин, передбачених КАС України, що входять до предмету доказування; забезпечення прав учасників провадження, обґрунтоване застосування заходів адміністративно-процесуального примусу у разі необхідності; забезпечення відшкодування шкоди.

Висновки. Публічно-правові інтереси – це визнані державою та врегульовані нормами права соціальні потреби, створені задля досягнення суспільних благ, задоволення яких забезпечує цілісність, стійкість та поступальний розвиток суспільства.

Забезпечення інтересів суспільства та держави в адміністративному судочинстві здійснюється за допомогою вибудованої системи провадження у адміністративних справах, яке носить публічний характер.

Зміст публічно-правового інтересу в адміністративному процесі становлять: реалізація режиму вирішення адміністративних справ, що дозволяє забезпечити захист суспільства; охорона прав та законних інтересів осіб, залучених до процесуальної діяльності; використання альтернативних методів вирішення адміністративно-правових конфліктів.

На стадії провадження адміністративної справи публічно-правовий інтерес полягає у встановленні необхідності або відсутності порушення адміністративної справи, що досягається проведенням об'єктивної перевірки позовної заяви. Зміст публічного інтересу становлять своєчасне та об'єктивне, встановлення обставин, передбачених КАС України, забезпечення прав учасників провадження, обґрунтоване застосування заходів адміністративно-процесуального примусу у разі необхідності; забезпечення відшкодування заподіяної шкоди.

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.1.5

1.5 Генеза становлення гендерної рівності у доступі до юридичної освіти та професії в Україні

Закріпивши в Конституції України рівність прав жінки і чоловіка наша держава юридично і політично визначила гендерну стратегію розвитку українського суспільства.

Більш того, підписавши і ратифікувавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна продемонструвала відданість демократичним європейським цінностям та взяла на себе зобов'язання «враховувати питання рівності між чоловіками та жінками при розробці та впровадженні законів, постанов, адміністративних положень, політики і заходів» [49], насамперед шляхом закріплення принципів гендерної рівності в нормативно-правових документах та їх подальшого впровадження в практику.

Різниця між статтю та гендером. Поняття «гендер» не тотожне поняттю «стать». Стать – це біологічна категорія. Гендер – соціальна. Статеві особливості або ознаки пов'язані з фізіологією. Гендерні ознаки пов'язані з вихованням і тими уявленнями, які суспільство вважає прийнятним для жінок і чоловіків. Тобто вони прив'язані до статі, але не є тотожними їй [50].

Основою правових підходів до формування державної гендерної політики є принципи міжнародного права, сформульовані в міжнародних документах з прав людини, розроблених ООН та її структурами, Радою Європи, ОБСЄ, а також Європейським Союзом та НАТО, курс на членство в яких закріплено в Конституції України. Вони містять безпосередні зобов'язання держав, зокрема, у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Окреме місце серед цих документів належить Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [51]. Міжнародні документи з прав жінок та гендерної рівності були значною мірою проаналізовані раніше¹, тож у цій публікації

---

¹Див., наприклад: Огляд міжнародного та національного законодавства у сфері гендерної рівності для забезпечення надання гендерно орієнтованої правової допомоги. 2020 р. // <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/recovery-and-peacebuilding/gen-der-equality-legal-review.html>

авторський колектив тож у цій публікації авторський колектив не планує звертатися до цього питання.

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [52] чітко визначені такі категорії як:

- рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;
- рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;
- дискримінація за ознакою статі – ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [53], крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Європейський інститут з питань рівноправ'я чоловіків і жінок (European Institute for gender equality) щороку формує Індекс гендерної рівності. Україна у цьому рейтингу посідає 74 місце (за результатами 2021 року вона опустилась на 15 позицій). Найнижчі показники спаду спостерігались у сфері політичної участі жінок. Більшість гендерних проблем в Україні спричинені дискримінацією за ознакою статі [54].

Якщо частка жінок у Верховній Раді України (далі – ВРУ) І скликання становила 3%, у ВРУ VII-VIII скликань – 10%, то у ВРУ IX скликання – 20,9%. Тобто позитивні тенденції у гендерній політиці законодавчої гілки влади прослідковуються, але занадто повільними темпами. У Кабінеті Міністрів, сформованому в серпні 2019 року, жінки становили 33%, що є найвищим представництвом за всі роки незалежності. Проте варто наголосити, що цей склад Уряду був найменш кількісним з 1991-2020 р.р. Наприклад, в Уряді, сформованому в березні 2010 р., не було жодної міністерки. Станом на кінець 2022 року серед 16 членів Уряду лише 1 позицію обіймає жінка.

За статистичними даними 2015 року, мали місце гендерні диспропорції у представництві жінок-суддів на регіональному рівні. Так, найбільше жінок-суддів було у Києві (61,72%), Запорізькій (58,38%) та Миколаївській (57,24%) областях. Жінки становили більшість суддівського корпусу загальних місцевих судів також у Сумській (55,56%) та Херсонській (50,81%) областях. Водночас у судах західних областей кількість жінок була значно менша — 34–35%, а в Закарпатській області вона становила лише 26,75%. Це дані зі статті Т. І. Фулей, яка вийшла у 2015 році [55].

За даними місцевих виборів 2015 року, кількість жінок депутатів в обласних радах становила 15%, у міських радах – 29%, у районних радах – 24% у селищних радах – 46%, у сільських радах – 56%. Водночас збереглася така тенденція: що вищий рівень рада, то менше у ній представлено жінок [54]. Аналізую ситуацію з жіночим представництвом у трьох гілках влади та в органах місцевого самоврядування стає зрозумілим, що найдемократичніша репрезентація у судовій гілці на місцевих рівнях, що вищий рівень прийняття рішень, то менший цей показник, тобто тенденція чітко прослідковується у різних державних інституціях.

З вищенаведеного закономірним є звернення до поняття гендерна сегрегація праці – нерівномірне розподілення чоловіків і жінок у економіці, через що в окремих професіях чи окремих економічних галузях переважають чоловіки або жінки. Гендерна сегрегація праці може бути вертикальною та горизонтальною. Вертикальна гендерна сегрегація праці – це нерівне розподілення чоловіків і жінок на різних рівнях у середині однієї професії («скляна стеля»), що яскраво представлене (сподіваємось – тимчасово) в українській політичній сфері. Горизонтальна гендерна сегрегація – нерівне розподілення жінок і чоловіків у різних професіях («скляні стіни») [56].

За ініціативи Комітету Європарламенту з прав жінок і гендерної рівності (Committee on Women's Rights and Gender Equality) [59] відбулась подія, приурочена 25-ій річниці підписання Пекінської декларації та Плану дій – Тиждень гендерної рівності. За результатами Індексу гендерної рівності [60]

(оцінка за 7 показниками, в тому числі робота та залучення до умов праці) глобальний показник Індексу в країнах ЄС наразі становить 67.9 балів зі 100 можливих.

Європейський Інститут гендерної рівності підрахував, що ЄС знадобиться як мінімум 60 років, щоб досягти гендерної рівності, але за умови, якщо прогрес не сповільниться і відбуватиметься такими темпами як зараз. А темпи насправді не дуже швидкі – у 2015-му індекс становив 65.0 балів, а у 2020-му – 67.4 [60].

Європейські дослідження свідчать, що виконання домашніх обов'язків вилучає 7,7 мільйонів жінок і 450 тисяч чоловіків з ринку праці. Наприклад, у Болгарії 73% жінок щодня залучені до виконання домашньої неоплачуваної роботи, порівняно з 17% чоловіків. У Швеції до такої роботи залучено 84% жінок та 56% чоловіків.

У дослідженні Державної служби зайнятості щодо гендерного підходу на ринку праці України виявлені наступні аспекти нерівності: низький рівень зайнятості жінок дітородного віку, що призводить до значного гендерного розриву в рівнях зайнятості у цій віковій групі; низька економічна активність жінок віком більше 50 років, що сприяє гендерним розривам у пенсійному забезпеченні; нерівний розподіл оплачуваної роботи та неоплачуваної домашньої роботи; через брак робочих місць з гнучким графіком роботи велика кількість жінок задіяна на робочих місцях сумнівної якості та не високою оплатою праці; великий гендерний розрив у зарплаті та інше [69].

Історія гендерних відносин на території України в останній час стала об'єктом дослідження, що пов'язано зі збільшенням кількості жінок в науці. За останні десятиліття збільшилась і кількість жінок як у юридичній професії, так і в юридичній науці. Активна експансія жіночої частини населення світу у юридичну галузь пов'язана із загальносвітовим процесом фемінізації суспільства та збільшення ролі жінки у всіх сферах життя. Вперше жінка отримала юридичну освіту в Італії у 1777 р., далі у Великобританії у 1873 р. [63]. Першою жінкою-юристом в США, допущеною до юридичної практики в штаті Айова в 1869 році, стала Арабелла Менсфілд. Незабаром після того, як Арабелла Менсфілд склала

іспити та стала, таким чином, першою жінкою-юристом в США, штат Айова вніс поправки у свої закони та став першим штатом Америки, який дозволяв жінкам і меншинам займатися юридичною практикою [64].

Якщо досліджувати історичну ретроспективу на території України, то у період середньовічної та нової історії жінки мали досить впливову позицію у суспільстві і були наділені широкими особистими та соціально-економічними правами, зберігаючи при цьому роль берегині родини. Ситуація змінилась на території України, що увійшла до складу Російської імперії. Керуючись консервативно-патріархальними нормами вища освіта для жінок в межах Російської імперії була заборонена аж до 1906 р., тому українки здобували її за кордоном – у Європі, за різними, в основному природничими чи історико-філологічними спеціальностями. Однією можливою формою навчального закладу вищого типу для жінок у межах Російської імперії стали Вищі жіночі курси, зокрема Петербурзькі вищі жіночі курси вперше в історії на початку ХХ ст. відкрили юридичне відділення, що відкрило доступ до юридичної освіти жінок України, але лише за дозволу батька або чоловіка [65]. Проте виходячи з урядових заборон, було надано дозвіл жінкам відвідувати лекції в університетах за дозволу ректора та викладача без отримання підтверджуючих документів про освіту. Така форма отримання знань стала однією з найпопулярніших у Київському університеті святого Володимира та Харківському університеті у ХІХ ст. І варто відзначити, що, опираючись на спогади викладачів цих закладів, у більшості випадків аудиторії були на 50 % заповнені саме жіноцтвом. Проте через студентські заворушення 1863 р. – ця практика була заборонена урядом [66].

З отриманням у 1906 р. доступу до освіти жінок, навчання на юридичних відділеннях зустрічало потужний опір як з боку влади так і викладацького складу, зокрема, у Новоросійському університеті в Одесі викладачі відкрито відмовлялись екзаменувати жінок-юристок і автоматично їх не переводили на 2 рік навчання у 1907 р. Лояльніша була ситуація з жінками-юристками у Харківському та Київському університетах [66, с. 92-99].

	<i>Кількість слухачок на юридичному відділенні:</i>	
	<i>1906/1907 н. р.</i>	<i>1907/1908 н. р.</i>
<i>Харківський університет</i>	53	99
<i>Київський університет</i>	Відсутні дані	35

Табл. 1. Кількість слухачок на юридичному відділенні в українських університетах початку ХХ ст.

В результаті тиску з боку уряду, додатково збільшення оплати та переслідувань і принижень у суспільстві до 1910 р. кількість слухачок юридичних відділень в університетах України скоротилась з 55 % до 39 %. Але не дивлячись на всі обставини успішно завершили навчання в університетах та отримали право працевлаштування на рівні з чоловіками у 1911 році отримали 3 випускниці, у 1912 році – 16 випускниць юридичного факультету Харківського університету. [66, с. 101]. Паралельно через активну громадську позицію викладацького складу Київського університету вдалось відкрити Київські вищі жіночі курси, на яких в 1907/1908 році навчалось 1000 слухачок, з яких 150 на юридичному факультеті. Через високу популярність Київські вищі жіночі курси у 1914 р. були перетворені на університет імені Святої Ольги, де здійснювалось навчання за трьома спеціальностями: історико-філологічною, природничою та правничою [66, с. 104].

Оскільки юридична професія була більш патріархальною, ніж інші, доступ до неї відкрито блокувався урядом. Активна участь жінок у політичному житті та науковій діяльності поступово наближала їх до юридичної освіти, а згодом і юридичної професії.

Якщо ж говорити про юриспруденцію, то до середини ХХ століття ця професія розглядалась як царина чоловіків. Тому традиційно склалось так, що для жінок вступ до юридичної професії був або дуже ускладненим, або взагалі закритим.

Першою жінкою-адвокатесою в Російській імперії стала саме уродженка України – Катерина Абрамівна Флейшиц. Отримати повноцінну юридичну

освіту в імперії жінка не мала права, тому здобула її у Парижі, а пізніше екстерном склала іспити на юридичному факультеті Санк-Петербурзького університету. За право займатися юриспруденцією Катерині Абрамівні довилось досить довго боротись – спочатку на посаді помічника присяжного повіреного округу Петербурзької судової палати. До представлення звинувачених в суді вона була допущена лише один раз, проте закон офіційно заборонив жінкам, навіть з вищою юридичною освітою виступати як адвокати у суді, тому Катерина Абрамівна зосередилась на науковій діяльності і саме завдяки її активній громадській позиції та публікації статей «Про жіночу адвокатуру», «Права жінок-юристів», «Адвокати майбутнього» і «Вилучені з адвокатури» у 1911 р. жінкам офіційно дозволили отримувати юридичну освіту. У 1939 р. К.А. Флейшиц перша з жінок-юристів захистила докторську дисертацію і у лютому 1940 р. була затверджена в ученому ступені доктора юридичних наук і вченому званні професора на кафедрі цивільного права. З долі цієї жінки починається тернистий шлях жіноцтва до юридичної професії і, що більш важливо тернистий шлях у зміні гендерних уявлень суспільства [67].

Незважаючи на поширення на сьогодні в Україні прогресивних гендерних ідей, прийнятті та адаптації ряду нормативно-правових актів, що визначають гендерну рівність у нашому суспільстві, незмінною лишається ментальність та виховання, які частково зберігають патріархальні кліше.

Найяскравіше це представлено в ієрархії української політики та юриспруденції. Якщо на сучасному етапі доступ до юридичної освіти є рівноправним на етапі вступу та отримання диплому, то перші глобальні труднощі виникають у процесі реалізації права на професійну діяльність. Для України характерна загальна тенденція допуску жінок до нижчого рівня

На щастя, загальний рух за права жінок та гендерну рівність, прийняття чисельних міжнародних та національних актів, спрямованих на рівноправ'я між представниками обох статей, подолав бар'єри для доступу жінок до юриспруденції. Сьогодні кількість дівчат, що навчаються на юридичних факультетах, майже зрівнялася з кількістю хлопців. Зокрема, за статистикою,

приблизно 48 відсотків студентів-правників – це жінки, а в окремих навчальних закладах дівчата значно переважають. Якщо говорити про викладацький склад, то кількість викладачів-правників різної статі в Україні приблизно рівна.

Питання щодо гендерного складу у різних юридичних професіях не чітка. Найбільш дотримано гендерної рівності у судових органах влади. Таким чином, за інформацією, розміщеною на офіційному сайті, у Вищому господарському суді України всього 59 суддів: чоловіків – 30, жінок – 29 (майже 50%/50%). Тобто існує принцип рівності статей. В Україні працює 20 839 жінок-адвокатес, що становить 38% від загальної кількості адвокатів. Відповідно до єдиного реєстру нотаріусів в Україні працює 5 746 приватних нотаріусів. Ні Міністерством юстиції України, ні Нотаріальною палатою України не ведуться гендерно дезагреговані дані щодо кількості жінок та чоловіків серед нотаріусів [68].

Отже, світова та українська практика свідчать про покращення ситуації щодо гендерної рівності. Кількість жінок, що досягають успіху як в юридичній, так і інших професіях, зростає. Однак і дотепер чоловікам у нашій професії, як і у багатьох інших, легше досягти стрімкого кар'єрного зростання, ніж жінкам. Для зміни такої ситуації законодавчі акти навряд чи можуть допомогти. Лише зміна суспільного ставлення до жіночої кар'єри і невпинна праця амбітних жінок може посприяти стрімкому поліпшенню становища жінки в непростому юридичному світі. Чим вище рівень «прийняття рішення» та обов'язків тим менше показник репрезентативності жінок у цьому сегменті.

SECTION 2. BUSINESS LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.2.1

2.1 Features of Ukrainian legislation on bankruptcy procedures

Кодекс з процедур банкрутства був прийнятий більше трьох років назад та започаткував революційні зміни у процедуру провадження справ про банкрутство. Взагалі прийняття цього нормативно-правового акту було спрямовано не лише на вдосконалення діючого на той час законодавства про банкрутство, але і запровадження нових процедур у сфері відновлення платоспроможності. В статті розглянемо наскільки змінилося законодавство з процедур банкрутства та наскільки ці зміни позитивно вплинули на зменшення кількості підприємств-банкрутів. Питанням банкрутства суб'єктів господарювання присвячені роботи О.М. Бандурки, Грабован Л.М.Я. Коробова, П.І. Лукашук М., Орлова, К.Я. Петрової, О.В. Жалко, І.В. Олександренко Л. Але більшість публікацій спрямовані на визначення економічних чинників банкрутства, і не стосуються правого регулювання процедури його здійснення. Метою цієї статті є аналіз впливу законодавчих змін, пов'язаних з прийняттям відповідного кодифікованого акту, на вдосконалення самої процедури відновлення платоспроможності боржника та запобігання банкрутству.

Серед причин банкрутства економісти виокремлюють такі основні причини як неефективний менеджмент та обліково-фінансова безграмотність суб'єктів господарювання [79, С. 193]. Враховуючи ці причини Кодексом з процедур банкрутства було встановлено обов'язок суб'єкта господарювання у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності). Нововведенням Кодексу стало і встановлення солідарної відповідальності керівника боржника за не звернення до суду у разі настання вказаної ситуації. При цьому питання порушення керівником боржника

зазначених вимог підлягає розгляду господарським судом під час здійснення провадження у справі. У разі виявлення такого порушення про це зазначається в ухвалі господарського суду, що є підставою для подальшого звернення кредиторів своїх вимог до зазначеної особи. Тобто керівник несе відповідальність за незадоволення вимог кредиторів. Незадоволення вимог кредиторів виникає тоді, коли майна боржника не вистачило для задоволення всіх вимог кредиторів. Отже, керівник несе відповідальність лише тоді, коли вимоги кредиторів не будуть задоволені за рахунок майна боржника, і тільки в тій частині, яку боржник не зміг задовольнити. Окрім цього на керівника покладається обов'язок повідомити засновників боржника про наявність ознак банкрутства, а останні мають вжити заходів для недопущення порушення справи про банкрутство. У разі, якщо засновники не відреагують на вказане повідомлення, то керівник боржника повинен самостійно звертатися до господарського суду на виконання ст. 34 Кодексу. Таким чином, як слушно зауважує О. Грищенко, керівник зможе довести, що вжив всіх заходів щодо належного виконання свого обов'язку.[73]

Кодексом України з процедур банкрутства (далі Кодекс) розширено поняття боржника, раніше боржниками у справі про банкрутство могли виступати лише суб'єкти підприємницької діяльності. Тепер згідно зі ст. 1 Кодексу боржник – це юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа - підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав [73]. Таким чином, боржником може бути будь-яка юридична особа незалежно від форми власності. Як зазначає Володимир Погребняк, потенційними боржниками можуть бути політичні партії, громадські об'єднання, професійні спілки, творчі спілки, постійно діючі третейські суди, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, навчальні заклади, наукові установи, заклади охорони здоров'я [78, с. 17]. В той же час у ст. 2 Кодексу перераховані суб'єкти господарювання на яких не поширюється законодавство про відновлення платоспроможності або поширюється з урахуванням особливостей, визначених окремими законами. Зміни внесені до ч.

4 ст. 2 Кодексу викликають неоднозначне трактування. Так, у вказаній частині закріплено, що провадження у справах про банкрутство боржників - казенних підприємств, державних некомерційних підприємств та бюджетних установ, а також санація таких боржників до відкриття провадження у справі про банкрутство не допускаються [71]. З формулювання цієї частини не зрозуміло, чи тільки санація до відкриття провадження не допускається чи взагалі провадження про банкрутство щодо цих підприємств не допускається. У цьому питанні варто звернути увагу на норми Господарського кодексу України, а саме ч. 7 ст. 77, у якій зазначений обов'язок органу державної влади нести субсидіарну відповідальність за борги казенного підприємства [70].

Розширено Кодексом і визначення самого грошового зобов'язання, за невиконання якого можуть порушити справу про банкрутство. Так, грошове зобов'язання - це зобов'язання боржника сплатити кредиторі певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України. До грошових зобов'язань належать також зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; зобов'язання, що виникають внаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підряду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені у грошових одиницях. До складу грошових зобов'язань боржника, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника - юридичної особи, що виникли з такої участі. Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, сума кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання до господарського суду заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство, якщо інше не встановлено цим Кодексом. При поданні заяви

про відкриття провадження у справі про банкрутство розмір грошових зобов'язань визначається на день подання до господарського суду такої заяви [71]. Новелою Кодексу є відсутність мінімального розміру боргу, при наявності якого можна порушувати провадження про банкрутство, а також вказівки строку на протязі якого цей борг виник. Таким чином, ці норми дають змогу будь-якому кредиторіві навіть з незначними претензіями до боржника порушити проти нього справу про банкрутство, навіть якщо фінансові труднощі боржника є тимчасовими. Цю норму знову можна розглядати у двох аспектах: з однієї сторони законодавець намагався стимулювати суб'єктів господарювання до належного виконання зобов'язань перед своїми контрагентами, але з іншої сторони цю норму зможуть використовувати кредитори для боротьби з конкурентами, а можливо, і для здійснення рейдерських захоплень підприємств. Таким чином, вказана норма вимагає доопрацювання або шляхом встановлення мінімального розміру боргу для порушення справи про банкрутство, або шляхом встановлення мінімального строку, за який цей борг виник.

Іншим важливим учасником процедури банкрутства є кредитори. Кредитор - юридична або фізична особа, а також контролюючий орган, уповноважений відповідно до Податкового кодексу України здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у межах своїх повноважень, та інші державні органи, які мають вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника [71]. Відповідно до Кодексу кредитори поділяються на забезпечених кредиторів, конкурсних кредиторів і поточних кредиторів. Забезпечені кредитори – це ті, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника. А поділ кредиторів на конкурсних та поточних залежить від часу виникнення їх вимог до боржника, якщо вимоги виникли до відкриття провадження у справі про банкрутство - це конкурсні кредитори, а якщо після відкриття провадження – поточні. Права і обов'язки кредиторів зазначені у книзі 3 Кодексу. Вони можуть бути ініціаторами провадження, як і боржник, заява

може подаватися як одним кредитором, так і декількома, які об'єднали свої вимоги перед боржником. У Кодексі значно розширюється компетенція зборів та комітету кредиторів (представницьких органів кредиторів), що є логічним та справедливим засобом захисту прав кредиторів. Крім повноважень, які були визначені у Законі «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», передбачено повноваження щодо погодження умов продажу майна боржника (крім майна, що є предметом забезпечення) у процедурі санації відповідно до плану санації або у процедурі ліквідації банкрута (пункт 5 частини восьмої статті 48 Кодексу). Ця норма узгоджується з приписами частини першої статті 75 Кодексу, в якій встановлено обов'язок арбітражного керуючого визначати такі умови (склад майна (лот); початкову ціну; крок аукціону) за погодженням з комітетом кредиторів. Також боржник повинен отримати згоду на укладення значних правочинів під час процедури розпорядження майном від зборів кредиторів. Це означає, що збори кредиторів (комітет кредиторів) наділені правом надати згоду чи відмовити у цьому боржникові, що ймовірно входить до інших питань, які належать до компетенції комітету (пункт 7 частини восьмої статті 48 Кодексу) [71].

Але на кредиторів покладаються і обов'язки. В першу чергу це стосується конкурсних кредиторів, які зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують, протягом 30 днів з дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство. У разі пропуску вказаного строку, кредитор все-одно визнається конкурсним, але не має права вирішального голосу на зборах та комітеті кредиторів, а його вимоги задовольняються у порядку черговості. Проте положення абзацу третього частини шостої статті 45 Кодексу щодо розгляду судом «відкладених вимог» в порядку черговості їх отримання через відсутність прямої вказівки на судову процедуру, протягом якої судом можуть бути здійснені повноваження щодо розгляду вимог, на перший погляд, створюють уявлення, що «відкладені вимоги» можуть бути заявлені кредитором та, відповідно, розглянуті господарським судом не тільки в межах процедури

розпорядження майном боржника, а й протягом процедури санації боржника та ліквідації банкрута. Отже, наведена норма не забезпечує правової визначеності щодо її застосування, особливо в контексті аналізу повноважень господарського суду та арбітражного керуючого поза межами процедури розпорядження майном боржника [75, С. 118].

Особливими привілеями користуються кредитори, вимоги яких забезпечені заставою. Оскільки їх вимоги будуть задоволені за рахунок заставленого майна. А також особливі права мають довірчі власники. Останні мають право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності навіть під час дії мораторію на задоволення вимог кредиторів.

Щодо повноважень господарського суду, основного учасника провадження у справах про банкрутство, то Кодекс їх значно упорядкував і надав можливість в межах справи про банкрутство вирішувати всі майнові спори, стороною в яких є боржник; спори з позовними вимогами до боржника та щодо його майна; спори про визнання недійсними результатів аукціону; спори про визнання недійсними будь-яких правочинів, укладених боржником; спори про повернення (витребування) майна боржника або відшкодування його вартості відповідно; спори про стягнення заробітної плати; спори про поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника; спори щодо інших вимог до боржника. В той же час концентрація всіх справ щодо конкретного боржника в межах провадження справи про банкрутство, як слушно зауважує С. Масловський, вимагає від судді господарського суду глибоких знань не лише господарського, але і цивільного, трудового законодавства [76, С. 178]. У справах про банкрутство господарській суд здійснює і контролюючі функції, які полягають у затвердженні планів санації, звітів арбітражного керуючого, крім цього деякі повноваження суд може вчиняти на власний розсуд, а саме: щодо проведення аудиту майна боржника, застосування заходів забезпечення вимог кредиторів. Збільшення повноважень господарського суду має передусім вимогу чіткого дотримання суддями основних принципів діяльності суддів: незалежності, недоторканності та добросовісності.

Подібними принципами (незалежність, добросовісність) у своїй діяльності повинен керуватися і наступний учасник провадження у справах про банкрутство - арбітражний керуючий. На різних стадіях провадження він може виступати керуючим санацією, розпорядником майна, ліквідатором. А тому і вимоги до цього суб'єкта незалежної професійної діяльності пред'являються достатньо значні. Арбітражний керуючий з моменту постановлення ухвали (постанови) про призначення його керуючим санацією або ліквідатором до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства-боржника.

Арбітражним керуючим може бути громадянин України, який має вищу юридичну або економічну освіту другого (магістерського) рівня, загальний стаж роботи за фахом не менше трьох років або не менше одного року після отримання відповідної вищої освіти на керівних посадах, пройшов навчання та стажування протягом шести місяців у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства, володіє державною мовою та склав кваліфікаційний іспит. Арбітражний керуючий повинен один раз на два роки підвищувати кваліфікацію в порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства. Кандидатура арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна або керуючого реструктуризацією визначається судом шляхом автоматизованого відбору із застосуванням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з числа арбітражних керуючих, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України, за принципом випадкового вибору. Контроль за діяльністю арбітражних керуючих здійснюється державним органом з питань банкрутства або саморегулювальною організацією арбітражних керуючих. Державний орган з питань банкрутства здійснює контроль за діяльністю арбітражних керуючих шляхом проведення планових і позапланових перевірок у встановленому ним порядку. Окрім цього, саморегулювальна організація арбітражних керуючих має право за зверненням учасника справи про банкрутство або за власною ініціативою здійснити перевірку діяльності арбітражного керуючого на предмет дотримання ним:

статуту саморегульвної організації арбітражних керуючих; Кодексу професійної етики арбітражного керуючого; рішень саморегульвної організації арбітражних керуючих, пов'язаних із діяльністю арбітражних керуючих. Таким чином, діяльність арбітражного керуючого є контрольованою як з боку державних органів, так і з боку громадської організації. За недотримання законодавства з питань банкрутства до арбітражного керуючого можуть застосувати наступні дисциплінарні стягнення: попередження, догана, тимчасове зупинення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого, позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого.

Таким чином, Кодекс України з процедур банкрутства став результатом реформування законодавства у сфері банкрутства, завдяки чому вдалося вдосконалити не лише саму процедуру розгляду цієї категорії справ, але і покращити заходи запобігання банкрутству, встановити додаткову відповідальність для керівників боржника – юридичної особи, розширити повноваження комітету кредиторів, встановити контроль за діяльністю арбітражного керуючого, але головною зміною стало розширення категорії осіб стосовно яких можна порушити справу про банкрутство, тепер це не тільки суб'єкти господарювання, але і фізичні особи, які не займаються підприємницькою діяльністю. Для останніх була запроваджена особлива процедура відновлення платоспроможності, яка може бути розпочата лише за ініціативою самого боржника – фізичної особи.

SECTION 3. CIVIL LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.3.1

3.1 Problems and prospects for the development of the European Union (including the UN member states) in the context of human rights and freedoms protection during the global revolution in the technological sphere. Polina Prianykova's Scientific Doctrine on the elaboration of the Constitution of Artificial Intelligence

ABSTRACT

The object of the research – legal models of regulation of Artificial Intelligence, regulatory oversight, real and prospective practices of AI application.

The subject of the research – scientific literature and legislative acts of the member states of the United Nations, which determine the fundamental principles of the functioning of Artificial Intelligence, inter alia in the European Union.

The purpose of this academic work – research and initiatives on the implementation of Artificial Intelligence into the legislation of UN member states, the EU in particular, as well as proving the theses of *Polina Prianykova's Scientific Doctrine* regarding the creation of the AI Constitution and specifying the priority of the state monopoly in all clusters pertaining to Artificial Intelligence.

Research method – the theoretical basis of this scientific work consists of the works of domestic and foreign researchers in the field of Artificial Intelligence; textbooks and Internet resources, periodicals, statistical materials, and literary and reference publications. This work examines the particularities of models of legal regulation of Artificial Intelligence, their modernity and effectiveness, primarily in the European Union as a part of the UN member states.

Initiatives during the research – in English, we participated in 3 scientific and practical conferences of lawyers of the All-Ukrainian and international levels: we also conducted correspondence with three authorized institutions of the EU.

INTRODUCTION.

Our modern world is constantly changing and evolving, and many people, in their aspiration to achieve happiness and inner peace, sometimes, due to the threat of military action, terrorism, climate change, etc., leave their homes and go abroad, migrating to other corners of the globe.

As part of the scientific World advocate program *COMPATRIOT* (hereinafter referred to as ‘WAP *COMPATRIOT*’), we conducted a study of common tendencies in criminal issues that arise among migrants and put forward several notions for solving the aforementioned problems with the help of AI.

Based on the Declaration of Human Rights, the issue of protection from criminal encroachments is extremely relevant in every country of the globe. I took an active part in the first stage of WAP *COMPATRIOT* [80]. Currently, we are implementing the plan of the second stage of the Program, which lies in establishing communication with international institutions regarding the involvement of the possibilities of Artificial Intelligence (under the condition of state monopoly, inter alia in the field of regulation and control) to help people.

The essence of the program in the first phase lies in providing informational assistance to our compatriots abroad and studying these issues profoundly. The practice has shown that the logistics of information flows serves as an efficient platform for the provision of services, including the ones in the legal sphere. The experimental part of the Program (which, in fact, has the character of philanthropy) lasted exactly one year: from 06/01/2020 to 06/01/2021. For free (pro bono), we helped dozens of our fellow citizens who found themselves in unpleasant and difficult situations abroad: we also coordinated them with lawyers who provided services in their country of residence in a language understood by our compatriots. With an aim of popularizing WAP *COMPATRIOT*, we have incorporated the most popular media platforms.

We familiarized ourselves with the work of foreign colleagues in the farthest corners of our world and established fruitful cooperation therewith. Moreover, we have taken part in the UNBA Contest on the topic of providing legal services pro bono. All the work mentioned above has been done by us for free, charitably, at the cost of our

personal time. Concluding the first (experimental) part of the *WAP COMPATRIOT*, we encountered the objective fact: our initiatives are relevant, vital, and needed by people! Nevertheless, this activity has to become governmental and get a permanent and sustainable platform for its deployment, for instance, on the basis of the Ministry of Foreign Affairs in order to help the citizens outside Ukraine. Besides, it is there that Artificial Intelligence is possible to be implemented and used, and it truly has to be in every country!

I insisted on these theses at the International Scientific and Practical Conference ‘MODERN PROBLEMS IN SCIENCE’, which was held on May 17 – 20, 2022, in Vancouver, Canada [81]. As an International Human Rights Defender on AI, I have elaborated on this conception and allege that it is necessary to create an ad-hoc department managed by the Ministry of Foreign Affairs of every country. This novel division shall be in charge of modelling the respective informational program (powered by AI) that would provide compatriots with legal assistance set out in plain language and organized by their native country. In such a way, these people would be under an additional ‘shield’ of help and support.

What is more, such practice concerning the implementation of innovative programs, for instance, in form of chat-bots on governmental websites or applications, may serve as a useful tool for the formation of statistics about the most frequent issues compatriots come across in one or another country. Hence, the figures may be analysed and points of growth in the provision of help to migrants and travellers abroad shall be considered. Bearing in mind the notion of the significance of international cooperation, these specialized departments would have to exchange information about the problems their citizens encounter with the respective divisions all around the globe (in their turn, they would act likewise), creating a powerful system of guaranteeing and protecting fundamental human rights and liberties.

On 09/10/2022 and 09/16/2022, I addressed the official institutions of the EU [*Europe Direct, European Commission (Service for Foreign Policy Instruments), European Parliament*] with a letter regarding the consideration of my proposals during

the discussion on the protection of the rights of people who have found themselves outside the borders of their homeland countries [Addendum].

In view of the COVID-19 Pandemic, which has been going on for the third year, new strains and viruses, their mutations, which pose a deadly threat to humanity, the issues of protecting the health of the population, strengthening the human immune system, physical culture, balanced nutrition, etc., remain extremely relevant. And there, the role of AI can become crucial. Therefore, the issue of the implementation of Artificial Intelligence in the EU and UN legislation in the realm of healthcare merits unparalleled attention.

The synergy between Artificial Intelligence and legislation in the spheres of transport, social protection of people, and the provision of administrative services through the prism of the development of *Polina Prianykova's Scientific Doctrine 'Smart City – Smart Country – Smart Planet'* was also studied.

Multitudinous novelties in the fields of transport and logistics are not properly regulated by international legislation and, hence, cause more and more acute issues, leading to problems that are increasing on a large scale. As a result, maintaining the strength of statehood's foundation, which lies in the provision of security of the obligation of human rights and freedoms social protection during the global revolution in the technological sphere, is becoming more and more relevant.

Proposals in the development of the arguments of *Polina Prianykova's Scientific Doctrine on the creation of the Constitution of Artificial Intelligence* have been elaborated and substantiated.

Comprehensive research has established an unacceptable imbalance in the system of world legislation: the scale of the 'Ninth Wave' of IT technology's modernization and the hazardous inertia of the world's legislators, inter alia at the UN level. We propose a way to rectify the situation, meaningfully proven in *Polina Prianykova's Scientific Doctrine on Artificial Intelligence implementation into the worldwide legislation* with a guaranteed governmental monopoly.

Thus, we are going to take a closer look at the models of the aforementioned legal initiatives and their aspects, and carefully examine the practice of using AI in

modern realities, its essence, and problems, first results, including positive and negative ones, which constitute the relevance of the enlightened issues.

3.1.1 Language of scientific research on Artificial Intelligence implementation into the legislation of the EU and world state leaders

At the invitation of my fellow attorneys, on July 7, 2022, I took part in a solemn and prestigious online event of the Ukrainian National Bar Association, where the legal community of the country learned about the long-awaited creation of the Centre of Legal Linguistics of the Higher School of Advocacy of the UNBA.

In a vivid presentation, the head of the Centre Lyudmyla Kolodnyk (see photo) spoke about the activities of the newly created body of the Bar, which, first of all, implies the respective establishment of cooperation with legal colleagues from all over the globe, primarily in English – the language that has become one of the keys to international communication. For fruitful cooperation, I received the contact information of the Head of the Centre of Legal Linguistics.

Later, on July 21 and 28, 2022, I took part in two webinars in English, which were presented by colleagues and lawyers from the USA, the EU, and Canada on subjects related to the protection of people during military operations in Ukraine.

I testify and confirm the fact that English has become the language of international communication, including in the academic field. The sources of my

research on the legal nature of Artificial Intelligence comprise the publications of scholars from the USA, the EU, and even the PRC, and all the experts as well as I do (for three years now) work in English.

3.1.2 The effective synergy between Artificial Intelligence and legislation in the spheres of transport, social protection of people and the provision of administrative services through the prism of the development of *Polina Prianykova's Scientific Doctrine 'Smart city – Smart country – Smart planet'*

3.1.2.1 Novelties in transport and first problematic factors

First and foremost, in analogy to the words once said by a Stoic philosopher, Marcus Aurelius, we have to define the nature of Artificial Intelligence, the notion of the novelty which is developing in quantum jumps. Although the general term for AI has not been accepted all over the world, the definitions given by some organizations reflect the complexity of the technology in varying degrees. Taking into consideration the updated notion of the aforementioned modern phenomenon given by the European Commission's High-Level Expert Group on Artificial Intelligence, "AI refers to systems designed by humans that, given a complex goal, act in the physical or digital world by perceiving their environment, interpreting the collected structured or unstructured data, reasoning on the knowledge derived from this data and deciding the best action(s) to take (according to pre-defined parameters) to achieve the given goal. AI systems can also be designed to learn to adapt their behavior by analyzing how the environment is affected by their previous actions" [82]. Undoubtedly, to figure out how sophisticated the innovations with AI deployed are, the granular approach has to be applicable in order to keep up with advancements. Moreover, Artificial Intelligence can also be considered a scientific discipline where techniques of novelty integration are studied.

AI has been gradually growing in strength by taking place at the EU market and nowadays has already gathered its momentum in becoming a real cluster of the unprecedented revolution in systems of transport. The transformation many of us, perhaps, have not drawn attention to due to the pandemic that started.

However, the Digital Day in April 2017, in Rome has provided an impetus for the intensification of the cooperation on testing connected and automated vehicles by creating ten 5G cross-border corridors according to the Letter of Intent, signed by 29 European countries, including not only the Members of the EU, but the European Economic Area, with an aim to decrease the level of accidents on the road, streamline traffic efficiency and, hence, ensure the stable level of safety, considering the reduction in traffic congestion as well as minimizing the emission of greenhouse gases [83].

Moreover, judging by the ‘View on 5G Architecture’, published by the 5GPPP Architecture Working Group in October 2021, the systems of 5G have already been implemented now, being widely available in major urban areas and are going to reach less populated areas in the not-too-distant future [84]. This also implies the fact that such opportunities will make automated vehicles grow in their favorability and, thus, make the EU a definite world leader in the deployment of transport mentioned above.

Notwithstanding the actuality that the EU is chasing noble and important objectives for society – achievement of ‘so-called Vision Zero, i.e., no road fatalities on European roads by 2050’ [85], the legislation of the ‘Acquis Communautaire’ still is not in a position to provide us even with a proper regulation on the liability for the use of automated vehicles. Consequently, many ‘grey areas’ in the identification of breaches of law arise and compliance with primary principles of fundamental human rights is becoming a challenging task for the legislators. It is noteworthy that even in the Communication from the European Commission ‘On the road to automated mobility’ it has been stipulated that “the long-term effects of driverless mobility on the transport system, the economy, the environment and on existing jobs are still largely unknown” [85]. That is why we are bearing a strong necessity for a sector-specific approach that would help the government assess the all-encompassing consequences of the aforementioned practices implemented, taking into account certain regulatory provisions which would be substantial rather than declarative, corresponding to contemporary realities and needs.

Hence, it has to be emphasized that the actions of the legislatures pertaining to the law adaptation and its specific alteration on the recognition of AI should be well-

conceived and prompt, starting with the general law on AI and specifying the subject with sectoral laws as the field to regulate is vast and still developing. Moreover, it is significant to draw parallels between the forms of liability where we give prominence to criminal liability in particular.

Concerning the establishment of criminal liability for the use of AI in the spheres of transport, it is important to note that this term refers to responsibility for a crime and the penalty imposed for it. The problem we touch upon is intrinsically intertwined with the challenges that arise while defining who is liable for the use of AI and the necessary recourse for the aggrieved parties. Thus, one of our aims is to state some policy actions proposed at the EU level in more concrete terms, building and harmonizing a new liability regime for AI specifically deployed into transport systems, guaranteeing the protection of people, and ensuring preventative measures for new types of crimes [86].

In order to comply with such a state of affairs, Artificial Intelligence has to be recognized not only as an object of a crime but as a subject thereof, meaning that it should be legally identified. Moreover, there have been ideas that suggest the possibility of a new term perpetuation – ‘electronic personhood’, the first attempts of venturing such opinions are even dating back to the last century [87]. However, nowadays the introduction of the term aforementioned has generated much more vigorous and sparked discussions about whether such practice is prudent and efficient. Additionally, it has led to some claims that conferring the ‘electronic personhood’ on the phenomenon may equate the natural person with an artificial subject and, hence, the legal personality would be endowed, raising a certain dissonance and the following diffusion in establishing the liability. Diversified allegations may be indicative of a totally new age for legal systems throughout the world per se.

In our research, we admit the possibility for the notion of ‘electronic personhood’ to become accepted, but only on the condition that it would not violate or impinge on human rights. What is more, it does not prescribe the eventuality of granting AI inventions with consciousness which is an inseparable part of the complexity of a human’s constitution. Such praxis may testify to the fact that AI technologies would become ‘tangible’, thus, identified by law. Besides, in modern realities natural or legal

persons have to be responsible for the AI novelties as the stage of development of the last is being enhanced: the ‘joint liability’ among human beings and cutting-edge machines envisages the balance among both parties. We recognize and support humanity’s right over innovations, but on a legal platform where these novel technologies may be reprogrammed, dismantled, or annihilated in case the evidence proves that the technology is defective.

It is important to accentuate the expected fact that some inventions may be given a prospect of the further development of AI, able to gain sanity, mobility, room for learning, reasoning, and formulating intentions and wishes. Although we are not the representatives of such theories’ adherents, in our academic work we have to mention that, apparently, the scientists would not turn their back on an opportunity for conducting experiments with AI akin and hence, the introduction of intelligent and autonomous transport systems is predictable in particular. At any rate, the feasible foreseeability of the damage caused by such results of the technological genesis should be evaluated in order to recognize the exact inventions as sources of increased danger. Nevertheless, the corresponding state of affairs gives rise to the question: “Would we and the specifically built law systems be able to handle issues that may emerge as a consequence of the super-intelligent inventions (we ceded more control to the latter once) that are given the right to decide about the life and death of human beings?”. That is why society and the government have to define the red lines for the use of AI novelties in order for the borders not to hinder technological progress, but to become a stimulus for exercising control over the innovations with an aim to preclude the collapse of the global order.

Specifying the liability for the use of various types of novel vehicles, it is vital to outline the difference between these machines. First, we are going to take into consideration the glossary provided by the European Parliamentary Research Service in its Briefing where an automated vehicle is prescribed to be a particular type of vehicle which is equipped with the technology available to assist the driver so that elements of the driving task can be transferred to a computer system [88].

As in this case the human override is still required and feasible, the driver should be able to take the vehicle under control whenever the system identifies such a necessity or particular circumstances demand because, nevertheless, the driver carries an increased risk of harm to others. Hence, if the evidence proves that an accident with severe consequences was precipitated by the fault or negligence of the driver, that person has to be subjected to strict liability for the damages resulting from the vehicle's use.

However, the circle of responsible persons may expand provided that the AI-technology specialists assert, considering the junctures, the probability of the automated vehicle's malfunction due to the fault of the manufacturer or the software developing companies. Moreover, as it is drawn attention to in the report 'Liability for AI and other emerging digital technologies' by the Expert Group on Liability and New Technologies, "strict liability of the producer should play a key role in indemnifying damage caused by defective products and their components, irrespective of whether they take a tangible or a digital form" [89].

It is also vital to note, that the liability may usually be held by the party which has greater control over the machine with AI deployed. Meanwhile, an autonomous vehicle is capable to perform all driving functions eliminating any human intervention therein and being supposed to reach the highest known level of automation (also categorized by SAE as Level 5) [90].

Although nowadays these innovations are being tested, they could be on the market in a few years, judging by the constant acceleration of technological progress. In this regard, some changes in establishing the criminal liability may arise as the driver would be superseded by the operator (in some cases, the operators), a person who is in control of the risk connected with the operation of emerging digital technologies and who benefits from such operation. There exists a certain taxonomy between the aforementioned: a fronted operator, a person, who decides on how to use the innovation in particular and mainly benefits from the use of it; a backend operator, who defines the features of the technology and bears a greater responsibility for exercising control over the operational risks [89]. Hence, the traditional practice of defences and some

statutory exceptions from strict liability have to be reviewed and complemented by provisions on the new types of possible liability holders.

It has been stipulated that “in particular in the context of autonomous cars, that while the vast majority of accidents used to be caused by human error in the past, most accidents will be caused by the malfunctioning of technology in the future” [89]. Thus, the manufacturer would bear higher risks of becoming liable for accidents where its autonomous systems are involved. Besides, due to the complex structure of producers, the concept of liability is still vague to define (whether it refers to the vicarious or strict) and has to be comprehensively studied. Notwithstanding the coherent fact that the producer is most likely to hold responsibility in case of a fault in its vehicles, the driver/owner/operator decides how and when to use the autonomous transport, for which purposes, and directly benefits from it. Hence, the joint and solidary liability has to be taken into consideration and given more prominence thereto.

Also, we suppose that in our academic work some scenarios when an owner or the dealer company may also be criminally liable for giving permission to use his or her transport system or to supply the vehicles (regardless of their level of automation), being aware of the fact that the people, they provide the AI-technologies to, intend to use these innovations for the purposes which may pose a threat to the society, inter alia including the illegal trade of drugs and weapons, and even murders and terrorist attacks. Thus, the whole process of AI-implemented vehicles’ invention, further deployment, dealership, and use thereof has to be supervised and controlled by the state.

Considering the liability for the use of unmanned aerial vehicles, drones, in particular, the aspects of criminal liability have even more sophisticated and unclarified taxonomy. Perhaps, the liability holders may be similar to the ones in cases pertaining to autonomous driving. Although drones are often associated with their part taken in military actions, nowadays they are also digested in realms of advertising and retail, telecommunications, development of the infrastructure, weather forecasting, journalism, gaming, and live entertainment, etc.

It is quite evident that such technologies also continue to gain momentum and the ad-hoc provisions have not been proclaimed. Meanwhile, people are still not protected from the situation of the drone falling to the ground and the ensuing injuries. Hence, an owner or the operator may be strictly liable if someone decides to use the drone despite foreseeable adverse weather conditions which proscribe the use of the innovations; in addition, the person may hold the responsibility not only for the risks intertwined with operating drones but also for the not undertaken attempt to stop the use of the device during the storm. The manufacturer also can be liable for the damages in case the drone's software is faulty or the design and the parts of the system do not enable the operator to perform the responsibilities prescribed.

Furthermore, the vehicles mentioned above can be additionally fitted with a function of connectivity, implying the fact that the machine would be able to establish a link with other devices or the infrastructure via the Internet. This means that the innovations would 'communicate' with each other, creating an intelligent and responsive composition of vehicles with low latent, smooth and secure data flows, where the traffic is intended to be administered and balanced.

In the European Union, at least three large-scale projects are planned to become successful – L3PILOT, an extensive test of various automated driving functions for passengers; AUTOPILOT, a blueprint where real connected and automated ecosystems are envisaged; ENSEMBLE, an enterprise aimed to save fuel and reduce the carbon footprint by virtue of compliance with a truck platooning strategy [85].

However, such status quo specifies the inextricable interconnection between the vehicles the regulation thereof has not been stipulated at an adequate level per se. This 'non liquet' may entail serious consequences, particularly reflected in further liability shifting or cyberattacks which are acquiring even more nebulous features and origins. It is quite natural that for unscrupulous IT experts, cyberattacks on novel vehicles would be an actual 'tidbit' to launch.

It is sufficient to imagine only the situation when a perpetrator infiltrates the data center of connected and automated mobility and sends a command to the entire cross-border corridor of vehicles to accelerate, or deploys an instruction to turn right or sends

a command to power the drones. We cannot allow such a state of affairs to prevail as it may threaten people's lives, shake the foundations of the stability and safety on the roads and lead to the evolution of novel forms of terrorist attacks.

It is also significant to put the emphasis on the fact that the criminals involved in the abovementioned terroristic activities have to be strictly liable for the crimes, moreover, such acts can be assessed to have an international nature as they pose a threat to the world order and hence, if the outlaw is trying to conceal in another country different from the one he committed a crime in, the mentioned perpetrator has to be on the international wanted list, given a red notice and handed over to INTERPOL's area of activity. It should be pointed out that during the Europol-INTERPOL Cybercrime Conference held in November 2021, a common thread was to highlight the fact that "cybercrime is an urgent global security risk" and "law enforcement and the private sector need to take strong, collective action" [91]. Furthermore, the main goals stipulated in the Concept of the development of Artificial Intelligence in Ukraine are attuned to the tactics aforementioned [92].

That is why the mechanisms of monitoring anomalous activities or disruptions in systems of transport have to be recorded and analyzed in order to prevent their further malfunctioning. There is also a great necessity to determine the number of places where certain technologies cannot be used (e.g., eliminating the use of drones above crowded places, giving a particular focus to kindergartens, schools, and parks; minimizing autonomous driving on unmodernized roads). Moreover, special programs which may encourage IT experts to work on detecting the innovations' defects have to be popularized and supported by the governmental organizations in order to ameliorate the features of the machines, making their software indestructible in case of external interference aimed to change the main principles of their functioning.

Hence, if automated vehicles do not have a certain immunity from hackers and their malicious software, the whole future of these technologies would be jeopardized and the question may arise whether our world has a necessity to continue the implementation of technologies, faceless for the legislature. Elon Musk, CEO of 'Tesla' and founder of 'SpaceX' once accentuated, "AI is far more dangerous than

nukes. Far. So why do we have no regulatory oversight? This is insane” [93]. Although nuclear war is considered to be the most calamitous, the implications of the unregulated cutting-edge technologies with AI implemented could equally result in a further catastrophe. The aforementioned challenges can be conquered and prevented by an exceptional solidary global response, inter alia in the forms of a comprehensive regulation on AI, deployment of the consequential world governmental security software for innovations, and a clear strategy for how to eradicate the cases of cyberattacks.

Summarizing the aforementioned, it can be acknowledged that we are standing on the threshold of novelties’ introduction that would prove that the world changes are inexorable. Consequently, the law system is undergoing a sea change and has to keep pace with the times. Unfortunately, the criminal liability for the use of AI transport systems has not been established at an adequate level not only in the EU but globally. Thus, solely under well-defined regulative provisions on AI, the fundamental human rights would be inviolable, the system of law – be unambiguous, while a legislature – be able to see blindfolded and judge even in challenging circumstances as Themis, a symbol of justice, known and appreciated worldwide.

3.1.2.2 Governmental provision of human rights and freedoms social protection during the revolution in the technological sphere

Artificial Intelligence may serve as a versatile tool able to assist governmental institutions with a respective insight and high velocity of data processing; it can as well make its own deductions and further proposals based on the information and patterns it detects. That is the reason for the notion that the implementation of the relevant mechanisms is imminent and has already materialized in modern days – the tendency that in commercial space such innovations also started being widely used might have also served as a certain catalytic agent for the government’s interest in AI. For example, the novelty is able to meet the basic needs of the public pertaining to getting prompt feedback on the questions asked and hence, may alleviate the pressure on the employees of public services.

Virtual assistants. A bright example can be provided by mentioning the established practice in IP Australia, an agency of the Department of Industry, Science, Energy and Resources. On their official website, a specific chatbot called ‘Alex’ was deployed, it is stated to have been borrowed from the Australian Taxation Office and is considered to be ‘a government helper’ by the Digital Transformation Agency in particular. This virtual assistant answers questions related to intellectual property rights, specifically operating on the IP Australia online platform. It is the first aide that can provide citizens with relevant information and has proved to be involved in around 40 percent of the interactions between the organization and its customers. The respective call centre has benefitted from the implementation of the chatbot as it seems to have decreased the burden of the employees being constantly engaged in more than 12 000 calls per month, giving answers to the questions ‘Alex’ can find in the blink of an eye. Hence, in about 2 years, the program has contributed to the office’s breakthrough, taking over more than half of the queries, and confirming the proportionality and importance of the implementation thereof [94].

Answering our request, ‘Alex’ confirmed that it is “still learning” and “doesn’t know everything just yet” [95]. However, we may presume that virtual assistants similar to the aforementioned chatbot will only grow in popularity, being constantly developed. It might sound quite controversial, but there also exists an opinion that people still tend to prefer real-human virtual assistance to AI. This can be explained by the fact that chatbots sometimes fail to give the experience of a real conversation, due to their idiosyncrasy of simultaneously being friendly but quite alienated. Undoubtedly, service providers are aware of this situation, and we may suggest that nowadays virtual assistants would be given greater attention in order for the services to continue taking advantage of chatbots’ deployment.

Draftsmanship. Many documents have standardized templates which can be analyzed by the AI and subsequently be used for drawing up various references. What is more, innovative mechanisms may not be solely efficient for citizens getting the necessary certificates, but notably the governmental institutions. The employees of the public services always have to know about the recent amendments in the legislation,

what language and phrases are commonly used and accepted etc. Nevertheless, it is vital to note that the process of reviewing the drafted documents is time-consuming and if AI was utilized, the burden on these organizations would be substantially reduced and the public servants could focus on other significant tasks. What is more, there exists a high probability that such applications would become a real ‘tidbit’ for individuals, e.g. attorneys or notaries.

Unequivocally, Artificial Intelligence has already been used in similar cases, but if the government of each country adopted its own version of the program specializing in drafting and reviewing certain documents, and in the long-term entrenched its own exclusive right to avail itself thereof, moreover, give license to competent legal practitioners, the application would become a credible assistant in compiling and processing vast amounts of data. In addition, as the novelty has to be centrally supervised and updated by governmental institutions, it may rule out the possibility of mala fides. Certainly, such innovations may seem to be complementary at first sight, but, taking into account the fact that people tend to get used to good things quickly, we cannot exclude the likelihood that users may start relying on these apps more and more. Thus, the government has to establish its sole right to create these inventions and exercise control over the updates, in order for the app to remain reliable.

Investigations. Facial recognition, monitoring of online platforms and services, detection of suspicious activity on social networking sites – if this data is collected and analyzed, being guided by the notion of a granular and centralized approach applied, public services may get much more solutions to cases they encounter with; law-enforcement agencies would be provided with the supernova innovation as AI is watchful and, undoubtedly, perceptive. Moreover, if the technology’s algorithms are evolving, it would be able to become more resilient and adaptable, gaining more experience in a particular field.

Nowadays, AI has significantly contributed to campaigns for finding missing children, including even long-pending cases. Technology has shed the light through the abyss of hopelessness and desperation. Taking into consideration the progress of the launch of the ‘Tuanyuan’ system, which means ‘Reunion’ in Chinese, its success

is truly promising. Being created by an e-commerce giant ‘Alibaba Group Holding Ltd’, the program is aimed at sharing information about missing children timely; it is connected to various media platforms and, when the competent authorities, e.g. police officers, are informed about the missing person, they are “authorized to release information about missing or abducted children on mobile apps”. After that, ‘Tuanyuan’ sends notifications about such cases – citizens, in their turn, become aware of these facts, their vigilance is raised and, if they become witnesses of kidnapping, they may also help the police by providing the latter with up-to-date details about the incident [96].

According to China’s Ministry of Public Security, since the launch of the campaign elucidated afore, more than 350 long-pending cases involving child abduction have been resolved, and 890 suspects have been caught [97]. What is more, 10,932 abducted children have been found [98]. This reunion has been particularly unexpected and seemed to be a ‘miracle’ as some of the injured parties turned out to be separated from their families for more than 20 years (the statistics provided identify that this gap reaches the figure of 60 years and above for 110 victims) [97].

Another successful practice vital to note comprises the AI algorithms interconnected with the facial recognition mechanisms. The police in China are using the system to identify and track the missing children; the technology builds up the image of the victims by taking the information available in the database. Jointly, the law-enforcement authorities managed to rescue 10 children out of 13 who were abducted between 2006 and 2014 within the territory of the country; 7 victims were traced with the help of Artificial Intelligence in particular. Although the leader of the criminal group was arrested in 2014, the police could not find the abducted [96]. Things began to change in 2017 when the program was introduced into the Sichuan Provincial Public Security Department and started serving as a real virtual helper (with an accuracy claimed to be greater than 96 percent) in investigations [99].

It should be outlined that similar facial recognition systems have been deployed in other countries, inter alia in India and the US. However, the use of such technology has been deemed to be alarming in view of certain privacy concerns. In response to this

fact, the spokesman of the National Commission for Protection of Child Rights (NCPCR) in India stated the following, “If such a type of software helps trace missing children and reunite them with their families, nothing can be better than this.” [100]

In the US, the Federal Bureau of Investigation is claimed to have an organization that serves as an assistant that uses novel technologies, basically, the non-profitable National Center for Missing and Exploited Children. It is deemed to use advanced AI mechanisms in order to process vast amounts of data related to suspicious online activity and hence report the collected facts to the relevant law-enforcement agency [101].

What undermines the claim that the aforementioned practices are credible and perspective is the fact that they have been formed during the times of transitional period for the legislation and regulation of AI because there are only a few steps taken to start the latter being drafted. Hence, as the most intelligent and highly developed systems are owned by non-profitable or commercial entities, the clout they concentrate in providing the governmental institutions with their assistance may impede the enactment of particular legal provisions and culminate in the use of the foregoing influence as a leverage for the government. Such a state of affairs puts into jeopardy not only the sovereignty of the system but the compliance with fundamental human rights and the protection thereof. Hence, as a part of the Doctrine (*Scientific doctrine on AI implementation into the worldwide legislation by Polina Prianykova*) [102], it is significant to put the emphasis on its key notion – establishing the governmental monopoly on the implementation and use of Artificial Intelligence.

Governmental ‘regulatory oversight’ [93] has to be clear-cut, solid, and immune to any manipulation on behalf of influential corporations. Thus, the government has to act immediately, it may be started with the relevant resolution of the UN that, in its turn, will become a binding instrument for countries all around the globe and, hence, for the businesses that use the technology with AI implemented there will be nothing left but to come to newly established terms of the use of AI in a civilized way. Moreover, it would preclude the high probability of certain technological isolation for

countries that may have decided to adopt the ad-hoc legislation first: as in such a state of affairs, popular online services could have left the market of these countries.

Hence, the global governmental monopoly on AI may presume that the novel form of the aforementioned innovation may subordinate miscellaneous algorithms that have been elaborated with different aims for functioning in online platforms and services – making the users spend more and more time on their application or get particular details of the personal data of individuals, encourage customers to make purchases, etc. However, the objective of the governmental AI will be different – to ensure that the functioning of algorithms in such novelties complies with standards of the rule of law that may be general and specific, depending on the particularities of the law system of each country. It is in this case that if the platforms and services want to target the users of a particular country, they first have to adapt to the rules on AI and get a special license that will also let the governmental AI access their system and operate therein.

Undoubtedly, this tactic is unprecedented and not less innovative than AI itself, but it will serve as a real helper in the long term, by assisting in investigations and preventing violations of law. It should be noted that pursuant to the aforementioned course of action, we may exercise control over the innovations, harmonizing the legislation with AI, creating a tangible mechanism that would boost technological progress and establish a protective barrier for the human rights of people of the world.

3.1.2.3 ‘Smart city – Smart country – Smart planet.’

Proposals for the development of *Polina Prianykova’s Scientific Doctrine on the creation of the Constitution of Artificial Intelligence.*

The prevalence of various technologies in modern times is apparent and witnessed these days. As such processes as digitalization accompanied by concurrent environmental protection and preservation are gaining relevance and are considered to be of paramount importance, many respective strategies and visions of how to face the corresponding issues that arise are being put forward. Besides, on our political and simultaneously economic agenda, we encounter challenges pertaining to the clear

understanding of innovations and the provision of the latter's judicious application and hence, some criteria and implications may not have been considered in the aforementioned policies.

Hence, it is vital to put the emphasis on the fact that AI, almost being a ubiquitous and inseparable element of trailblazing digital projects, has to be estimated properly by applying a consequential granular approach – this is one of the aspects enlightened in our previous research [103]. Undoubtedly, the European Union has contributed to defining the notion of AI, characterizing it not only from the vista of technology but as a scientific discipline in particular [104].

From the perspective of information technology, AI represents a sophisticated system or, as prescribed in the European Commission's Proposal for the Artificial Intelligence Act, even a 'family of technologies' which include different learning algorithms able to optimize the functioning of a wide spectrum of spheres and industries, especially the economics is viewed to be provided with an upgrade never known before. Taking into consideration the natural interest of the EU in maintaining high-ranking leadership positions in the branch of technologies, it has adopted measures to achieve its long-term goals and expressed an opinion to provide a pertinent regulation in order to adhere to the Union's fundamental rights and principles [105]. Beyond the shadow of a doubt, as municipalities are designated for establishing the direct connection with the people, the deployment of novel intelligent systems bears a great impact on the society's level of trust towards the local authorities and the government itself, and, without a question, on the development of the whole area such technological implementation encompasses.

In such a state of affairs, we shall focus on voluminous spheres where AI, as a spark of fire that has remained untamed thus far, burst into.

Advisory case processing. That is how this aspect was named in the corresponding study by the Nordic Council of Ministers [106]. Besides, the Nordic region is also characterized as one of the most digitally advanced in the world, including a well-developed network of municipal institutions. The main aim of the applicable technology laid in giving advice concerning the cases the municipality

officers had to solve and make a decision thereon. What is more, new and less experienced case officers were introduced with such novel tactics first as the municipalities thought that AI could form specific algorithms and advise them, building its strategy on precedents.

However, such a practice may raise a certain controversy. In the event of an excessive reliance on AI which provides the officers with the analysis of previous decisions in cases, eventually, it would lead to the eradication of individuality and unambiguity. If the aforementioned practice was established and applied in particular, it would become the start of the obsolescence and the incessant emergence of the claw-back provisions that no longer comply with modern realities; in addition, it could result in the decrease of the level of professionalism and competency of municipality's employees and the violation of the EU values.

Hence, in order to strike a balance, provide the people with a just resolution and preserve working spaces that have already been supposed to become affected by digitalization, municipalities should have recourse to AI when there is a strong and emergent need to find a specific correlation and conduct a comprehensive review, but on the condition of the retention of critical thinking and the decision being non-detriment to the rule of law. This way, in pursuit of so-called efficiency and mobility, the Municipal law would not forfeit its objectives.

Integrated infrastructures, sustainable and safe mobility, logistics are all the basic components of the idea of so-called 'Smart cities' the primary focus thereof is directed at the citizens' needs. One of AI's significant aims for municipalities in the aforementioned concept is to provide the government with an accurate assessment of damage (e.g., its prediction, detection, classification, and localization), maintain order on the roads which comprises strengthened, revitalized, and secure transport systems of connected and automated mobility, inter alia resulting in the reduction of overall environmental implications caused by traffic (for instance, decreasing GHG emissions by 90% by 2050) [107]. Hence, the technology would facilitate the level of local stability. Nevertheless, it is worth noting the fact that the relevant legal framework has to be adopted and enacted. Indisputably, some of the EU local communities have

already gained benefits from the use of such innovations. For example, Stockholm Municipality deployed AI in order to be proactive in predictions of possible leaks in water and sewer systems, while in Helsinki the technology was tested on its precision in prognosticating the weather and guiding snow ploughs to certain areas with a high probability of snowfall; some similar practices were quite successful [106].

It is vital to highlight that by expanding the scale of such experiments, the situations, conditions, and circumstances become more complex, especially when we have no general regulatory act. This mobility and certain connectivity in systems of transport prescribe the use of automated vehicles as well as their nexus with each other, establishing specific data centers that would operate and control the traffic as well as the application of aerial vehicles or drones in particular. However, since the taxonomy of the liability for the use of such machines with AI deployed has not been crystallized and stipulated at the level it has to be clarified, the legal lacuna that arises may lead to such a turn of events when the government, including the municipal representatives, would not be in a position to preserve security and sustainability as the level of cybercrime is increasing and the perpetrators would have a higher possibility to intrude into the data centers and hence, cause mass disturbances, specifically on the cross-border corridors which intrinsically intertwine the novel vehicles.

Thus, before implementing such global and promising projects, the mechanisms of security measures' realization should be developed, prescribed, and brought to life. The status quo enlightened above would provide the municipalities in particular with certain strategies that would maintain the stability of the world order, guaranteeing fundamental human rights.

It is significant to note that the list of aspects we touched upon is not exhaustive. Therefore, for the purpose aforementioned, it is necessary to reach an accord between society and trailblazing technologies by establishing a flexible regulation the provisions thereof would not be declarative, but actual and efficacious. In such a state of affairs, all legal branches would serve the people, comply with modernity and reach harmony with innovations in the long term.

Having ensured the viability of the concept of the development of ‘Smart Cities’ in the nearest future, it is reasonable to raise the question of bringing not only cities to new modern digital standards, but also towns, villages, and communities, in other words, all settlements in every region of the state. Such a project can be identified as the next stage of the civilizational movement to the level of ‘Smart Country’. And this is a worthy objective for all scopes of activity of the patriotic government for the efficacious protection of human rights and freedoms!

And if every state strictly adheres to the UN regulations on AI, then we will be able to see a whole cluster of developed ‘Smart countries’ that will enter the planetary platform of interaction as ‘Smart Planet’.

In our opinion, *the Doctrine ‘Smart City – Smart Country – Smart Planet’* is not just a scientific project or a quixotic idea, a sort of utopia. If we look closely at modern trends in science and technology, we can observe, to one degree or another, a rapid upgrade of Artificial Intelligence services in all spheres of our lives, and this line begins with smartphones and extends all the way to humanoid robotic beings (cyborgs), and this list is never-ending!

Since the technological revolution is definitely approaching, taking major strides (almost running cross-country), it is crucial to ensure the implementation of AI into the legislation of each country no less rapidly, or even faster!

At the same time, the course of the ‘Ninth wave’ of novelties and changes in AI programs should be directed therein to be clearly defined. After all, each state has its own scientific potential and appropriate economy for the development of its projects. Each country can choose the path of AI development in accordance with its geopolitical, industrial, etc. interests, and this, in particular instances, is not a positive trend. Ultimately, there are common values and red lines acknowledged and respected worldwide, inter alia established by UN regulations that cannot be crossed in the military sphere, healthcare, environmental protection, and many other areas of our coexistence.

In view of the foregoing, in our opinion, the limits of what is permitted should be strictly set, and effective control over their observance should be established in a

global sense. This is the lever the Constitution of Artificial Intelligence must become – the body of law at the UN level, mandatory for implementation in every state during research/implementation/use of AI services.

The Constitution of Artificial Intelligence, adopted by the UN, will become the starting point for further law-making in every country (see diagram), moreover, it can be included as a separate section in the current (classical) Constitution, the most pivotal thing is to establish a single and efficient system of checks and balances.

3.1.3 Inadmissible imbalance of the system of world legislation: the scale of the ‘Ninth Wave’ of modernization of IT technology and the hazardous inertia of the world’s legislators, including at the UN level. *Polina Prianykova’s Scientific Doctrine on Artificial Intelligence implementation into the worldwide legislation with a guaranteed state monopoly as a beneficial tool for solving humanity’s problems*

In this day and age, Artificial Intelligence systems have become popularized and widely used among commercial enterprises as well as governmental

institutions, notwithstanding the fact that they have not been given the respective focus in terms of establishing ad-hoc regulation thereof. Unfortunately, the prevalent tendency of inertia among legislators is common, in particular when it comes to deciding whether there is a need for the law system to comprise the novel relations or not, claiming them to be temporary. It should be noted that the law exactly has to foreordain the course of such technological development rather than let things slide.

As the Constitutional law subordinates all other respective realms, crucial changes in terms of the implementation and use of AI have to be stipulated for the supreme law, first and foremost. The issue we are enlightening in this academic section pertains to the fact that high-powered businesses invest substantial sums in the development and full-fledged deployment of AI systems, bearing in mind the statistics that new mechanisms raise profit for companies. For instance, according to ‘McKinsey & Company’, supposed to be one of the most trusted advisors and counselors for successful businesses and institutions, 10% of their survey respondents who had adopted AI reported a greater than 10% increase in revenues [108].

Furthermore, innovative algorithms are often claimed to be evolving, which presumes the latter to constantly change and enhance the way it is functioning. Hence, we may surmise that in a few years commercial AI might become the most advanced of a kind. Unequivocally, it seems that humanity will benefit from that tendency. However, the possibility of the corresponding legal regulation thereof sparks controversy.

In this academic work, we will also cover the aspects of certain AI regulations drafted and implemented, putting a particular emphasis on supporting the notion of making significant alterations to law systems worldwide.

According to Russell Wald, director of policy for Stanford University's Institute for Human-Centered Artificial Intelligence (HAI), the People’s Republic of China has become the first country to enact AI algorithm regulations and certain provisions that may considerably impact other normative acts [109]. In one of our scientific articles, specifically in “Particularities of the regulation of AI algorithms, inter alia in online platforms and services, based on the example of ‘TikTok’”, we have enlightened the

fact that the Chinese government has already made specific amendments to the ‘Minor protection law’, especially in part related to online services and platforms’ compliance with fundamental law principles [110]. On March 14, 2022, the Cyberspace Administration of China released a novel draft for comment with an aim to strengthen the protection of minors’ information, inter alia by concretizing the process of confirmation of the true identity information of minors under the age of 14 as they may need to obtain the consent of their guardian in order to prevent unscrupulous cheating on behalf of the minors; formulation of emergency plans for cybersecurity incidents, the legal obligations that manufacturers and sellers of smart terminal products shall undertake are also given careful consideration [111].

It is critical to note that the use of the aforementioned ‘terminal products’ prescribes that they include the function of LTE and require connectivity to the network [112]. The government has also taken into consideration the cases of the incredibility of some children’s smart watches, substantiating this by the fact that the products may collect personal data easily, including facial recognition and the location of the minors [111]. Hence, the enforcement of *regulatory oversight* might be conceivable.

The application of algorithms, concerning the display of advertising, has started being rigorously revised. It is also vital to draw attention to the fact that the government has begun to address the so-called ‘algorithmic discrimination’ issue. The developers are now legally prescribed to promote fairness and transparency when it comes to providing recommendations on their online platforms and services [111].

The cybersecurity review can also be deemed to entail substantial amendments. They are even claimed to be one of the most important in China’s data sector of the first quarter. The measures stipulate that if the data processing activities of the network platform operators affect national security, or if the latter operators go public abroad, having the personal data of more than 1 million users, the service may be obliged to pass a specific network security inspection. Enterprises that fail to comply with the regulations will face legal implications, right up to bearing criminal responsibility [111].

Ad-hoc guidelines on the creation of a protected environment for the vehicles that have access to the Internet are provided and the PRC's government doesn't seem to stop their efforts towards the regulation of a wide cluster of novelties with AI implemented. They are planning to develop and further enact new standards by 2023 and 2025 in particular [111].

In this way, while the debates about the AI bill of rights are reported to be ongoing in the US [109], China has already introduced unprecedented and considerable alterations significant to take into account.

Overviewing the state of affairs concerning the regulation of AI in general, it still does not make an impression that the technological expansion is centrally supervised.

Explicit modeling of the case might serve as a bright hypothetical example. An evident fact lies in cutting-edge novelties implemented and provided by influential enterprises and, undoubtedly, when certain attempts to create any legal barrier to establish the red lines for AI are made, these companies may deploy such practices reluctantly, trying to resist or even confront such trends. Furthermore, if only a few countries start enacting the relevant AI regulations, they bear a highly probable risk of becoming 'isolated' points on the world map, meaning that large corporations might prefer losing millions of their users rather than bearing the liability for violations of law (the taxonomy thereof should also be deemed to be of paramount importance to consider).

That is why it is vital to start and continue elaborating and adopting the ad-hoc legislation on AI globally, starting from the respective Resolution of the United Nations that would oblige the legislators to face the challenges and commence work in the direction of harmonizing the law system with innovations. Hence, it is inevitable for Constitutional law to undergo pivotal for technological advancement changes.

Moreover, the AI systems have to comply with each country's provisions for their implementation and use. The precise AI regulation may not seem feasible at first sight as it demands a granular approach, responsible and centralized. However, certain strides towards encompassing the vast cluster of AI innovations have been made. For

instance, researchers at the University of Oxford have created a tool called ‘capAI’, “a procedure for conducting conformity assessment of AI systems in line with the EU Artificial Intelligence Act” [113]. Basically, ‘capAI’ may serve as a resource that comprises current practices of the technology’s use and the rules that have to be taken into account with a view to adhering to the regulations established by the EU. It is also claimed to be ‘an additional governance mechanism in the management toolbox’, possible for the companies to employ in order to ensure that the mechanisms they use comply with the rules set [114].

Nevertheless, such practices have a rather complementary or even declarative character as well as some normative acts are still considered to be draft whereas the technology itself is gaining momentum. The opinions concerning the ways of supervision of AI are divided but we have a particularly novel approach to the current issue.

Nowadays powerful corporations are virtually enshrining an unspoken monopoly on the use and implementation of AI – in my *Scientific Doctrine* I propose to transfer this exclusive right to the government of every country and thus, such provisions shall be prescribed in Constitutional law.

Thus, to one of the most global challenges of modern times, such as ‘commercial/unlimited Artificial Intelligence’, we propose to oppose the Constitution of AI, adopted by the UN, which will become the foundation for the constitutional acts of all states of the world. On the basis of the Constitution of AI in every country, the entire regulatory framework will be updated, and the global implementation of AI into current legislation will take place, which will allow to sustainably and perpetually ‘tame this fire’ and put it at the service of humanity by ensuring the governmental monopoly and rigorous regulation of the directions of development and the limits of the Artificial Intelligence’s capabilities.

CONCLUSIONS.

We conduct our research in English, the language of international communication, due to the fact that almost all scientific and academic sources, articles,

and initiatives in the world (international scientific and practical conferences, webinars, discussions, etc.), which we took into consideration and, accordingly, were participants in, are stated in this language.

Research has proven that the time for changes has come (even in a historical sense) – the scientific process of forming models of Artificial Intelligence and related digital systems continues unceasingly, with a corresponding impact on all spheres of human life in Ukraine, the European Union, and throughout the world.

We found out that the implementation of AI into legislation is an objective reality, certain countries have already started to regulate these relations by elaborating and enacting normative acts, but it is exigent to do it systematically and centrally, on a planetary scale, within the framework of the powers of the United Nations.

The range of spheres of life that we have touched upon in this study regarding the use of Artificial Intelligence to ameliorate the fate of humanity (social sphere, transport, administrative services, etc.) is certainly possible (and absolutely necessary) to be expanded. Next in line, for the International Human Rights Defender on AI, is a cluster on human health protection, which is undoubtedly relevant and harmoniously complements the spectrum of social relations that is being studied.

The need for state intervention is apparent, governmental AI will comprise algorithms in which the main theses correspond to the principles of law that form the basis of the rule of law, for instance, adhering to the ‘Universal Declaration of Human Rights’. The state monopoly and exercised control over Artificial Intelligence is akin to the exclusive right to weapons and the monopoly on the use of force. Analogously, the government can obtain the exclusive right to issue licenses on the elaboration/implementation/use of Artificial Intelligence for special (certified) enterprises that have passed certain tests, especially discerning and classifying the risks that each unique AI system can cause.

Meanwhile, introduced (in the future) laws and regulations would not slow down the evolution of commercial AI – its governmental form would have access to the commercial data, and hence, differently aimed AI algorithms would function

individually and jointly, proving that these elements are not mutually exclusive, but integral.

The significant note is that a certain inconvenience and perplexity caused by the inadequate regulation of AI may be globally eliminated by providing specific and substantial amendments to the legislation, guaranteeing the governmental monopoly on AI in the Constitution of each and every country, based on the fundamental platform of the Constitution of AI, adopted by the United Nations.

These circumstances determine the essence of *the Doctrine 'Smart City – Smart Country – Smart Planet'*, when, starting from each community and (in a spiral) to the planetary scale, we will tame Artificial Intelligence, master it and take it under strict control, and it, for its part, will begin to faithfully serve humanity.

We hope for peace and peaceful development of Ukraine, its prosperity, and economic rise, as we are worth – living healthy lives, developing our land with dignity and love, giving birth, building, being engaged in science, sensing well-being and being happy!

3.2 Захист прав споживачів в Європейському Союзі

Політика Європейського Союзу (ЄС) у сфері захисту прав споживачів почала свій розвиток в рамках спільного ринку майже одночасно зі створенням Європейського економічного співтовариства.

Вивчення форм і видів захисту прав споживачів в ЄС, механізмів захисту та правових джерел у сфері захисту прав споживачів на даному етапі видається важливим. Сьогодні питання захисту прав споживачів на укладення електронних договорів з використанням пропозицій інтернет-магазинів набуває особливого значення. В рамках ЄС відбулося оновлення законодавства у сфері захисту прав споживачів. Зокрема, йдеться про різні види договорів, особливо електронні договори, щодо механізмів захисту прав споживачів при виконанні та розірванні таких договорів.

Розширення споживчих можливостей та ефективний захист прав та економічних інтересів є головними цілями правової політики ЄС. На внутрішньому ринку ЄС товари можна вільно продавати через кордони. Це забезпечує споживачам більший вибір продуктів, але це також впливає на формування законодавчого забезпечення ЄС на додаток до національних норм. Законодавство ЄС у сфері захисту прав споживачів впроваджує чесну конкуренцію, при цьому усі виробники знаходяться в рівних умовах, оскільки вони повинні дотримуватися однакових зобов'язань щодо безпеки продукції, де б вони не були. Це означає, що жодна компанія чи країна не може отримати несправедливу перевагу, виробляючи дешевшу або менш безпечну продукцію.

Таким чином, враховуючи особливу актуальність споживчої політики у країнах ЄС, метою дослідження передбачено розкрити основні засади та ключові аспекти політики захисту прав споживачів у ЄС.

3.2.1 Розвиток законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів

Розвиток законодавства ЄС щодо захисту прав споживачів характеризувався поступовим розробленням заходів державами-членами, які

спрямовувались на захист конкретних інтересів споживачів, які відігравали важливу роль у суспільстві. Так, першооснови законодавчої бази щодо захисту прав споживачів у ЄС були закладені ще у 1970-х роках.

На Паризькому саміті, який проходив у 1972 році, глави держав і урядів вперше зауважили, що потрібно розвивати законодавство у сфері захисту прав споживачів. З огляду на ці обставини Комісії ЄС було доручено розробити основні положення щодо захисту прав споживачів у ЄС.

Невдовзі після саміту 1975 року Європейська комісія представила свої перші заплановані дії у сфері захисту споживачів. В період із середини 70-х до початку 90-х років були прийняті перші документи, які реально вплинули на права споживачів, зокрема програми та плани дій у сфері захисту прав споживачів, запропоновані Комісією ЄС (і згодом було прийнято декілька таких документів, якими передбачалось право на безпеку життя та безпечні засоби існування; право на захист економічних інтересів; право на відшкодування шкоди; право на інформацію та навчання; право на представництво [115].

Певний прогрес у розвитку сфери захисту прав споживачів принесли прийняття Єдиного європейського акта у 1986 році [116]. В цьому акті вперше вжито термін «споживач» у прямому значенні цього слова, але визначення самого терміну в статтю не було включено. Положеннями акту передбачалась гармонізація законодавства держав-членів у сфері захисту прав споживачів з метою нормального розвитку та функціонування спільного ринку. Цей документ став основою для юридичного визнання політики ЄС у сфері захисту прав споживачів.

На рівні ЄС напрямок захисту прав споживачів інтенсивно розвивався з початку дев'яностих років минулого століття, коли у 1992 році до Договору про заснування Європейської Спільноти [117] було додано статтю 153 «Захист прав споживачів». До того часу аспект захисту прав споживачів обговорювався, але не приділялося достатньої уваги.

Доцільно відзначити, що захист прав споживачів у ЄС базується на наступних принципах [118]:

- купуй, що хочеш, де хочеш;
- якщо не працює, то можеш надіслати назад;
- високі стандарти безпеки харчових та інших продуктів;
- ефективний засіб захисту від транскордонних конфліктів;
- контракти мають бути чесними для клієнтів;
- клієнти можуть передумати;
- охорона на час відпустки;
- кожен має право знати, що їсть;
- заборонено вводити споживачів в оману;
- можливість порівнювати ціни.

Захист прав споживачів ЄС щодо товарів і послуг має вирішальне значення для функціонування спільного ринку на благо громадян. Він полягає у тому, щоб 380 мільйонів споживачів у Європі отримували максимальну користь від діяльності підприємства в умовах загального ринку. Спільний ринок має сприяти формуванню максимального добробуту громадян ЄС і повинен дозволяти громадянам вільно обирати товари та послуги найвищої якості та прийнятної вартості, незалежно від походження чи національності виробника. Крім того, в рамках спільного ринку споживачі повинні отримати такий же рівень захисту, як і на внутрішньому ринку.

Метою програми інформації для споживачів є надання споживачам можливості порівнювати ціни на той самий продукт як у своїй країні, так і, за бажанням, в інших державах-членах. Ціноутворення є важливим засобом захисту споживачів. Програма інформації для споживачів встановлює процедури відображення цін за одиницею виміру для товарів, що продаються в магазинах, щоб дати споживачам можливість порівняти та зробити найкращий для них вибір. Ціни продажу та ціни за одиницю повинні бути чіткими та відображеними у вільному доступі відповідно до положень національного законодавства кожної країни-члена ЄС та законодавства ЄС.

Наступним етапом розвитку законодавства ЄС щодо захисту прав споживачів стало прийняття низки директив (основні правові аспекти яких розглянемо у наступному пункті), основною із яких є Директива про захист прав споживачів (англ. *Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council*) [119]. Так, директиви ЄС є досить фрагментарними структурами, які регулюють одні сфери детально, а інші залишають неврегульованими. Слід підкреслити, що ЄС продовжує працювати над удосконаленням положень посилення відповідальності за захист прав споживачів. Директиви ЄС містять мінімальні стандартні функції в окремих сферах, особливо тих, що впливають на внутрішній ринок. Держави-члени ЄС мають право виходити за рамки стандартів, викладених у Директиві про захист прав споживачів [120], за умови, що такі стандарти не обмежують вільний рух товарів і послуг на внутрішньому ринку.

Необхідно зауважити, що країни-члени ЄС створили системи захисту споживачів, які суттєво відрізняються одна від одної. У деяких випадках ці відмінності заважали функціонуванню внутрішнього ринку. Наприклад, існують значні відмінності в законодавстві, що регулює комерційну діяльність компаній, орієнтованих на кінцевих споживачів на внутрішньому ринку. Це викликано нормативними актами країни, відмінностями в загальних принципах або відмінностями в юридичній практиці.

Захист прав споживачів в Європейському Союзі займає високе місце в забезпеченні пріоритету прав і свобод людини в країнах, що входять до цього співтовариства. Протягом десятиліть існування ЄС, як і до 1 листопада 1993 року, споживча політика ЄС мала свої особливості та досвід, набутий у рамках реалізації цієї політики.

Протягом деякого часу захист справ споживачів ЄС був спрямований на створення внутрішнього ринку товарів і послуг. Це підтверджується принципами

та положеннями, викладеними в Договорі про Європейське Співтовариство [117]. Відповідно до цього законодавчого документу встановлено, що метою Європейського Співтовариства є сприяння захисту прав споживачів. Передбачалося, що будь-яка дискримінація між виробниками та споживачами неможлива, а товари та послуги мають пропонуватися за прийнятними цінами.

З метою підтримки інтересів споживачів і забезпечення високого рівня захисту їхніх прав ЄС сприяє захисту здоров'я споживачів, безпеки та економічних інтересів, а також сприяє інформуванню споживачів, гарантує право на створення захисту своїх інтересів.

Відповідно до статті 153 Договору про заснування Європейської Спільноти [117]:

1) підтримка інтересів споживачів і забезпечення високого рівня захисту прав споживачів визначається сприянням ЄС охороні здоров'я;

2) ЄС зобов'язується забезпечувати безпеку та економічні інтереси споживачів, а також право на інформацію, освіту та створення організацій для захисту інтересів;

3) ЄС повинна розробляти та впроваджувати інші політики і заходи щодо забезпечення захисту прав споживачів;

4) ЄС має сприяти захисту прав споживачів через відповідні дії, формування внутрішнього ринку, заходи для підтримки, доповнення та моніторингу політики держав-членів;

5) ЄС повинна ухвалювати ряд заходів щодо захисту прав споживачів ЄС після консультацій з Економіко-соціальним комітетом;

6) ухвалюючи заходи, ЄС не повинна перешкоджати державам-членам зберігати або впроваджувати суворіші гарантії; будь-яка така дія має здійснюватися відповідно до цього договору; про них слід повідомити Європейську Комісію.

Разом з тим, ключові аспекти забезпечення захисту прав споживачів регламентуються Договором про функціонування Європейського Союзу (англ. *Treaty on the Functioning of the European Union* (TFEU)) [120]. Цьому питанню

присвячено Розділ XV «Захист прав споживачів», зокрема стаття 169. Так встановлено, що:

1) з метою просування інтересів споживачів та забезпечення високого рівня захисту споживачів ЄС сприяє захисту здоров'я, безпеки та економічних інтересів споживачів, а також забезпечує інформування споживачів та сприяння праву на самоорганізацію для захисту своїх інтересів;

2) ЄС сприятиме досягненню цілей, зокрема заходів, прийнятих щодо закриття внутрішнього ринку та заходів для підтримки, доповнення та моніторингу політики, що проводиться державами-членами;

3) Європейський Парламент і Рада Європи, діючи відповідно до своєї звичайної законодавчої процедури та після консультації з Економіко-соціальним комітетом повинні ухвалюють заходи захисту прав споживачів;

4) прийняті заходи не повинні перешкоджати державам-членам зберігати або запроваджувати суворіші захисні заходи.

Поряд з тим, маркування продукції також є одним із ключових способів підвищити споживчу прозорість і забезпечити збалансовану роботу на внутрішньому ринку. З цією метою в листопаді 1993 року Комісія з захисту прав споживачів затвердила документ про використання мови в процесі оповіщення споживачів і продажу харчових продуктів. Незважаючи на те, що цей документ спрямований на врегулювання окремих питань, його прийняття стимулювало процес забезпечення багатомовності інформаційної діяльності споживачів, а також сприяло ефективному маркуванню продукції на внутрішньому ринку у напрямку поліпшення співпраці між виробниками, дистриб'юторами та споживачами. Відповідні положення, головним чином щодо мовних вимог, товарних знаків, визначення кількості інгредієнтів тощо, містяться в Директиві про маркування харчових продуктів, маркування та рекламу.

Маркування продукції є також одним із важливих методів досягнення більшої споживчої прозорості й забезпечення врівноваженої роботи на внутрішньому ринку. Для цього в листопаді 1993 року Комісія з захисту прав споживачів затвердила документи щодо використання мов у процесі

інформування споживачів, а також у процесі збуту харчової продукції. Попри те, що зазначені документи мають на меті врегулювання специфічних питань, їх прийняття стимулювало процес надання багатомовного характеру діяльності з інформування споживачів, а також вдосконалило співпрацю виробників, розповсюджувачів та споживачів щодо маркування продукції на внутрішньому ринку. Відповідні положення, насамперед щодо мовних вимог, торговельної марки, визначення кількості інгредієнтів тощо, містяться в Директиві про маркування, презентацію та рекламування харчової продукції (англ. *Directive 2000/13/EC of the European Parliament and of the Council of 20 March 2000 on the approximation of the laws of the Member States relating to the labelling, presentation and advertising of foodstuffs*) [121].

В умовах сьогодення програма ЄС щодо законодавчого захисту прав споживачів базується на Новому порядку денному щодо споживачів [122], ухваленому 13 листопада 2020 року. Так, цей порядок представляє забезпечення захисту прав споживачів ЄС на період з 2020 по 2025 роки під заголовком «Зміцнення стійкості споживачів для сталого розвитку». Він також спрямований на вирішення безпосередніх проблем споживачів щодо пандемії COVID-19.

З огляду на те, цей порядок охоплює п'ять ключових пріоритетних напрямків:

1) зелений перехід: передбачається вирішувати нові проблеми з правами споживачів і розширювати можливості, які відкриває зелений перехід, роблячи екологічні продукти та спосіб життя доступними для всіх, незалежно від географії чи доходу;

2) цифрова трансформація: створення безпечнішого цифрового простору для споживачів, рівних умов для захисту прав споживачів і надання можливості інноваціям, щоб обслуговувати всіх споживачів ЄС новими та кращими послугами;

3) ефективне правозастосування та відшкодування: передбачає визначення впливу COVID-19 на права споживачів і боротьбу з оманливими екологічними претензіями та недобросовісною комерційною практикою в онлайн-технологіях;

захист споживачів – це головна відповідальність національних органів влади, але ЄС відіграє важливу координуючу та допоміжну роль, підкріплену правилами співпраці у сфері захисту прав споживачів;

4) задоволення потреб споживачів: потрібно враховувати потреби споживачів, які можуть бути вразливими за певних обставин і потребують додаткових заходів безпеки; це може бути зумовлено соціальною ситуацією або особливими характеристиками індивіда чи групи споживачів;

5) захист споживачів у глобальному контексті: забезпечення безпеки імпортованих товарів і захист споживачів ЄС від недобросовісних дій операторів з-за меж ЄС через ринковий нагляд і тісну співпрацю з відповідними органами в країнах-партнерах ЄС.

3.2.2 Директиви ЄС як основні правові документи у сфері захисту прав споживачів ЄС

Директиви ЄС є досить фрагментарними структурами, які регулюють одні сфери детально, а інші залишають неврегульованими. Директиви ЄС містять мінімальні стандартні функції в окремих сферах, особливо тих, що стосуються внутрішнього ринку. Держави-члени ЄС мають право виходити за рамки стандартів, викладених у Директиві про захист прав споживачів [117], за умови, якщо такі стандарти не обмежують вільний рух товарів і послуг на внутрішньому ринку. У результаті вищесказаного країни-члени ЄС створили системи захисту споживачів, які суттєво відрізняються одна від одної. У деяких випадках ці відмінності заважали функціонуванню внутрішнього ринку. Наприклад, існують значні відмінності в законах, які регулюють комерційну діяльність компаній, орієнтованих на кінцевих споживачів на внутрішньому ринку, спричинені нормативними актами окремих країн, відмінностями в загальних принципах або різною юридичною практикою.

Так, Директива про захист прав споживачів [119] надає споживачам однакові права в ЄС. Положення цього документу координуються та гармонізуються національні правила захисту прав споживачів. Наприклад, інформація, яку споживачеві повинні надати перед покупкою товарів, послуг або

цифрового контенту, а також право скасувати онлайн-покупки, де б вони не робили покупки в ЄС. Ця директива застосовується до всіх договорів, укладених між «споживачем» і «торговцем». Держави-члени не можуть відступати від директиви, встановлюючи більш-менш суворі положення, якщо сама директива не передбачає конкретних можливостей для відхилення від її правил.

Директивою передбачено, що споживач має бути зобов'язаний повернути товар не пізніше ніж через 14-ь днів після повідомлення продавця про своє рішення відмовитися від договору. У ситуаціях, коли продавець або споживач не виконує зобов'язань, пов'язаних із здійсненням права на відмову, повинні застосовуватися штрафні санкції, передбачені національним законодавством відповідно до цієї директиви, а також положення договірної права [119].

Згідно зі статтею 29 Директиви [119], держави-члени повинні інформувати Європейську Комісію про використання ними регуляторних варіантів, передбачених певними статтями цієї директиви. З огляду на те, Європейська Комісія оприлюднює повідомлення держав-членів у тій формі, в якій вони надані. Разом з тим, ця директива має на меті гарантувати, що споживачі мають однаковий мінімальний рівень прав незалежно від того, де в ЄС знаходиться торговець.

До директиви було внесено зміни Директивою (ЄС) 2019/2161 (англ. *Directive (EU) 2019/2161 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Council Directive 93/13/EEC and Directives 98/6/EC, 2005/29/EC and 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council as regards the better enforcement and modernisation of Union consumer protection rules*) від 27 листопада 2019 року [124] щодо кращого виконання та модернізації правил захисту прав споживачів ЄС.

Відповідно до правил директиви [119] дистанційна торгівля – це купівля товарів або послуг в Інтернеті, по телефону, поштою або в домашнього продавця. Цей вид договору не передбачає укладення прямого договору і не дозволяє перевірити товар перед покупкою. Це забезпечує додатковий захист відповідно до CRD (*Consumer Rights Directive*).

Також згідно CRD передбачається:

- 1) право на отримання вичерпної інформації перед покупкою;
- 2) право на відшкодування протягом 14-и днів після скасування покупки;
- 3) право на доставку товару протягом 30-ти днів (якщо інші умови не були узгоджені з продавцем);
- 4) перш ніж продавець зможе застосувати додаткові витрати, потрібно надати чітку згоду (наприклад, поставити прапорець для згоди);
- 5) деякі типи платежів, як-от кредитні картки, можуть не стягувати комісії.

Поряд з тим, варто зазначити, що Європейська Комісія прийняла чотири повідомлення, що містять вказівки щодо застосування наступних Директив ЄС для споживачів:

1. Директива про недобросовісну комерційну практику (англ. *Commission Notice – Guidance on the interpretation and application of Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market*) [125].

Мета цієї директиви полягала в тому, щоб підвищити довіру споживачів і полегшити представникам бізнесу, особливо малим і середнім підприємствам, здійснення транскордонних операцій. Цим документом закладено регулювати недобросовісну комерційну практику, яка має місце до, під час і після транзакції між бізнесом і споживачем.

Правила ЄС щодо недобросовісної комерційної практики дозволяють національним правоохоронним органам припиняти ряд нечесних комерційних практик. Приклади недобросовісної ділової практики включають надання неправдивої інформації споживачам і агресивні маркетингові методи, які впливають на вибір споживачів.

2. Директива про зазначення ціни (стаття 6а) (англ. *Commission Notice Guidance on the interpretation and application of Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council on consumer rights*) [126].

Основною метою директиви є забезпечення відображення продажних цін і цін за одиницю для всіх продуктів, які пропонують споживачам дистриб'ютори.

Це полегшує споживачам порівняння цін. Ціна продажу має бути чіткою, легко ідентифікованою та розбірливою.

3. Директива про несправедливі умови контракту (англ. *Commission Notice – Guidance on the interpretation and application of Article 6a of Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers*) [127].

Ця директива передбачає захист споживачів від несправедливих стандартних умов, нав'язаних торговцями. Це стосується всіх типів договорів про купівлю товарів і послуг, таких як онлайн- або офлайн-покупки споживчих товарів, членство в спортзалі, контракти на фінансові послуги, такі як позики тощо.

Стандартні умови сприяють комерційним операціям і служать для встановлення прав і обов'язків сторін за конкретним контрактом. Проте продавці та постачальники мають значну перевагу перед споживачами, визначаючи умови договору заздалегідь без індивідуальних переговорів.

Стандартні положення та умови мають бути складені простою та зрозумілою мовою, а неясності мають тлумачитися на користь споживача. Якщо умови є несправедливими, то вони є не обов'язковими для споживача, якщо всупереч вимогам добросовісності вони створюють суттєвий дисбаланс у правах і обов'язках сторін, що завдає шкоди споживачеві.

Держави-члени ЄС повинні забезпечити дотримання цих прав і наявність ефективних заходів у національному законодавстві для запобігання подальшому використанню несправедливих умов контракту.

Варто наголосити, що 12 грудня 2017 року Європейським Парламентом прийнято Регламент (ЄС) 2017/2394 (англ. *Regulation (EU) 2017/2394 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws and repealing Regulation (EC) No 2006/2004*) [128] про співпрацю між національними органами, відповідальними за виконання законодавства про захист прав споживачів, з метою підвищення ефективності правил і процедур співпраці між

національними органами, відповідальними за виконання законодавства про захист прав споживачів.

Відповідно до положень цього регламенту споживачі також повинні бути захищені від порушень, охоплених цією нормою, які вже припинилися, але шкідливі наслідки яких можуть тривати. Компетентний орган може розслідувати такі порушення та видавати розпорядження про припинення порушень або заборону майбутніх заборон, щоб запобігти їх повторенню, таким чином забезпечуючи мінімум, необхідний для забезпечення високого рівня захисту споживачів.

Особливо в цифровому середовищі компетентні органи повинні мати можливість швидко та ефективно припиняти порушення, які охоплюються цим регламентом. Це особливо стосується випадків, коли торговець, який продає товари чи послуги, приховує свою особу або подорожує в межах Європейського Союзу чи до третьої країни, щоб уникнути примусового виконання. Якщо існує ризик завдати серйозної шкоди колективним інтересам споживачів, то компетентні органи можуть, відповідно до національного законодавства, видалити вміст з онлайн-інтерфейсів, а для вони повинні мати можливість вжити тимчасових заходів. Тимчасовий захід не повинен перевищувати обсягу, необхідного для досягнення його мети. Крім того, компетентні органи мають повноваження наказувати, щоб споживачі відображали чіткі попередження під час доступу до онлайн-інтерфейсів, або видаляли цифровий вміст, якщо немає інших ефективних засобів стримування незаконної діяльності. Такі заходи не повинні перевищувати заходів, необхідних для досягнення мети припинення або заборони порушення, передбаченого цим регламентом.

Також споживачі повинні мати право на компенсацію збитків, завданих порушеннями, передбаченими цим регламентом. У деяких випадках компетентний орган, за ініціативою продавця, має повноваження вимагати від продавця додаткових заходів для виправлення ситуації на користь споживачів, які постраждали від ймовірного порушення, охопленого цим правилом, або, у відповідних випадках, торговець повинен надати відповідні засоби правового

захисту споживачам, які постраждали від цього порушення. Компетентний органі має сприяти усуненню негативних наслідків для споживачів, викликаних транскордонними порушеннями. Засоби правового захисту від таких порушень включають, але не обмежуються ремонтом, заміною, зниженням ціни, розірванням або поверненням ціни, сплаченої за товари чи послуги. Компетентний орган відповідними засобами інформує споживачів, які стверджують, що їм було завдано шкоди внаслідок порушення, охопленого цим регламентом, про те, як отримати компенсацію згідно з національним законодавством.

25 листопада 2020 року Європейський Парламент ухвалив Директиву (ЄС) 2020/1828 про представницькі позови для захисту колективних інтересів споживачів (англ. *Directive (EU) 2020/1828 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers and repealing Directive 2009/22/EC*) [129].

Ця директива має на меті сприяти функціонуванню внутрішнього ринку та досягненню високого рівня захисту споживачів, дозволяючи кваліфікованим організаціям, які представляють колективні інтереси споживачів, подавати представницькі позови щодо судових заборон і заходів відшкодування проти торговців, які порушують положення права ЄС. Ці кваліфіковані організації повинні мати можливість вимагати припинення або заборони такої порушної поведінки та вимагати відшкодування, якщо це доцільно та доступно відповідно до законодавства ЄС або національного законодавства кожної країни-члена, наприклад, компенсації, ремонту або зниження ціни.

Сфера застосування цієї директиви повинна відображати останні зміни у сфері захисту прав споживачів. Оскільки споживачі зараз працюють на більш широкому та оцифрованому ринку, тому досягнення високого рівня захисту споживачів вимагає, щоб такі сфери, такі як захист даних, фінансові послуги, подорожі та туризм, енергетика та телекомунікації, охоплювалися цією директивою. Оскільки споживчий попит на фінансові та інвестиційні послуги

зростає, важливо покращити дотримання законодавства про захист прав споживачів у цих сферах.

Доцільно відзначити, що ця директива не повинна замінювати існуючі національні процесуальні механізми для захисту колективних або індивідуальних інтересів споживачів. Беручи до уваги їхні правові традиції, державам-членам слід залишити на розсуд розробку процесуального механізму для представницьких позовів, що вимагається цією директивою, як частину існуючого або як Директиви про права споживачів частину нового процесуального механізму для колективних судових заборон або відшкодування. Також ця директива не повинна перешкоджати державам-членам ухвалювати закони про позови, що вимагають декларативних рішень судом або адміністративним органом, навіть якщо вона не передбачає правил щодо таких позовів.

Протягом кількох років споживча політика ЄС переглядалася, щоб краще реагувати на зростання конкуренції у світовій економіці та враховувати потреби громадян для кращого захисту інтересів споживачів, особливо в транскордонній торгівлі. З цією метою Рада ЄС і Парламент ЄС прийняли споживчі програми, спрямовані на досягнення наступних цілей:

- забезпечити високий рівень захисту прав споживачів, насамперед за рахунок покращення інформування споживачів, покращення консультування та кращого вираження інтересів споживачів;
- забезпечити захист прав споживачів, зокрема шляхом розвитку співпраці між органами влади та організаціями, відповідальними за практичне виконання законодавства про захист прав споживачів, інформування, навчання та вирішення спорів щодо скарг споживачів.

Стаття 38 Хартії основоположних прав Європейського Союзу (англ. *Charter of Fundamental Rights of the European Union 2012/C 326/02*) [130] також присвячена захисту прав споживачів. Зазначається, що політика ЄС повинна забезпечувати високий рівень захисту споживачів. Захист прав споживачів визнається одним із законних інтересів усього населення ЄС і повинен бути

гарантований на одному з найвищих рівнів захисту. Сьогодні Хартія основоположних прав ЄС є частиною Договору про функціонування ЄС і, таким чином, також гарантує захист прав її громадян ЄС як споживачів послуг.

Також захисту прав споживачів присвячено статтю 38 Хартії основних прав Європейського Союзу [130]. Політика Союзу повинна забезпечувати високий рівень захисту споживачів. Захист прав споживачів визнано як один з законних інтересів усього населення Союзу, якому повинно бути гарантовано один з найвищих рівнів захисту. Сьогодні Хартія ЄС про основні права є частиною Договору про функціонування Європейського Союзу та, відповідно, також передбачає гарантії захисту прав осіб – громадян ЄС як споживачів послуг.

Відповідно до законодавства ЄС про захист прав споживачів, споживачам надаються ще такі важливі права [131]:

- 1) право на правдиву рекламу;
- 2) право на відремонтування або заміну несправних виробів;
- 3) право укласти договір без несправедливих умов;
- 4) право повернути більшість товарів, придбаних онлайн, протягом 14 днів;
- 5) право на доступ до товарів і послуг на тих самих умовах, що й місцеві клієнти;
- б) право на безкоштовну підтримку від Європейських споживчих центрів щодо будь-яких проблем із продавцями з ЄС.

Доцільно зауважити, що одним із найважливіших законів ЄС щодо захисту прав споживачів була Директива щодо певних аспектів продажу споживчих товарів і відповідних гарантій (1999/44/EC) (англ. *Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees*) [132]. Згідно з цією директивою, юридична гарантія принаймні два роки надається на дефектні продукти або продукти, які не працюють, як рекламується. Відповідно до національного законодавства деяких держав-членів можуть бути дозволені триваліші періоди. Ця Директива застосовувалася до вживаних товарів, придбаних у продавців, але

не до товарів, придбаних у фізичних осіб. До 31 грудня 2021 року тривала дія цієї директиви.

З 1 січня 2022 року Директиву про продаж товарів і відповідні гарантії [130] було замінено на:

1. Директиву (ЄС) 2019/770 про контракти на постачання цифрового контенту та послуг (Директива про цифровий контент) (англ. *Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services*) [133].

Ця директива встановлює загальні правила щодо конкретних вимог до контрактів між торговцями та споживачами щодо постачання цифрового контенту або цифрових послуг. З цією метою застосовні правила щодо відповідності цифрового вмісту чи цифрових послуг договору, засоби правового захисту у разі такої невідповідності або невиконання умов, а також способи використання цих засобів правового захисту, а також застосовні правила щодо внесення змін до контракту. Цифровий контент або цифрові послуги мають бути ідеально гармонізовані. Повністю узгоджені правила щодо кількох ключових елементів договірних прав споживачів полегшать підприємствам, особливо малим і середнім підприємствам, пропонувати свою продукцію в інших державах-членах. Споживачі отримають вигоду від вищого рівня захисту споживачів і покращених переваг завдяки повній гармонізації основних правил. У рамках цієї директиви державам-членам забороняється встановлювати подальші формальні або суттєві вимоги. Наприклад, держави-члени не повинні встановлювати правила щодо передачі тягаря доведення або щодо зобов'язання споживачів повідомляти торговців про невідповідність протягом певного періоду часу, відмінного від передбаченого цією Директивою.

2. Директива ЄС щодо договорів купівлі-продажу товарів 2019/771/ЄС (Директива про продаж товарів) (англ. *Directive (EU) 2019/771 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts*

for the sale of goods, amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive 2009/22/EC, and repealing Directive 1999/44/EC) [134].

Метою цієї Директиви є забезпечення високого рівня захисту споживачів шляхом встановлення спільних правил щодо конкретних вимог договорів купівлі-продажу, укладених між продавцями та споживачами, зокрема правил щодо відповідності товарів контрактам, одночасно сприяючи належному функціонуванню внутрішнього ринку.

Що стосується онлайн-покупок, то онлайн-покупці ЄС користуються широким спектром прав відповідно до законодавства ЄС про захист прав споживачів, зокрема правом зміни думки після здійснення покупки. Ці правила стосуються не тільки покупок в Інтернеті, але й замовлень по телефону та електронною поштою [135].

Закон про захист прав споживачів ЄС захищає, лише якщо такі споживачі купують в торговця чи зареєстрованої компанії, а не у фізичної особи. Також доцільно зауважити, що якщо товари купуються в постачальників, які не входять до ЄС/ЄЕЗ, закони ЄС про захист прав споживачів можуть не застосовуватися. Тому важливо перевірити всіх відповідних постачальників і контактні дані перед розміщенням замовлення.

Треба бути обережним, коли купувати товар у торговця, який стверджує, що він працює у зоні ЄС. Відповідно до законодавства ЄС про захист прав споживачів, продавець повинен вказати свою географічну адресу на веб-сайті інтернет-магазину продавця. Якщо вважається, що така адреса електронної пошти неправильна або взагалі не існує, рекомендується придбати товар в іншому місці.

Треба відзначити, що у ЄС діють такі права споживачів під час покупок в Інтернеті:

1. Право змінити свою думку. Коли робляться покупки онлайн, то надається 14-ь календарних днів для можливої зміни думки про покупку. Протягом цього терміну договір можна розірвати, а покупку повернути

продавцю. При цьому не потрібно вказувати причину, але доцільно звернути увагу на те, що за повернення продукту може стягуватися певна сума витрат.

Також слід звернути увагу на те, що на деякі покупки не поширюється період повернення покупки протягом 14-и днів. Наприклад, бронювання готелів, оренда автомобілів, екскурсійні квитки та інші послуги дозвілля (якщо договір охоплює конкретні дати або періоди виконання) спеціально виключаються з періоду роздуму.

Винятками неповернення покупки можуть бути також [135]:

- продукти, виготовлені за специфікаціями клієнта або є чітко персоналізовані;
- аудіо- чи відеозаписи, відкриті споживачем, наприклад DVD-диски, незапечатані інсталяційні компакт-диски програмного забезпечення або комп'ютерне програмне забезпечення;
- послуги, надання яких є розпочатим за згодою споживача та тривають до 14-ь робочих днів;
- продукти, що швидко псуються або прострочені;
- ігри та лотереї;
- товари або послуги, ціни на які залежать від коливань на фінансових ринках і знаходяться поза контролем постачальника.

Якщо споживач використовує своє право на відмову, то продавець має 14-ь днів для повернення коштів.

2. Право на відкриту інформацію. Інтернет-продавці з ЄС зобов'язані надати детальну інформацію, таку як контактні дані, ключові характеристики продукту чи послуги, а також загальну вартість продукту чи послуги, включаючи всі податки та витрати на доставку.

Перш ніж укладати будь-який контракт, продавці повинні чітко надати таку конкретну інформацію:

- назва та адреса постачальника;
- основні характеристики продуктів і послуг;

- як доставляються продукти або надаються послуги⁴
- наявність права на анулювання;
- мінімальний термін договору;
- на який термін можна укласти контракт за цих умов?;
- витрати на зв'язок між сторонами, коли базова плата перевищена;
- як розірвати договір?;
- можливе гарантійне та післягарантійне обслуговування;
- умови розірвання договору, якщо договір укладено на невизначений термін або на строк більше одного року.

3. Право на відшкодування за затримку або не доставку. Покупки повинні бути доставлені протягом 30-и днів, якщо інше не погоджено з продавцем.

Якщо продавець не доставить покупку протягом узгодженого періоду, то споживач може зв'язатися з продавцем і вимагати доставки покупки у зручну для обставин дату. Якщо товар не може бути доставлений протягом додаткового терміну, споживач має право розірвати договір.

Також споживач може відмовитися від договору після закінчення 30-денного терміну. У випадку, коли доставка протягом цього періоду була важливою, наприклад, весільну сукню було замовлено, але так і не надійшло вчасно замовлення. Це також стосується випадків, коли під час укладення договору споживач повідомив продавця про важливість доставки до зазначеної дати. Споживач також має право відмовитися від договору, якщо продавець прямо заявляє, що він не може або не буде доставити товар.

З огляду на зазначене вище, покупка має бути доставлена протягом 30-и днів, якщо інше не погоджено з продавцем. Якщо продавець не доставляє товар протягом узгодженого періоду часу, споживач може зв'язатися з продавцем і попросити доставити товар у пізнішу зручну дату, яка відповідає обставинам. Якщо продавець не може доставити товар протягом цього додаткового періоду, то споживач має право розірвати договір.

У разі розірвання договору продавець зобов'язаний повернути споживачеві будь-яку суму, сплачену за договором. Це відшкодування має бути надано протягом 14-и днів.

4. Право на відшкодування за дефектний товар. Якщо продукт, придбаний в Інтернеті, виявиться дефектним або не відповідає рекламі, то споживач має такі ж законні права, як і в разі покупки безпосередньо в магазині.

Згідно з правилами ЄС, дефекти, які стають очевидними протягом шести місяців після доставки товару, вважаються такими, що існували на момент доставки. Продавець може спочатку запропонувати споживачу ремонт або заміну, але якщо це неможливо, то споживач може розірвати договір і вимагати повного відшкодування. Так, повернення коштів має бути оброблено протягом 30-и днів.

Продавець несе відповідальність перед споживачем за дефекти, які стали очевидними протягом двох років з моменту купівлі, але якщо дефект виникає після закінчення його початкового періоду в шість місяців, споживач несе відповідальність за дефект. Споживачів можуть попросити довести, що це не було спричинено жорстоким поводженням.

3.2.3 Органи, які здійснюють захист прав споживачів в ЄС

Захист прав споживачів ЄС здійснюють: Європейський Парламент (англ. European Parliament), Рада ЄС (англ. Council of the European Union), Європейська Комісія (англ. European Commission), Європейський комітет зі стандартизації (англ. European Committee for Standardization) та інші.

У рамках Європейського Парламенту за питання захисту прав споживачів відповідає два комітети [136]:

- 1) Комітет з внутрішнього ринку та захисту прав споживачів (англ. Committee on the Internal Market and Consumer Protection);
- 2) Комітет з питань навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки харчових продуктів (англ. Committee on the Environment, Public Health and Food Safety).

Комітет з питань внутрішнього ринку та захисту споживачів Європейського Парламенту відповідає за:

1) координацію національного законодавства у сфері внутрішнього ринку та митного союзу. особливо:

- вільний рух товарів, включаючи гармонізацію технічних стандартів;
- права заснування,
- свобода надання послуг, за винятком фінансового та поштового секторів.

2) єдиний ринок (включаючи заходи, спрямовані на виявлення та усунення потенційних перешкод для впровадження єдиного ринку, у тому числі єдиного цифрового ринку);

3) сприяння та захист економічних інтересів споживачів, за винятком питань здоров'я та безпеки харчових продуктів;

4) політику та закони щодо дотримання правил єдиного ринку та прав споживачів.

Комітет з питань навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки харчових продуктів відповідає за:

1) екологічну політику та заходи з охорони довкілля, зокрема щодо:

- забруднення повітря, ґрунту та води, управління та переробки відходів, небезпечних речовин та ліків, рівня шуму, зміни клімату, захисту біорізноманіття;

- сталого розвитку;

- міжнародних та регіональних заходів та угод, спрямованих на захист навколишнього середовища;

- відшкодування екологічної шкоди;

- цивільного захисту тощо;

2) охорону здоров'я, особливо:

- програми та конкретні дії у сфері охорони здоров'я;

- фармацевтичні та косметичні засоби,

– аспекти біотероризму для здоров'я тощо;

3) питання безпеки харчових продуктів, особливо маркування та безпеку харчових продуктів тощо.

В Раді ЄС функціонує Консультаційна рада з питань зайнятості, соціальної політики, охорони здоров'я та споживчих питань (англ. Employment, social policy, health and consumer affair), яка надає висновки щодо розроблених актів перед їх прийняттям. Після цього Рада ЄС разом з Європейським Парламентом приймає акти ЄС щодо захисту здоров'я та безпеки споживачів, а також їхніх економічних інтересів [137].

Європейська Комісія в рамках своїх повноважень здійснює узагальнення імплементації і впровадження державами-членами актів ЄС у сфері захисту прав споживачів та готує проекти документів та програмні акти щодо реформування сфери захисту прав споживачів [138].

До складу Європейського комітету зі стандартизації входять представники держав-членів ЄС та ЄАВТ, інститутів ЄС, організації споживачів, екологів, медиків, дрібних та середніх корпорацій тощо. Стандарти формуються на основі консенсусу та приймаються більшістю голосів. Після цього стандарти мають бути імплементовані у національне законодавство учасників цього комітету. Європейський комітет зі стандартизації співпрацює з Європейським комітетом електричних стандартів, Європейським інститутом телекомунікаційних стандартів, Міжнародною організацією зі стандартизації [139].

До складу провідних органів ЄС, які займаються забезпеченням захисту прав споживачів, належить і Європейська агенція з питань безпеки харчових продуктів (англ. European Food Safety Authority). Ця агенція займається оцінкою та інформуванням щодо харчових ризиків, а за управління ризиками, функціонування систем контролю продуктів харчування відповідають Європейська Комісія та держави-члени ЄС [140].

У рамках Європейської агенції з питань безпеки харчових продуктів оцінку ризиків здійснюють Науковий комітет (англ. Scientific Committees) та відповідні експертні групи з усіх питань щодо харчових продуктів та їх безпеки, у тому

числі у сфері благополуччя тварин та рослин. Так, Науковий комітет забезпечує інститути ЄС та держави-члени науковим підґрунтям для розробки законодавства та політик ЄС щодо харчових продуктів та їх безпеки [141].

Захист прав споживачів є одним з ключових для Європейської організації зі страхових та професійних пенсій (англ. European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA)). Ця організація в частині захисту прав споживачів відповідає за прозорість, простоту та справедливість на ринку фінансових послуг на території ЄС. Європейська організація зі страхових та професійних пенсій координує питання фінансової грамотності споживачів [142].

Крім того, для зручностей споживачів створено Європейську мережу споживчих центрів (англ. European Consumer Centres Network - ECC Net) [141]. Також значну роль у захисті прав споживачів відіграють недержавні організації.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що політика ЄС у сфері захисту прав споживачів хоча і є частковою гармонізацією, але має комплексний характер. Таким чином, акти вторинного законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів охоплюють широкий спектр питань, таких як:

- гармонізовані вимоги до виробників продукції та постачальників послуг;
- вимоги до захисту прав споживачів на етапі придбання продукції та отримання послуг;
- положення про захист прав споживачів у разі їх порушення;
- заходи, які повинні бути вжиті державами-членами у разі виявлення небезпек, несприятливого впливу продукції на навколишнє середовище та безпеку людей.

У системі механізмів захисту прав споживачів провідні органи такі як Європейський Парламент (англ. European Parliament), у рамках якого функціонують Комітет з внутрішнього ринку та захисту прав споживачів (англ. Committee on the Internal Market and Consumer Protection) та Комітет з питань навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки харчових продуктів (англ. Committee on the Environment, Public Health and Food Safety),

Рада ЄС (англ. Council of the European Union), у рамках якої функціонує Консультаційна рада з питань зайнятості, соціальної політики, охорони здоров'я та споживчих питань (англ. Employment, social policy, health and consumer affair), Європейська Комісія (англ. European Commission), Європейський комітет зі стандартизації (англ. European Committee for Standardization), Європейська агенція з питань безпеки харчових продуктів (англ. European Food Safety Authority), у рамках якої функціонує Науковий комітет (англ. Scientific Committees) та відповідні експертні групи з усіх питань щодо харчових продуктів та їх безпеки, у тому числі у сфері благополуччя тварин та рослин, Європейська організація зі страхових та професійних пенсій (англ. European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA), Європейська мережа споживчих центрів (англ. European Consumer Centres Network - ECC Net), відіграють важливу роль у реалізації захисту прав споживачів.

3.3 Правова охорона та комерціалізація винаходів в умовах реформування патентного законодавства України

В умовах становлення ринкової економіки, нових форм власності в Україні вперше розроблено власне законодавство у сфері винахідництва, для прийняття якого була використана значна наукова база та застосований і міжнародний, і вітчизняний досвід. В цілому, законодавство України у цій сфері відповідає міжнародним стандартам та вимогам ринкової економіки. Проте стрімке зростання ролі винаходів в правовому, економічному, соціальному розвитку суспільства, визнання творчої праці як найважливішого чинника успішного виробничого й комерційного функціонування сучасних підприємств, підвищення їхньої конкурентної спроможності на зовнішньому та внутрішньому ринках спонукає до створення надійного та ефективного механізму правової охорони та комерціалізації винаходів.

Державна політика має підтримувати найбільш важливі галузі виробництва, в яких використання інноваційних продуктів може забезпечити одержання найбільшої віддачі. Проте сучасна правова охорона та комерціалізація винаходів потребує ґрунтовного теоретичного опрацювання, що стає особливо актуальним у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану. Адже поява та вдосконалення нових технологій в змозі істотно вплинути на характер розвитку озброєння, військової та спеціальної техніки.

Для України вдосконалення законодавства у сфері охорони прав на винаходи може бути кроком на шляху реструктуризації економіки та її переорієнтації на інноваційний розвиток. Дійова державна політика при цьому повинна не тільки забезпечувати фінансову підтримку наукових розробок та досліджень, а й створювати ефективні механізми, спрямовані на продуктивне використання результатів науково-технічної діяльності.

Забезпечення належної охорони інтелектуального ресурсу у воєнний час є свідченням підтримки держави національних винахідників, інноваційного бізнесу, а також однією з умов залучення в Україну іноземних інвестицій. Тому,

надзвичайно важливо створити правові механізми охорони прав творців та інших зацікавлених осіб на винаходи у період дії воєнного стану. Саме на державу покладено обов'язок мінімізувати вплив наслідків та негативних факторів дії воєнного стану, зокрема й у винахідницькій сфері.

Так, наразі у зв'язку зі збройною російською агресією, було реформоване законодавство України у сфері інтелектуальної власності й у квітні 2022 року був прийнятий Закон України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» [144], який регулює і забезпечує захист інтересів зацікавлених осіб, зокрема й у винахідницькій сфері, у період дії воєнного стану.

Цей законодавчий акт передбачає зупинення перебігу строків, пов'язаних з охороною прав на винаходи та строків щодо процедур набуття прав на ці об'єкти права, визначених патентними законами України та підзаконними актами. Запропоновано можливість зацікавленим особам подати документи протягом дев'яносто днів від дня скасування воєнного стану, без сплати збору за продовження, подовження чи поновлення відповідних строків. Таким чином, прийняття цього Закону України сприятиме захисту інтересів зацікавлених осіб у винахідницькій сфері у період дії воєнного стану.

Також у 2020 році в Україні було реформоване патентне законодавство у сфері біотехнології. Так, визнання біотехнологічної сфери однією із ключових технологій стало світовою тенденцією, з якою суспільство пов'язує розвиток фармацевтичної галузі та появу нових методів діагностики й лікування захворювань. Не має сумнівів у тому, що біотехнологічні винаходи є результатом творчої праці людини, глибоких наукових досліджень у винахідницькій сфері, що потребують значних капіталовкладень, здійснюваних у складних лабораторіях.

В Україні давно назріла реформа у сфері біотехнології, тому було суттєво оновлене патентне законодавство України. Так, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформи патентного

законодавства» [145] у Закон України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» [146] були внесені значні позитивні зміни. Нарешті завдяки цим змінам, по-перше, була обмежена фармацевтична монополія. По-друге, виробники генеричних компаній змогли забезпечити вихід інноваційних лікарських засобів на український ринок.

Розглянемо основні позитивні зміни для виробників генеричних компаній у фармацевтичній галузі. По-перше, володілець патенту, об'єктом якого є активний фармацевтичний інгредієнт лікарського засобу, більше не зможе розраховувати на автоматичне продовження строку чинності майнових прав на винахід. Наразі строк додаткової охорони не може перевищувати п'яти років і буде залежати від фактичної тривалості процедури реєстрації лікарського засобу та засвідчуватиметься сертифікатом додаткової охорони. Ці зміни були спрямовані на боротьбу з різного роду зловживаннями з боку патентоволодільців, коли патентний захист на ті чи інші форми в інших країнах давно минув, але в Україні він продовжував діяти. Завдяки цьому, стримувався і розвиток фармацевтичної науки, і доступність препаратів для українського населення. По-друге, в спеціальне законодавство у винахідницькій сфері імplementоване так зване «положення Болар», необхідність якого давно обговорювала фармацевтична спільнота. Наразі генеричним компаніям надається можливість проводити розробки та дослідження в період дії патентного захисту на активний фармацевтичний інгредієнт без будь-яких обмежень. А державну реєстрацію на свій продукт генерична компанія може отримати тільки на наступний день після закінчення строку дії патенту або сертифіката додаткової охорони.

Таким чином, «положення Болар» дає можливість виробникам генеричних продуктів активізувати розробки та дослідження у період чинності патентів на активний фармацевтичний інгредієнт. Це суттєво скоротить строк виходу генеричного продукту на ринок, буде стимулом для розвитку фармацевтичної галузі в Україні та посприє зростанню обсягів виробництва генеричних продуктів національними фармацевтичними компаніями. Адже після

запровадження «положення Болар» компанії-виробники генеричних продуктів зможуть вільно проходити державну реєстрацію. Це знизить витрати з державного бюджету на закупівлю життєво необхідних ліків завдяки оптимальній ціновій політиці українських виробників та забезпечить баланс інтересів між споживачами й виробниками лікарських препаратів.

В цілому, зазначені зміни сприятимуть розвитку фармацевтичної галузі в Україні, в тому числі розширенню номенклатури виробництва лікарських засобів. Проте чи виграють виробники референтних лікарських засобів, а особливо іноземні компанії, залежить від того, наскільки добросовісно виробники генеричних продуктів скористаються законодавчими змінами [147, с. 325–326].

В умовах зростання технологічного складника економічного зростання, особливого значення набуває питання системного трансферу технологій, складовими яких є інноваційні винаходи. Впровадження винаходів у виробництво забезпечує підприємству довгострокові конкурентні переваги. Однак, з одного боку, підприємства мають досить обмежену матеріально-технічну базу для здійснення самостійних досліджень, а з іншого – професійні науково-дослідні установи не отримуючи належного державного фінансування. Саме розбудова відносин між бізнесом та наукою, що сприятиме комерціалізації інноваційних винаходів та їх апробації, дасть змогу забезпечити інноваційний розвиток підприємств на постійній основі.

З перших років незалежності в Україні багато уваги приділяється пріоритетним напрямкам розвитку інноваційної, науково-технічної, наукової діяльності, норми та підходи до яких містяться, зокрема, у багатьох законах України. Проте протягом останніх років законами України про державний бюджет постійно блокувалися норми стосовно фінансового забезпечення науково-технічної та наукової сфери та створення пільгових умов для інноваційного розвитку. В наслідок цього, в Україні через хронічне недофінансування цієї галузі суттєво стримувався розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності. Також головними причинами незацікавленості

керівників підприємств у впровадженні нових технологій були наступні: значна зношеність технологічного обладнання, яке не могло бути пристосоване до сучасних інноваційних технологій; відсутність дієвого механізму ефективного просування інновацій у виробництво; невирішеність низки фінансових, правових, економічних, організаційних питань.

Комерціалізація інноваційних винаходів дає змогу підприємству й усьому суспільству інноваційний розвиток, можливість впроваджувати результати науково-технічної діяльності, забезпечує надходження доходів, робочих місць, нових інвестицій, нових технологій, а також податкові надходження до бюджету, що прямо пов'язано зі зростанням добробуту українців.

Ефективно дієвий процес передачі результатів науко-технічної діяльності між бізнесом та дослідницькими організаціями приносить користь не тільки його безпосереднім учасникам, а й усьому суспільству. Проте серед факторів, які гальмують освоєння інновацій у промисловість, слід передусім назвати зменшення внутрішнього попиту на продукцію вітчизняних виробників, значний ризик освоєння інноваційної продукції, брак власних фінансових ресурсів, високі відсоткові ставки кредитів тощо. В Україні слабкою ланкою правового механізму управління економікою все ще залишається неспроможність держави забезпечити зростання впливу інноваційних винаходів та науки взагалі на її соціально-економічний розвиток.

Отже, для реалізації інноваційних програм та підвищення міжнародної конкурентоздатності України, необхідно на державному рівні створити привабливі економічні умови у сфері комерціалізації інноваційних винаходів. Зокрема, змінити систему оподаткування, імпортно-експортну політику для сприяння концентрації інвестиційного капіталу та стимулювання пошукових і фундаментальних науково-дослідних робіт через дослідницькі контракти, цільові пільгові кредити, субсидії, дотації тощо. Необхідно в Україні удосконалити економічну та правову систему щодо фінансового забезпечення комерціалізації та впровадження інноваційних продуктів у виробництво.

Для активної комерціалізації результатів наукової та науково-технічної діяльності в економіку України має бути сформована інноваційна політика, що включає форми та методи взаємодії науки та промисловості з метою широкого втілення розроблень в кінцевий виробничий результат – нові конкурентоспроможні види продукції, технологічні процеси, організаційні рішення. Така політика повинна передбачати вдосконалення економічної, інформаційної, правової, організаційної, соціальної бази та інших складових інноваційної діяльності.

Також проблемним питанням у сфері винахідництва є недосконалість механізму комерціалізації винаходів, завданням якого має бути безперервне масштабне оновлення виробництва. Наразі вітчизняна економіка потребує інтенсивного розвитку цієї сфери. Сучасні технології повинні своєчасно передаватися у сферу бізнесу з тим, щоб забезпечити високу ефективність виробництва та своєчасну появу на ринку нових конкурентоспроможних товарів.

Для вивчення позитивного досвіду пропонується детальніше розглянути практику застосування інновацій у провідних закордонних країнах – США, Японії та Німеччини. Саме досвід цих провідних країн світу щодо механізму комерціалізації інноваційних винаходів у структуру державного господарювання є цікавим для України. Так, у США на початку дев'яностих років було сформовано мережу трансферу технологій, що складається з шістьох регіональних центрів та головного національного центру, розташованих у різних частинах країни. Керує діяльністю цих центрів Національне агентство з дослідження космічного простору (NASA). Створена мережа надає необхідну допомогу щодо трансферу технологій та, зокрема, комерціалізації інноваційних винаходів всім іншим зацікавленим відомствам. Ці чинники сприяють активізації діяльності щодо створення й комерціалізації високих технологій на всіх рівнях по всій країні.

У Німеччині функції посередників між науковими організаціями та промисловістю з комерціалізації інноваційних винаходів виконують спільні дослідницькі асоціації та спеціальні наукові товариства. Їх діяльність

фінансується від доходів контрактних досліджень та субсидій. Також регіональні органи влади вносять значний внесок у створення наукових парків та інноваційних центрів, розглядаючи цю діяльність як найважливішу для регіонального розвитку.

Безсумнівний інтерес у сфері трансферу технологій та, зокрема, комерціалізації та впровадження інноваційних винаходів представляє Японія. Так, Японія приступила до реорганізації систем трансферу технологій ще у 1998 році, після прийняття нормативного акту, у якому передбачалося створення при наукових організаціях відповідних центрів з трансферу технологій, які надаватимуть винахідникам послуги з управління та комерціалізації об'єктів права. Однак досвід діяльності цих центрів показував, що для ефективного здійснення комерціалізації інноваційних винаходів коштів, наданих урядом, недостатньо.

Ці організації створили нові асоційовані комерційні компанії для надання сприяння комерціалізації результатів науко-технічних досліджень та розроблень, а також звернулися до національних університетів з проханням інвестувати кошти у зазначені компанії. Проте і ці заходи не забезпечували повної фінансової незалежності. Тому у 2004 році уряд Японії надав усім національним університетам незалежний юридичний статус з тим, щоб вони мали можливість взяти участь в ініціативах, пов'язаних зі створенням відповідних центрів з комерціалізації та впровадження інноваційних технологій.

Отже, застосовуючи досвід провідних країн світу у сфері трансферу технологій та комерціалізації інноваційних винаходів, потрібно в закладах вищої освіти, на підприємствах, в наукових установах, в організаціях, що створюють та/або використовують інноваційні технології та/або їх складові і яким належать або передаються майнові права на використання винаходів, що є складовими технологій, створити спеціальні центри з трансферу інноваційних технологій, які будуть займатися комерціалізацією винаходів і, таким чином, ефективно управляти інноваційною діяльністю, зокрема:

- визначати найбільш ефективні шляхи використання і комерціалізацію нових технологій;
- оцінювати комерційний потенціал інноваційних винаходів, що є складовими технології;
- вчиняти дії з набуття, охорони та захисту майнових прав на технологію та/або її складові;
- сприяти встановленню нових ділових контактів між розробниками інновацій та їх споживачами й, таким чином, залучати інвестиції у сферу винахідництва;
- виплачувати винагороду винахідникам після впровадження високотехнологічної продукції та укладати договори про комерціалізацію технологій;
- проводити виставкові та аукціонні заходи у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності з метою підтримки українських винахідників;
- сприяти міжнародній співпраці у цій сфері шляхом проведення відповідних конференцій.

Механізмами, що забезпечують взаємозв'язок науки та вітчизняної промисловості, можуть стати спеціальні центри з трансферу інноваційних технологій, які повинні створюватися за активної фінансової та законодавчої участі держави. Також варто відновити податкові пільги винахідникам та тим підприємствам, які займаються комерціалізацією інноваційних технологій.

Наступним кроком має стати державна участь у фінансуванні інноваційного процесу та максимальне полегшення доступу середнього та малого бізнесу до державних фінансових ресурсів. Доцільно також застосовувати такі інструменти як довгострокові лізинги обладнання та державні замовлення. Також необхідно розробити методіку оцінки ефективності чинних державних програм фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і порівнювати результативність науково-дослідної діяльності з витратами на фінансування.

Таким чином, аналізуючи досвід України та провідних іноземних країн у сфері комерціалізації винаходів у виробництво, слід зазначити, що лише податкова підтримка для розробників інновацій і споживачів, які проводять комерціалізацію технологій та/або її складових та активна державна участь у створенні відповідних центрів з комерціалізації інноваційних технологій як на законодавчому рівні, так і за допомогою довгострокового фінансування, може розв'язати проблемні питання активізації інноваційних процесів [148, с. 48–50].

В Україні сконцентровано великий науковий потенціал, напрацьовано чимало інноваційних проєктів, зокрема, в хімічній технології, агропромисловій технології та виробництві, промисловій та будівельній технології та виробництві, медицині, медичній техніці та технології, нанотехнології та біотехнології, авіакосмічній технології, енергетиці тощо. Надалі потрібно визначити найбільш пріоритетні напрямки, в які можна додати інвестиції для формування інфраструктури в інших важливих сферах діяльності.

Проте наразі для України потрібно сконцентрувати увагу саме на впровадження воєнних інновацій для захисту нашої країни від російської збройної агресії. За повідомленням авторів [149, с. 119] поява та вдосконалення інноваційних технологій у цій сфері здатна істотно вплинути на характер розвитку озброєння, спеціальної та військової техніки й, відповідно, на характер війни.

Зокрема, у США та ряді провідних іноземних країнах поряд з розвитком традиційних видів систем озброєння значна увага приділяється створенню зброї на нових фізичних принципах. І за оцінками закордонних фахівців, це пояснюється тим, що при виконанні ряду спеціальних бойових завдань, ефективність зброї на нових фізичних принципах може бути істотно вище, ніж у традиційної зброї.

Найбільш широкомасштабні роботи в цьому напрямі проводяться в США, де досягнуті найбільш істотні успіхи в розробленні та створенні таких видів зброї. Також активно ведеться розроблення зброї на нових фізичних принципах в Китаї, Німеччині, Ізраїлі, Франції. До цієї категорії відноситься зброя,

заснована на якісно нових біологічних, фізичних та інших принципах, технічних рішеннях, що базуються на досягненнях у нових сферах знань. Можливості нанозброї надасть надалі змогу завчасно та ретельно підготуватися до широкомасштабного вторгнення. І наразі, для захисту України від російської воєнної агресії та вторгнення на територію нашої держави, для відродження незалежності України та її територіальної цілісності створення ефективної національної нанозброї має бути одне з головних питань.

Отже, можна зробити наступні висновки. По-перше, наразі в Україні потрібно сконцентрувати увагу саме на впровадження воєнних інновацій для захисту нашої держави від російської збройної агресії. Поява та вдосконалення інноваційних технологій у цій сфері здатна істотно вплинути на характер розвитку озброєння, спеціальної та військової техніки й, відповідно, на характер війни.

По-друге, вітчизняний ринок у фармацевтичній галузі потребує подальшого реформування. Серед пріоритетних напрямів реформування ринку у цій галузі актуальними є: внесення змін до чинного законодавства щодо удосконалення системи контролю якості лікарських засобів, державного регулювання цін на лікарські засоби, раціональне використання лікарських засобів. Питання забезпечення українського населення доступними, якісними та безпечними лікарськими засобами мають бути одними із пріоритетних напрямів державної політики, особливо у цей складний для України час.

По-третє, держава повинна бути зацікавлена в розвитку біотехнологічної сфери. Так, наразі в Україні існує реальна потреба в розвитку та правовій охороні винаходів у сфері біотехнології не тільки в інтересах творців об'єктів права та їх роботодавців, але і в інтересах суспільства з метою впровадженню біотехнологічних інновацій та сприянню технічному прогресу.

По-четверте, аналізуючи досвід провідних іноземних країн, можна зробити висновок, що успішна комерціалізація результатів науково-технічної діяльності можлива лише при прямій взаємодії промисловості та наукових інституцій за активної фінансової та законодавчої участі держави.

Вп'яте, в Україні закладено нормативну базу щодо міжнародного співробітництва у сфері комерціалізації інноваційних технологій. Проте, на відміну від досвіду провідних іноземних країн, в Україні трансфер технологій поки що не отримав необхідного розвитку. Для активного впровадження результатів науково-технічної та наукової діяльності в національну економіку має бути сформована інноваційна політика, що має включати методи й форми державного стимулювання взаємодії науки та промисловості з метою широкого втілення розроблень в кінцевий виробничий результат – нові конкурентоспроможні види продукції, технологічні процеси, організаційні рішення тощо. Така політика повинна передбачати вдосконалення інформаційної, економічної, правової, фінансової, соціальної, організаційної бази та інших складових інноваційної діяльності.

Вшосте, аналізуючи досвід України та провідних іноземних країн у сфері комерціалізації інноваційних винаходів у виробництво, слід зазначити, що лише податкова підтримка розробникам інновацій та споживачам, які проводять впровадження технологій та/або її складових та активна участь держави у створенні відповідних центрів з комерціалізації інноваційних технологій як на законодавчому рівні, так і за допомогою довгострокового фінансування, може розв'язати проблемні питання активізації інноваційних процесів.

SECTION 4. FINANCE LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.4.1

4.1 Елементний склад обов'язкових неподаткових платежів

На конституційному рівні закріплено правило, відповідно до якого податки і збори та загалом вся податкова система, встановлюється виключно законами (п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України) [150]. Це правило реалізовувалось через систему спеціальних законів, що регулювали податкові відносини, пізніше Податковим кодексом України. Еволюція правового регулювання відносин, що відбуваються з приводу сплати податкових платежів, створила реально діючий механізм їх адміністрування, що складається з чітко визначених елементів податкової системи, конструкції податків, принципів, процедури адміністрування. На противагу цьому, Конституція України не передбачає рівня нормативно-правового регулювання обов'язкових неподаткових платежів. Навіть немає згадки про неподаткові методи мобілізації коштів до публічних грошових фондів. У зв'язку з чим, правове забезпечення адміністрування неподаткових обов'язкових платежів має суттєві відмінності, як внутрішньо-системних елементів, так й у порівнянні з податковими платежами.

Обов'язкові неподаткові платежі, як джерело формування дохідної частини державного та місцевих бюджетів, в силу п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України, мають встановлюватись виключно законами. Такий висновок можна зробити виходячи з того, що виключно законами України встановлюються Державний бюджет України і бюджетна система України [150]. У той же час, обов'язкові неподаткові платежі, що формують дохідну частину цільових позабюджетних фондів коштів, за здоровим глуздом, мають також встановлюватись виключно законами, оскільки їх встановлення прямо впливає на правовий статус платників. На підзаконному нормативно-правовому рівні, можуть деталізуватись процедурні аспекти сплати, розподілу та використання коштів.

Внески на регулювання, які сплачуються суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг

Законом України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22.09.2016 р. № 1540-VIII [151]. передбачено створення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, як є постійно діючого центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який утворюється Кабінетом Міністрів України. Законом передбачено, що регулятор здійснює державне регулювання, моніторинг та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг, зокрема: у сфері енергетики: діяльності з виробництва, передачі, розподілу, постачання електричної енергії; діяльності з організації купівлі-продажу електричної енергії на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку, забезпечення купівлі електричної енергії за «зеленим» тарифом, трейдерської діяльності; діяльності з транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), надання послуг установки LNG, постачання природного газу; діяльності з транспортування нафти, нафтопродуктів та інших речовин трубопровідним транспортом; у сфері комунальних послуг: діяльності з виробництва теплової енергії на теплогенеруючих установках, включаючи установки для комбінованого виробництва теплової та електричної енергії, транспортування її магістральними та місцевими (розподільчими) тепловими мережами, постачання теплової енергії в обсягах понад рівень, що встановлюється умовами та правилами провадження господарської діяльності (ліцензійними умовами); діяльності у сфері централізованого водопостачання та водовідведення в обсягах понад рівень, що встановлюється умовами та правилами провадження господарської діяльності (ліцензійними умовами). Для виконання покладених завдань та функцій, статтями 11,13 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22.09.2016 р. № 1540-VIII [151] передбачені особливості фінансового забезпечення цього органу державної влади, — фінансування регулятора, його центрального апарату і

територіальних органів здійснюється за рахунок надходження до спеціального фонду Державного бюджету України внесків на регулювання, які сплачуються суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг. Внески на регулювання зараховуються до доходів спеціального фонду Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються за цільовим призначенням (елементний склад наведений в табл. 1) [151].

Таблиця 1.

Елементний склад внесків на регулювання, які сплачуються суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг

Характеристика	Змістова складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України (спеціальний фонд).
Правове регулювання:	Стаття 13 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22.09.2016 р. № 1540-VIII.
Платник:	Платниками внесків на регулювання є суб'єкти господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг (діяльності з виробництва, передачі, розподілу, постачання електричної енергії; діяльності з організації купівлі-продажу електричної енергії на ринку; діяльності з транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), надання послуг установки LNG, постачання природного газу; діяльності з транспортування нафти, інших речовин трубопровідним транспортом; діяльності з виробництва теплової енергії на теплогенеруючих установках, транспортування тепловими мережами; діяльності у сфері централізованого водопостачання та водовідведення).
База:	Базою нарахування внеску на регулювання є чистий дохід платників внеску на регулювання від діяльності, що регулюється регулятором, за звітний квартал.

Ставка:	Ставка внеску на регулювання визначається регулятором щорічно шляхом ділення планового обсягу потреб у фінансуванні регулятора на чистий дохід платників внеску на регулювання від діяльності, що регулюється регулятором, за попередній рік. Ставка внеску на регулювання підлягає перегляду регулятором щоквартально з урахуванням обсягу чистого доходу платників внеску на регулювання від діяльності, що регулюється регулятором, за попередній квартал. Ставка внеску на регулювання не може перевищувати 0,15 відсотка чистого доходу платника внеску на регулювання від діяльності у сферах енергетики та комунальних послуг за попередній квартал.
Порядок сплати та строки:	Внески на регулювання сплачуються платниками до спеціального фонду Державного бюджету України щоквартально, протягом перших 30 днів кварталу, наступного за звітним, та є джерелом фінансування регулятора.
Відповідальність за порушення:	У разі несплати внеску на регулювання або сплати його не в повному обсязі протягом кварталу, наступного за звітним, регулятор приймає рішення про накладення на такого платника внеску штрафу у розмірі 5 відсотків несплаченої суми внеску на регулювання та може звернутися до суду про стягнення несплаченого внеску на регулювання.
Напрямок використання коштів:	Фінансування Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Отже, внески на регулювання сплачуються на підставі спеціального закону суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг до спеціального фонду Державного бюджету України для фінансування регуляторного органу — Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Плата за надання адміністративних послуг (адміністративний збір)

Законом України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI регулюються відносини, що відбуваються з приводу надання

адміністративних послуг. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1, ст. 11 цього закону адміністративна послуга — результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. При наданні адміністративних послуг у випадках, передбачених законом, справляється плата (адміністративний збір). Розмір плати за надання адміністративної послуги (адміністративного збору) і порядок її справляння визначаються законом з урахуванням її соціального та економічного значення. Плата за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) зараховується до державного або відповідного місцевого бюджету, крім випадків, встановлених законом. Плата за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) вноситься суб'єктом звернення одноразово за весь комплекс дій та рішень суб'єкта надання адміністративних послуг, необхідних для отримання адміністративної послуги (включаючи вартість бланків, експертиз, здійснюваних суб'єктом надання адміністративної послуги, отримання витягів з реєстрів тощо) [152]. Елементний склад наведений в табл. 2.

Таблиця 2.

Елементний склад плати за надання адміністративних послуг
(адміністративний збір)

Характеристика	Змістова складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України та місцеві бюджети (60 відсотків коштів адміністративного збору, залишаються у приватних нотаріусів або акредитованих суб'єктів, які здійснили державну реєстрацію прав) [153].
Правове регулювання:	Стаття 11 Закону України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI
Платник:	Фізичні та юридичні особи — суб'єкти звернення за отриманням адміністративної послуги.

База:	Як правило адміністративний збір не залежить від доходу, прибутку, вартості, обсягів постачання тощо, але при наданні певних адміністративних послуг базою є, наприклад, певний відсоток від кошторисної вартості проектних робіт або номінальної вартості випуску цінних паперів.
Ставка:	Ставка плати за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) визначається спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює відносини з приводу надання відповідної адміністративної послуги. Деякі адміністративні послуги надаються безкоштовно. Одиницею виміру ставки переважно є неоподаткований мінімум громадян та мінімальна заробітна плата. Однак, у деяких випадках ставка є фіксованою та визначається у гривнях або доларах США.
Порядок сплати та строки:	Плата за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) вноситься суб'єктом звернення одноразово за весь комплекс дій та рішень суб'єкта надання адміністративних послуг, необхідних для отримання адміністративної послуги (включаючи вартість бланків, експертиз, здійснюваних суб'єктом надання адміністративної послуги, отримання витягів з реєстрів тощо).
Відповідальність за порушення:	Законодавством не передбачена відповідальність за несплату адміністративного збору. У разі несплати адміністративного збору суб'єктом звернення, адміністративна послуга не буде надана. У законі закріплено правило, відповідно до якого за надання адміністративних послуг стягнення будь-яких додаткових не передбачених законом платежів або вимагання сплати будь-яких додаткових коштів забороняється.
Напрямок використання коштів:	Не визначений. Кошти надходять до державного та відповідних місцевих бюджетів.

Стосовно суб'єктів надання адміністративних послуг. Загалом, станом на кінець 2020 року, суб'єкти владних повноважень надають понад 1600 адміністративних послуг. У той же час, варто зазначити, що окрім суб'єктів владних повноважень адміністративні послуги надають державні підприємства,

нотаріуси та державні реєстратори. Окрім загальновідомого Державного підприємства «Документ», що надає адміністративні послуги, у сфері оформлення офіційних документів, у 2020 році визначено ще одне державне підприємство, що надає адміністративні послуги. Відповідно до абз. 3 ч. 5 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ [154] за підготовку національним органом інтелектуальної власності до державної реєстрації авторського права і договорів, що стосуються права автора на твір, сплачуються збори, розмір яких визначається Кабінетом Міністрів України. Кошти від справляння зазначених зборів зараховуються до бюджетів у порядку, встановленому Бюджетним кодексом України. У свою чергу, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.10.2020 р. № 1267-р визначено, що державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» виконує функції Національного органу інтелектуальної власності [155]. Фінансування діяльності Українського інституту інтелектуальної власності здійснюється за рахунок надходжень від справляння зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності (ч. 10 ст. 4-1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ) [154].

Про ставки адміністративного збору доцільно вказати, що вони суттєво різняться для фізичних і юридичних осіб та для громадян і негромадян України. Прикладом може бути плата за видачу свідоцтва України на торговельну марку або відмова у його видачі — для фізичних (іноземних юридичних) осіб, що відповідно постійно проживають (знаходяться) за межами України: 200.0 USD; Для фізичних (юридичних) осіб, що постійно проживають (знаходяться) в Україні: 85.0 UAH (5 Неоподатковувані мінімуми доходів громадян) [156].

Плата за ліцензії на певні види господарської діяльності

За надання суб'єкту господарювання права на провадження певного виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, відповідний орган ліцензування — суб'єкт владних повноважень адмініструє плату, в розмірі одного прожиткового мінімуму, виходячи з розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що діє на день прийняття органом

ліцензування рішення про видачу ліцензії, якщо інший розмір плати не встановлений законом. Плата за видачу ліцензії, що видана Радою міністрів Автономної Республіки Крим або місцевим органом виконавчої влади, становить 10 відсотків від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що діє на день прийняття рішення про видачу ліцензії [157]. Елементний склад наведений в табл. 3.

Таблиця 3.

Елементний склад плати за ліцензії на певні види господарської діяльності

Характеристика	Змістовна складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України та місцеві бюджети.
Правове регулювання:	Стаття 14 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII
Платник:	Суб'єкт господарювання, який звернувся в установленому законодавством порядку до органу ліцензування із заявою про отримання ліцензії на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.
База:	Відсутня. Плата не залежить від доходу, прибутку, вартості, обсягів постачання тощо.
Ставка:	За видачу ліцензії адмініструється разова плата в розмірі одного прожиткового мінімуму (для виконавчих органів місцевого самоврядування — 10 відсотків від розміру прожиткового мінімуму), виходячи з розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що діє на день прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, якщо інший розмір плати не встановлений законом. Розмір ставки визначається спеціальними законами, що регулюють відповідні види господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Переоформлення ліцензії є безоплатним. Плата за звуження провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, не справляється.

Порядок сплати та строки:	Плата за видачу ліцензії вноситься ліцензіатом у строк не пізніше десяти робочих днів з дня внесення запису щодо рішення про видачу ліцензії до ліцензійного реєстру.
Відповідальність за порушення:	Несплата у визначені строки або обсяги плати за ліцензії є підставою для зупинення дії ліцензії.
Напрямок використання коштів:	Не визначений. Кошти надходять до державного та місцевих бюджетів.

Отже, плата за ліцензії на певні види господарської діяльності встановлена на законодавчому рівні, сплачується суб'єктом господарювання — ліцензіатом у розмірі, встановленому спеціальним нормативно-правовим актом з метою отримання права на здійснення певного виду господарської діяльності, кошти від якої надходять до Державного бюджету України або до відповідного місцевого бюджету.

Плата за сертифікат, який видається у разі прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта

Відповідно до абз. 6 ч. 2 ст. 39 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI порядок видачі сертифіката про прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, розмір та порядок внесення плати за видачу сертифіката визначаються Кабінетом Міністрів України [158]. Сертифікат видається органом державного архітектурно-будівельного контролю. Для отримання сертифіката замовник (його уповноважена особа) подає до відповідного органу державного архітектурно-будівельного контролю через центр надання адміністративних послуг чи через електронний кабінет шляхом подання засобами програмного забезпечення Єдиного державного веб-порталу електронних послуг або заповнює та надсилає рекомендованим листом з описом вкладення до центру надання адміністративних послуг заяву про прийняття в експлуатацію об'єкта та видачу сертифіката, до якої додається акт готовності об'єкта до експлуатації. Орган

державного архітектурно-будівельного контролю протягом десяти робочих днів з дати реєстрації заяви приймає рішення про видачу сертифіката або про відмову в його видачі (п. 23-27 постанови Кабінету Міністрів України «Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів» від 13.04.2011 р. № 461) [159]. Елементний склад наведений в табл. 4.

Таблиця 4.

Елементний склад плати за сертифікат, який видається у разі прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта

Характеристика	Змістовна складова
Публічний фонд коштів:	Місцеві бюджети.
Правове регулювання:	Стаття 39 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI
Платник:	Замовник сертифіката про прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, після прийняття рішення про його видачу.
База:	Відсутня. Плата не залежить від доходу, прибутку, вартості, обсягів постачання тощо.
Ставка:	Розмір плати за видачу сертифіката становить для закінчених будівництвом об'єктів: із середніми (СС2) наслідками - 4,6 прожиткового мінімуму для працездатних осіб; із значними (СС3) наслідками - 5,2 прожиткового мінімуму для працездатних осіб.
Порядок сплати та строки:	Замовник зобов'язаний внести в повному обсязі плату за видачу сертифіката після прийняття рішення про його видачу. Плата за видачу сертифіката вноситься замовником шляхом перерахування коштів через банки чи відділення поштового зв'язку. Підтвердженням внесення плати за видачу сертифіката є платіжне доручення з позначкою про дату проведення платежу або касовий документ банку чи відділення поштового зв'язку, що прийняли платіж.

Відповідальність за порушення:	Невизначена
Напрямок використання коштів:	100 відсотків надходжень, одержаних як плата за видачу сертифіката спрямовуються на організацію надання Державною архітектурно-будівельною інспекцією послуг [160].

Таким чином, плата за сертифікат, який видається у разі прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта встановлена на законодавчому рівні, процедурні аспекти якої врегульовано на підзаконному, сплачується особою, що має намір ввести в експлуатацію об'єкт до відповідного місцевого бюджету.

Плата за здійснення сертифікації оператора системи передачі електричної енергії

Ліцензія на провадження діяльності з передачі електричної енергії видається після прийняття остаточного рішення про сертифікацію оператора системи передачі. Сертифікація оператора системи передачі — це підтвердження рішенням регулятора (Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) виконання суб'єктом господарювання вимог щодо відокремлення та незалежності оператора системи передачі. Під час здійснення сертифікації регулятор перевіряє відповідність суб'єкта господарювання, який є власником системи передачі, після подання ним запиту на сертифікацію, вимогам щодо відокремлення і незалежності оператора системи передачі. (ч. 2 ст. 31, п. 80 ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 34 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 р. № 2019-VIII) [161]. Оплата за здійснення сертифікації провадиться в розмірі однієї мінімальної заробітної плати, виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день подання запиту про сертифікацію. Суб'єкт господарювання, який подав запит на сертифікацію, повинен здійснити оплату протягом десяти робочих днів з дня подання запиту про сертифікацію та подати Регулятору відповідний документ, що підтверджує внесення оплати за здійснення сертифікації (копію квитанції, виданої банком,

копію платіжного доручення з відміткою банку, квитанцію (чек) з платіжного терміналу або з поштового відділення зв'язку). Оплата за здійснення сертифікації зараховується до Державного бюджету України (п. 4 постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 10.08.2017 р. № 1016) [162]. Елементний склад наведений в табл. 5.

Таблиця 5.

Елементний склад плати за здійснення сертифікації оператора системи передачі електричної енергії

Характеристика	Змістовна складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України.
Правове регулювання:	Частина друга ст. 34 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 р. № 2019-VIII.
Платник:	Суб'єкт господарювання, який подав запит на сертифікацію.
База:	Відсутня. Плата не залежить від доходу, прибутку, вартості, обсягів постачання тощо.
Ставка:	Розмір плати за видачу сертифіката становить одна мінімальна заробітна плата, виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день подання запиту про сертифікацію
Порядок сплати та строки:	Суб'єкт господарювання, який подав запит на сертифікацію, повинен здійснити оплату протягом десяти робочих днів з дня подання запиту про сертифікацію та подати регулятору відповідний документ, що підтверджує внесення оплати за здійснення сертифікації (копію квитанції, виданої банком, копію платіжного доручення з відміткою банку, квитанцію (чек) з платіжного терміналу або з поштового відділення зв'язку).
Відповідальність за порушення:	Регулятор може прийняти рішення про відмову у сертифікації
Напрямок використання коштів:	Невизначений. Кошти спрямовуються до загального фонду Державного бюджету України.

Отже, плата за здійснення сертифікації оператора системи передачі електричної енергії здійснюється на підставі закону, елементна база та процедурні аспекти якої врегульовано на підзаконному нормативно-правовому рівні. Платником є суб'єкт господарювання, який подав запит на сертифікацію. Кошти спрямовуються до Державного бюджету України.

Плата за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів

Ввезення на територію України, вивезення з території України чи транзит через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів здійснюється за наявності дозволу на право ввезення (вивезення) чи транзиту наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, виданого центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР) [163]. На реалізацію закріплених в законі положень, постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.1997 р. № 146 затверджений Порядок видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Пунктом шостим цього порядку встановлено, що за оформлення і видачу дозволу та здійснення контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, на експорт або імпорт яких видано відповідний дозвіл, крім експорту сірчаної та соляної кислоти, справляється плата у розмірі одного відсотка вартості контракту на імпорتنі операції і двох відсотків вартості контракту на експортні операції. За оформлення і видачу дозволу на експорт сірчаної та соляної кислоти і здійснення контролю за їх обігом з підприємств — виробників цих кислот справляється плата у розмірі 0,2 відсотка вартості відповідного контракту. Кошти, отримані Держлікслужбою за видачу дозволів, спрямовуються до спеціального фонду Державного бюджету України і

використовуються для здійснення контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів [164]. Елементний склад наведений в табл. 6.

Таблиця 6.

Елементний склад плати за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів

Характеристика	Змістова складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України (спеціальний фонд).
Правове регулювання:	Пункт 6 Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.1997 р. № 146.
Платник:	Суб'єкт господарювання, який здійснює поставку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на митну територію України, їх вивезення або транзит територією України.
База:	Вартість контракту на імпорتنі операції.
Ставка:	Плата встановлена: - у розмірі одного відсотка вартості контракту на імпорتنі операції і двох відсотків вартості контракту на експортні операції. - у розмірі 0,2 відсотка вартості контракту за оформлення і видачу дозволу на експорт сірчаної та соляної кислоти і здійснення контролю за їх обігом з підприємств — виробників цих кислот.
Порядок сплати та строки:	Невизначений
Відповідальність за порушення:	Невизначено
Напрямок використання коштів:	Кошти, отримані Держлікслужбою за видачу дозволів, використовуються для здійснення контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів

Вартим уваги є те, що на відміну від попередніх обов'язкових неподаткових платежів, плата за видачу дозволів не встановлена на законодавчому рівні. Стаття 24 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР [163] лише містить норму, відповідно до якої порядок видачі дозволу на право ввезення на територію України, вивезення з території України чи на право транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів та його форма встановлюються Кабінетом Міністрів України. Тобто, законом встановлюється обов'язок для Кабінету Міністрів України щодо розроблення процедурних аспектів отримання дозволу. Але, окрім механізму отримання дозволу, було встановлено обов'язковий неподатковий платіж — плату за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Однак, враховуючи те, що цей нормативно-правовий акт не був скасований органом, що його видав та те, що він не був оскаржений у встановленому законом порядку — він є чинним та підлягає виконанню.

Отже, плата за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів встановлена на підзаконному нормативно-правовому рівні та сплачується суб'єктами господарювання при здійсненні операцій з постачання через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Кошти зараховуються до спеціального фонду Державного бюджету України.

Плата за державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання (реєстраційний збір)

Відносини, що відбуваються у сфері використання ядерної енергії регулюються Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11.01.2000 р. № 1370-XIV [165]. Дозвільна діяльність у сфері використання ядерної енергії спрямована на захист інтересів національної безпеки, запобігання перевищенню допустимих норм опромінення людей і

забруднення довкілля, а також дотримання вимог режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Діяльність у сфері використання ядерної енергії може здійснюватися лише на підставі ліцензії. Статтею 12 вказаного закону передбачений порядок видачі ліцензій на провадження діяльності у сфері використання ядерної енергії.

Натомість, відповідно до ст. 11 цього закону, джерела іонізуючого випромінювання, у тому числі ті, діяльність з використання яких звільняється від ліцензування, підлягають державній реєстрації, порядок здійснення якої визначається Кабінетом Міністрів України. Тобто, незалежно від наявності обов'язку з отримання ліцензії на діяльність у сфері використання ядерної енергії, джерела іонізуючого випромінювання потребують державній реєстрації, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. На реалізацію зазначеної норми, постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1718 затверджений Порядок державної реєстрації джерел іонізуючого випромінювання [166], п. 35 якого встановлений реєстраційний збір за таку реєстрацію. Елементний склад наведений в табл. 7.

Таблиця 7.

Елементний склад плати за державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання (реєстраційний збір)

Характеристика	Змістова складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України.
Правове регулювання:	Пункт 35 Порядку державної реєстрації джерел іонізуючого випромінювання, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1718.
Платник:	Реєстраційний збір сплачується власниками або володільцями джерел іонізуючого випромінювання
База:	Відсутня. Плата не залежить від доходу, прибутку, вартості, обсягів постачання тощо.

Ставка:	Збір за реєстрацію радіонуклідних джерел іонізуючого випромінювання справляється у розмірі 0,1 прожиткового мінімуму на одну працездатну особу в розрахунку на місяць, встановленого законом на 1 січня поточного року, за реєстрацію генераторів випромінювання (не радіонуклідних джерел іонізуючого випромінювання) - у розмірі 0,07 зазначеного прожиткового мінімуму.
Порядок сплати та строки:	<p>Оплата здійснюється кожного разу у випадках, передбачених підпунктами 1-5 і 8 пункту 11 порядку:</p> <ul style="list-style-type: none"> - придбання джерел іонізуючого випромінювання; - виробництва джерел іонізуючого випромінювання; - закріплення джерел іонізуючого випромінювання за державним підприємством чи державною установою на праві повного господарського відання або оперативного управління; - зміни місцезнаходження джерел іонізуючого випромінювання; - передачі закритих джерел іонізуючого випромінювання для технічного обслуговування; - отримання результатів державної інвентаризації джерел іонізуючого випромінювання та щорічної інвентаризації джерел іонізуючого випромінювання. Якщо за результатами щорічної інвентаризації жоден запис у реєстраційних картках джерел іонізуючого випромінювання не змінився з часу останнього подання їх до реєстрового центру, то нові картки не заповнюються. У цьому разі до реєстрового центру надсилається перелік ідентифікаційних номерів таких джерел іонізуючого випромінювання.
Відповідальність за порушення:	Невизначено.
Напрямок використання коштів:	Невизначений.

Особливостями цього обов'язкового неподаткового платежу є те що, по-перше, він встановлений на підзаконному нормативно-правовому рівні, по-друге

адмініструється державним підприємством, а не суб'єктом владних повноважень. Отже, плата за державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання (реєстраційний збір) встановлена на підзаконному нормативно-правовому рівні та сплачується фізичними та юридичними особами — власниками або володільцями джерел іонізуючого випромінювання до Державного бюджету України.

Плата за оформлення посвідчення закордонного українця

За оформлення посвідчення закордонного українця або його дубліката встановлюється плата, порядок стягнення і розмір якої визначаються Кабінетом Міністрів України (ч. 9 ст. 5 Закону України «Про закордонних українців» від 04.03.2004 р. № 1582-IV) [167]. На реалізацію зазначеної норми, постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2004 р. № 1531 затверджений Порядок оформлення і видачі посвідчення закордонного українця, яким встановлено, що за оформлення посвідчення справляється плата у валюті країни перебування заявника у розмірі, еквівалентному 10 доларам США. Зазначені кошти зараховуються до загального фонду державного бюджету. Посвідчення видається Національною комісією або дипломатичною установою України в країні проживання закордонного українця [168]. Елементний склад наведений в табл. 8.

Таблиця 8.

Елементний склад плати за оформлення посвідчення закордонного українця

Характеристика	Змістовна складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України.
Правове регулювання:	Частина дев'ята ст. 5 Закону України «Про закордонних українців» від 04.03.2004 р. № 1582-IV
Платник:	Іноземець чи особа без громадянства, що звернулася до Національної комісії з питань закордонних українців з заявою про надання статусу закордонного українця

База:	Відсутня. Плата не залежить від доходу, прибутку, вартості, обсягів постачання тощо.
Ставка:	Справляється плата у валюті країни перебування заявника у розмірі, еквівалентному 10 долларам США.
Порядок сплати та строки:	Квитанція про оплату заявником послуг, пов'язаних з оформленням і видачею посвідчення подається разом з іншими документами при подачі заяви.
Відповідальність за порушення:	Невизначено, але можна логічно припустити, що у разі несплати, заява на отримання посвідчення закордонного українця не буде прийнята.
Напрямок використання коштів:	Невизначений.

Отже, плата за оформлення посвідчення закордонного українця встановлена на законодавчому рівні, процедурні аспекти якої врегульовані підзаконним нормативно-правовим актом, сплачується фізичними особами до Державного бюджету України.

Плата за надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань

Відповідно до ст. 11, 36 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. № 755-IV у випадках, встановлених законом, за надання відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, стягується плата. За надання відомостей з державного реєстру справляється плата в такому розмірі: 0,05 прожиткового мінімуму для працездатних осіб - за надання виписки для проставлення апостилю та витягу в паперовій формі; 0,07 прожиткового мінімуму для працездатних осіб - за надання документа в паперовій формі, що міститься в реєстраційній справі; 75 відсотків плати, встановленої цією частиною за надання відповідного документа в паперовій формі - за надання витягу в електронній формі та документа в електронній формі, що міститься в реєстраційній справі.

Плата за надання відомостей з державного реєстру справляються у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленому законом на 1 січня календарного року, в якому подаються відповідні документи для проведення реєстраційної дії або запит про надання відомостей з державного реєстру, та округлюються до найближчих 10 гривень [169]. Процедурні аспекти реалізації законодавчих положень закріплені в Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2016 № 1657/5. Пунктом 4, 5 розділу II цього положення встановлено, що разом із запитом заявник подає документ, що підтверджує внесення плати за надання виписки, витягу з державного реєстру або документів, що містяться в реєстраційній справі. Запит не підлягає реєстрації у державному реєстрі у разі відсутності документа про внесення плати за надання виписки, витягу з державного реєстру або документів, що містяться в реєстраційній справі [170]. Елементний склад наведений в табл. 9.

Таблиця 9.

Елементний склад плати за надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань

Характеристика	Змістовна складова
Публічний фонд коштів:	Державний бюджет України.
Правове регулювання:	Стаття 11 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. № 755-IV
Платник:	Особа, що звернулася за отриманням відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань
База:	Відсутня. Плата не залежить від доходу, прибутку, вартості, обсягів постачання тощо.

Ставка:	<p>За надання відомостей з державного реєстру справляється плата в такому розмірі:</p> <p>0,05 прожиткового мінімуму для працездатних осіб - за надання виписки для проставлення апостилю та витягу в паперовій формі;</p> <p>0,07 прожиткового мінімуму для працездатних осіб - за надання документа в паперовій формі, що міститься в реєстраційній справі;</p> <p>75 відсотків плати, встановленої цією частиною за надання відповідного документа в паперовій формі - за надання витягу в електронній формі та документа в електронній формі, що міститься в реєстраційній справі.</p> <p>Плата за надання відомостей з державного реєстру справляються у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленому законом на 1 січня календарного року, в якому подаються відповідні документи для проведення реєстраційної дії або запит про надання відомостей з державного реєстру, та округлюються до найближчих 10 гривень.</p>
Порядок сплати та строки:	Разом із запитом заявник подає документ, що підтверджує внесення плати за надання виписки, витягу з державного реєстру або документів, що містяться в реєстраційній справі.
Відповідальність за порушення:	Запит не підлягає реєстрації у державному реєстрі у разі відсутності документа про внесення плати за надання виписки, витягу з державного реєстру або документів, що містяться в реєстраційній справі.
Напрямок використання коштів:	Невизначений.

Отже, плата за надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань встановлена на законодавчому рівні, процедурні аспекти якої врегульовані підзаконним нормативно-правовим актом, сплачується фізичними та юридичними особами до Державного бюджету України.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Фінансова система сучасної держави, майже повністю формує публічні фонди коштів за допомогою податкового та неподаткового методів мобілізації коштів. Податковий метод мобілізації грошових коштів формує державний та місцеві бюджети приблизно на 80-90%. Неподатковий метод мобілізації грошових коштів спрямований на формування, більшою мірою, цільових фондів коштів, ніж державного та місцевих бюджетів. Неподаткові джерела формування публічних фондів коштів — це обов'язкові платежі відплатного характеру, які сплачують фізичні та юридичні особи до певного грошового фонду на підставі та в порядку визначеному спеціальними нормативно-правовими актами, з метою формування дохідної частини цього фонду коштів для подальшого фінансування реалізації соціально-економічної політики держави. Окрім обов'язкових платежів, до неподаткових джерел, бюджетним законодавством також відносяться доходи від власності, підприємницької діяльності, некомерційної діяльності та власні надходження бюджетних установ.

Елементний склад є досить неоднорідний, і в законодавстві не закріплено чіткого переліку обов'язкових елементів цих платежів.

SECTION 5. THE CIVIL PROCESS

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.5.1

5.1 Crisis-management for the judicial system of Ukraine

Ukraine is currently at war. The Russian attack also posed enormous challenges to the administration of justice in Ukraine. The main task was to ensure a minimum of justice despite the war situation. This has been largely successful so far, but there are still many tasks to be completed. Immediately after the beginning of the war, problems arose in the administration of justice for a number of reasons: the rapid military advance into some regions led to chaos among the court staff (judges and employees), who first had to bring their families to safety. It was similar with the public prosecutors and lawyers. In this respect, it was not possible in many cases to hold court hearings and take other judicial measures.

Another problem was that there were no detailed instructions for the judges to act in such situations. After a week or two, when the initial panic subsided, the judges and court staff returned to their jobs (as far as this was still possible). The President of the Supreme Court Vsevolod Knyazev issued several orders on the further operation of the courts. In particular, priority procedures were defined, which were to be dealt with first and foremost - above all criminal procedures in which the accused was subject to measures restricting his freedom, as well as other criminal procedures with critical deadlines and applications by the accused.

Furthermore, the President of Ukraine issued an ukaz on the possibility of releasing people with combat experience from detention who wanted to enlist in the army. There were numerous such requests for release for mobilization. Each person had to be checked carefully to see whether they met the requirements for release from prison in accordance with the decree. Since the courts were unable to deal with these applications quickly, the Code of Criminal Procedure was amended in order to transfer certain competencies of the investigating judge to the public prosecutor. Other cases were practically never tried in courts in south-eastern Ukraine. In western Ukraine, on

the other hand, the situation allowed the courts to continue their work largely normally. However, there were restrictions on the operation of the necessary registers and the electronic court system. The courts in the rapidly occupied areas were unable to salvage the files of all cases. The electronic court system has only been fully implemented since October 2021. Therefore, the courts still kept many court files in paper form. The situation was somewhat better in criminal cases, where the transition to the digitization of criminal proceedings had already begun in 2012. In other cases, paper letters continued to be filed with the court. It was not until October 2021 that the files began to be kept electronically at the same time.

The jurisdiction of courts in areas of active hostilities has been transferred to the nearest court outside the combat zone by decision of the President of the Supreme Court. Unfortunately, the issue of transferring judges to these courts, which are now competent, was not resolved at the same time, which led to staffing problems. Another consequence was that courts in largely safe areas no longer conducted any proceedings other than criminal cases. In addition, there was a lack of synchronicity between the changed court competences and the organization of work, particularly that of the public prosecutor's office and other law enforcement agencies.

Unfortunately, neither the outbreak of war in 2014 nor the Covid situation have led to the creation of the necessary legal basis for the introduction of a video court procedure. This is particularly noticeable at present with the need to allow collegiate decision-making (on appeal and cassation) and to ensure the safety of judges and court staff. A bill was drafted at the time and introduced to Parliament, but was sent back for revision. The issues of equal exercise of rights by those involved in the process, their identification, determination of the permissible territory for the stay of the judge and court staff, coordination of their activities and administration of the server for recording are still controversial.

Unfortunately, the organization of the Ukrainian judiciary was not prepared to work in such extraordinary conditions. There were no plans for evacuation, server protection, and employee safety. There were only isolated requirements of individual

courts due to personal initiatives of their directors. There was no systematic and common practice for all court staff to act in a coordinated manner in such situations².

Thus, the Ukrainian judicial system saw its problems from the point of view of being able to maintain its functioning in emergency conditions. Solving the identified problems will allow creating a more stable and secure system for protecting rights and interests.

Obviously, the Ukrainian economy was also badly damaged. According to official information, more than 200 factories have been destroyed on the territory of Ukraine at the moment. Moreover, the losses of small and medium-sized businesses are now difficult to calculate. Already, the World Bank has estimated the fall in Ukraine's GDP by 45%. In a recent interview, the Minister of Finance of Ukraine Marchenko noted that the revenue part of the Ukrainian budget does not cover even 30% of its needs. Obviously, after the victory of Ukraine in the war against Russia, the support of its Western partners and friends will be needed. At the moment, many foreign countries provide and guarantee in the future support and assistance to Ukraine. But it is also obvious that any partnership, especially financial relations, requires a certain degree of transparency and guarantees. It is unlikely that future investors will consciously take financial risks. Therefore, already now, when the war is still going on, Ukraine should think about how it will attract investors to its economy, what guarantees of security and business attractiveness it can offer them.

But one must understand that one of the indicators of a country's investment attractiveness is the quality of its human rights institutions. That is, when evaluating the risks of capital investments, the investor will expect reliable legal protection of his interests. And the primary role in this process belongs to the court. Therefore, now it is extremely relevant to conduct a diagnostic of the judicial system of Ukraine for compliance with the ideas of potential investors about the reliability of the legal mechanism for protecting their rights and interests.

---

² For more details see: Moskvych L. Rechtspflege in der Ukraine unter Kriegsbedingungen. *Ukraine-Krieg und Recht – UKuR*. 8/2022. S.325-328.

I think that in this case it is not worth wasting time searching for and developing a special methodology for such diagnostics. For many years, the World Bank, within the framework of the Doing Business project, has already been using a methodology for assessing the investment attractiveness of a particular country. In particular, in relation to the assessment of the criterion "enforcement of contracts", the World Bank uses the following indicators:

- litigation (the quality of legal regulation, the number of stages (procedures, actions) in the consideration of a case; the timing of legal proceedings; the cost of judicial services; the procedure for the execution of a court decision)

- human potential (qualification level of judges; guarantees of independence and fairness of judges; predictability of judicial decisions);

- infrastructure (quality of judicial infrastructure; its compliance with modern European standards; guarantees for the functioning of the court in non-standard conditions)

- alternative ways of settling disputes (traditional and innovative institutions).

It is clear that these 4 criteria for diagnosing the judicial system of Ukraine look rather simplistic, but I am sure that it is the simplicity, clarity and consistency of any methodology that guarantees the relevance of the results and their predictive value.

Obviously, for a full diagnosis, numbers are needed - statistical indicators. But within the time allotted for me for the report, I will try to present to your attention a simplified express diagnostic of the quality of the Ukrainian judicial system in terms of assessing its investment attractiveness for our potential donors.

Litigation.

According to the World Bank's latest 2020 Doing Business database, it takes 360 days to enforce a simple debt collection contract in Ukraine's courts and the cost is about 40.0 percent of the debt. This is a positive result compared to regional rates of 425 days and 23.4 percent in Eastern Europe and Central Asia. However, this is a simple debt collection case. More complex business cases wander through the judicial system of Ukraine for a longer period of time and, accordingly, legal costs also

increase, since they also include payment for the services of a professional representative of the company in court.

It is obvious that justice cannot be cheap, therefore, in my opinion, ways to optimize the judicial procedure should be sought in ways to reduce the time of judicial proceedings and reduce the number of operations required to start, conduct and end the hearing of the case.

It should be noted that, compared with the data of 2019-2020, Ukraine has taken a number of steps to optimize the judicial procedure. In particular, the Unified Judicial Information and Telecommunication System was developed and began to be implemented, which, among other things, provides for exclusively electronic document management in legal proceedings, which significantly reduces the time and material costs of the court and the parties to the dispute. But we also cannot fail to note the rather protracted period of the introduction of this system into the administration of the judicial process, although it was the economic jurisdiction of more other courts that was predisposed to this.

In my opinion, at the moment the main procedural problem is the delay in the consideration of court cases. And if earlier one of the reasons for delaying the terms of the trial was ineffective notices and subpoenas, now the inadequate qualifications of the representatives of the parties come to the fore. The parties incorrectly define the subject of the dispute and file claims without observing the rules of jurisdiction and arbitrability, and this leads to the fact that cases are returned to the parties without consideration. At the moment, court cases are "managed" simply through a series of court hearings, many of which are canceled or delayed as a result of lack of preparation. In this case, the USITS module, which provides management of the progress of the case in court, can become a high potential for improving the efficiency of legal proceedings - the case is scheduled for hearing only after the parties have provided all the necessary evidence, expert data, etc.

Perhaps it would be a positive practice to introduce the institution of "Pretrial Consultation or Preventive Litigation", allowing a preliminary assessment of new cases

before filing them for registration, thus reducing the number of cases that a judge can dismiss as a result of shortcomings in the filing process.

It is recommended that courts aim to minimize the total number of trials in all but the most complex cases to avoid the additional delay associated with multiple trials. In this context, the issue of the quality of the judgment is also updated. Obviously, the reason for appealing the decision of the court of first instance and, as a result, the delay in the execution of the restoration of the violated right is also the insufficient quality of the court decision, its inconsistency with the criteria of “legal expectation” or the unity of judicial practice, as well as the ambiguity of understanding the right of the judge to discretion. In this part, as it seems, it would be positive to develop a unified methodology for making a decision - an algorithm for the actions of a judge to conduct an analysis of the circumstances of the case, followed by a presentation of this assessment in accordance with a uniform form. In this regard, it is worth noting the developments of the judges of the Supreme Court regarding the structure of the judgment, which imitates the structure of the judgment of the European Court of Human Rights. However, to date, this positive practice has not been extended beyond the Supreme Court. Although, in my opinion, it is primarily important for the courts of first instance - a high-quality court decision can become the tool that will stop the filing of an appeal. However, as well as the compliance of its uniform judicial practice in similar cases.

Human potential.

Unfortunately, at the moment we are forced to state a deep personnel crisis in the judicial system as a whole. And the reasons are not only in the military situation in Ukraine, but also in the previous situation. In particular, since 2019, the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, a key institution of personnel policy in the judiciary of Ukraine, has not actually been functioning; As a result, today there is a huge shortage of judges, and as a result, an increase in the workload on acting judges, which affects both the quality of a court decision and the timing of the trial. Of course, it has a negative effect. Without delving into the problem, since it is quite large-

scale, I will express a few theses that, from my point of view, can significantly affect the timing of resolving the personnel crisis in the judicial system of Ukraine:

- in relation to five-year judges whose powers have ended, but who remain in their positions pending a decision on their indefinite appointment, while receiving a judicial salary, but not performing professional functions. That is, for several years in a row, the efficiency of these judges is equal to zero, while the state budget incurs serious costs. I believe that these judges, like others with an unlimited status, went through the same procedures, thereby legitimizing their single status. I believe that there are no reasonable prohibitions regarding the issuance of an act on their status as a judge with indefinite powers. In my opinion, the existing mechanism “prior to recognition” of their status as a judge has a number of corruption risks. And I think that a mechanism for subsequent control over the professional discipline of acting judges by the relevant body would be much more effective and cost-effective.

- Special training of candidates for the position of judges is important. But it takes enough time, which in the current conditions of a total shortage of judges also negatively affects the efficiency of the courts. Given that from 2023 law graduates will have to take a unified final exam for access to the legal profession (which includes the profession of a judge), I consider it necessary to abolish the institution of special training for judges, leaving only the practice of advanced training for judges.

- Another important issue I see is the problem of ensuring the “unity of the status of judges”. In particular, in the context of the topic of the report, we are talking about improving the institution of transfer of judges in accordance with the needs and interests of the judiciary. I will briefly outline two theses: 1) the difference in the financial assessment of the work of a judge of the first instance and the cassation instance cannot be 5 times. Also, there cannot be a huge gap in the financial assessment of the work of a judge and representatives of other socially significant professions - teachers, doctors, civil servants, etc. I believe that the policy in this matter should be reviewed from the point of view of compliance with the principle of social justice. This is especially important in the context of a serious drop in Ukraine's GDP and growing unemployment. 2) the judiciary should be able to respond quickly to the need, albeit

temporary, but timely replenishment of the staff of the court, in order to exclude a complete stoppage of the work of the court and continue to ensure the principle of accessibility of the justice system. This is possible, in my opinion, by improving the institution of transferring a judge, including from a higher instance to a lower one, in particular, by maintaining guarantees of the level of judicial remuneration for such a judge.

There are many questions about the judicial personnel policy in Ukraine, I think some of the problems will be voiced by the next speakers, so I will move on to the third indicator of the quality of the judicial system.

Infrastructure.

Unfortunately, at the moment the reality is that more than 100 courts in Ukraine are destroyed or robbed as a result of the actions of the Russian army. And unfortunately, we are forced to state that Ukraine and its judicial system was not ready for such an emergency as a war. And unfortunately, the geopolitical position of Ukraine cannot be changed either – Russia, with its potential for aggression, will always be on the border with Ukraine. It is a utopia to expect that Ukraine will move its borders with Russia to Siberia, at least in the near future. Therefore, Ukraine needs to learn how to live with such a neighbor and use the negative experience gained for good, which means modernizing its courts so that any emergency event could not stop effective justice. Therefore, the key issues that should be worked out in the modernization of the judicial system should be:

- the developed algorithm of actions of the court team in a state of emergency;
- full electronic business management, which involves the modernization of server storage of documentation into a cloud storage system;
- introduction of the institution of remote judicial proceedings, which, by the way, can also become an alternative to the institution of temporary transfer of judges to other courts to meet operational needs.

The Chairman of the Supreme Court has already announced the consolidation of judicial districts. In general, this decision is justified in today's conditions, although it carries risks of violating the principle of access to justice. Therefore, these measures

should be associated with strengthening the security mechanism for guaranteeing access to justice.

As for the optimization of the system of economic jurisdiction, I personally support the idea of a single court of this jurisdiction with the subsequent right to appeal its decision to the Supreme Court. The competence of such a court should include only disputes with a large claim value, including those involving a foreign investor, while other economic disputes should be referred to the jurisdiction of general courts. To improve the quality of judicial acts, internal specialization in general courts should be encouraged. In addition, based on the relatedness of economic and civil jurisdictions, as well as the physical infrastructure of economic courts, the unification of economic and general jurisdiction can solve a number of operational personnel problems in the judicial system.

Alternative dispute resolution methods.

It should be noted that all over the world litigation is one of the most expensive ways to resolve a legal conflict. Therefore, Western investors will obviously evaluate the development of the infrastructure of alternative dispute resolution mechanisms. In Ukraine, the institution of mediation is quite young, but it has all the prospects for development, in particular, in resolving economic disputes. I believe that companies providing such services also have good prospects, the best European practices in this matter should be studied and implemented. It is also possible that the market for such services will be filled by foreign companies.

Regarding the creation of legal conditions for the development of alternative methods of resolving legal disputes, I propose to introduce the institution of "mandatory mediation" as a mandatory pre-trial procedure. For example, the trial court may be appointed to pass a court rule that would require the parties to participate in the mediation process as a precondition for their applications to be heard by the court. Under such a system of compulsory mediation, all disputes before the courts are automatically referred to mediation, provided that they do not fall under the category of exceptions, such as, for example, bankruptcy and cases involving the government. There should be no leeway in the referral mechanism, otherwise the parties may corrupt

the system to keep cases in the courts. If the dispute is not resolved through mediation, then the case goes back to court. If the dispute resolution rate through mediation is between 60 and 70 percent, then parties will be encouraged to bring cases to mediation before the court, on the assumption that the dispute will be resolved through mediation before returning to the judiciary. Examples in other countries (Argentina, Philippines, Canada and the United States of America) show that the mandatory mediation program is over 70 per cent successful. Compulsory mediation is not a panacea. Disputes between parties can be serious and complex, but examples show that mediated solutions are highly satisfactory, as both parties feel that their interests have been protected by the settlement. Contracts concluded through mediation should be recognized as binding and legally enforceable. If the agreements concluded through mediation are not voluntarily performed by the parties, then the parties should be able to reapply to the courts and request their enforcement. Judges should not have the power to overrule "mediated settlement decisions" unless there has been a serious legal error. In this part, the Law of Ukraine "On Mediation" should be finalized to better implement the practice of mediation in the judicial procedure, for example, by amending the procedural codes of Ukraine.

Intermediaries should enjoy legal immunity from criminal or civil prosecution. Mediation legislation should ensure confidentiality and non-disclosure of information about the mediation process and protect mediators from subpoenas and other legal mechanisms.

SECTION 6. THE CRIMINAL PROCESS

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.6.1

6.1 Peculiarities of conducting criminal proceedings against members of the Accounting chamber

Всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України). Проте у виключних випадках Конституція вимагає особливого провадження щодо окремої категорії осіб, також кримінальний процесуальний закон встановлює особливості провадження щодо окремої категорії осіб (глава 37 КПК України).

Особливий порядок кримінального провадження здійснюється стосовно членів Рахункової палати, які зазначені в п.5 ч.1 ст. 480 КПК України. Встановлення особливостей кримінального провадження стосовно таких осіб обумовлено прагненням законодавця забезпечити їм самостійність і незалежність, найбільш сприятливі умови для здійснення ними власних повноважень та захистити її від необґрунтованого кримінального переслідування та засудження.

Окрім КПК України, особливості притягнення до кримінальної відповідальності цих осіб визначаються Конституцією України, законами України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII, «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI, «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII, «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. №1780-IX, «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682-VII , «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму

та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX .

Застосування особливого порядку кримінального провадження означає, що стосовно членів Рахункової палати кримінальне провадження загалом здійснюється за правилами, встановленими спільно Конституцією України і Законами України, із врахуванням низки особливостей, визначених у КПК України. Ними є: особливі порядки затримання, застосування запобіжного заходу, повідомлення про підозру, проведення допит та/або слідчих дій, дострокового звільнення з посади.

6.1.1 Конституційно-правовий статус членів Рахункової палати

Конституційно-правовий статус членів Рахункової палати законодавець розкриває в п.16 ч.1 ст.85 Конституції України, Законі України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII, та деяких інших правових актах. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII Рахункова палата має 13 членів, які поділяються на Голову Рахункової палати, його заступника та інших членів Рахункової палати, інші співробітники Рахункової палати мають статус посадових осіб апарату Рахункової палати. Відповідно до підп. «а» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова та інші члени Рахункової палати є особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Відповідно до абз.16 п.37 ч.1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX Голова та члени Рахункової палати є національними публічними діячами - фізичними особами, які виконують або виконували в Україні визначні публічні функції. Відповідно до п.4 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII дія даного закону не поширюється на Голову та інших членів Рахункової палати, на відміну від посадових осіб апарату Рахункової палати, включаючи

Секретаря Рахункової палати. Ст.19 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII встановлює загальні вимоги для членів Рахункової палати: членом Рахункової палати може бути дієздатний громадянин України, який не має іншого громадянства чи підданства, віком від тридцяти до шістдесятип'яти років, який володіє державною мовою та однією з офіційних мов Ради Європи, має вищу освіту не нижче ступеня магістра, загальний стаж роботи не менше семи років, стаж роботи у сфері державного контролю (аудиту), економіки, фінансів або права не менше п'яти років та бездоганну ділову репутацію, може за станом здоров'я виконувати повноваження члена Рахункової палати, подав декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII, за рік, що передує року призначення на відповідну посаду, пройшов перевірку, передбачену законами України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682-VII та «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII, не має не зняту чи не погашену в установленому законом порядку судимість, не має за останній рік адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. Відповідно до ч. 4 ст.19 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII на члена Рахункової палати поширюються обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, передбачені ст.25 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII. Відповідно до ч. 3 ст.19 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII член Рахункової палати не може обіймати посади в будь-якому органі державної влади, іншому державному органі, органі місцевого самоврядування, з представницьким мандатом, зайняттям іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входженням до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку, виключенням є участь членів Рахункової палати у діяльності виборних органів релігійних та громадських організацій. Ч. 4 ст. 19 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII забороняє

членам Рахункової палати належати до політичної партії, брати участь у політичних акціях, зборах, мітингах, походах і демонстраціях, страйках.

Відповідно до п. 16 ч.1 ст. 85 Конституції України, ч.1 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI, ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII Верховна Рада України (далі ВРУ) призначає на посади і звільняє з посад Голову та інших членів Рахункової палати. Відповідно до ч.2 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI не пізніше як за шість місяців до закінчення строку повноважень члена Рахункової палати або протягом 14 днів з дня дострокового припинення ним повноважень оголошується конкурс на зайняття посади члена Рахункової палати. Відповідно до ч.2 ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII призначення членів Рахункової палати на посади здійснюється на підставі конкурсу, для участі в якому кандидат на посаду члена Рахункової палати подає до комітету ВРУ, до предмета відання якого належать питання бюджету, такі документи: 1) заяву про участь у конкурсі з наданням письмової згоди на проведення спеціальної перевірки відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» та на обробку персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних»; 2) автобіографію; 3) мотиваційний лист, в якому викладаються мотиви бути призначеним на посаду члена Рахункової палати; 4) копію паспорта громадянина України; 5) копію трудової книжки (за наявності) або відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; 6) копію диплома про вищу освіту (з додатками); 7) усі документи, передбачені у цьому випадку, Законом України «Про запобігання корупції». Відповідно до ч.3 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI комітет ВРУ, до предмета відання якого належать питання бюджету, розглядає документи, подані кандидатами на посади членів Рахункової палати, і попередньо обговорює кандидатів щодо їх відповідності вимогам, встановленим Законом України «Про Рахункову палату»,

та подає на розгляд ВРУ рішення з висновками щодо кожного кандидата та відомості про кандидатів на посади членів Рахункової палати не пізніше як за три дні до розгляду ВРУ відповідного питання. Відповідно до ч.5 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI ВРУ призначає членів Рахункової палати списком, визначеним за підсумками рейтингового голосування, відповідно до кількості вакантних посад відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ.

Відповідно до ч.7 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI Голова ВРУ вносить на розгляд ВРУ подання про призначення на посаду Голови Рахункової палати одного з членів Рахункової палати, його призначають відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ. Відповідно до ч.8 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI рішення ВРУ про призначення Голови чи іншого члена Рахункової палати оформляється відповідною постановою ВРУ.

На відміну від Голови Рахункової палати, його заступника відповідно до ч.4 ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII обирають зі складу членів Рахункової палати за поданням Голови Рахункової палати на засіданні Рахункової палати шляхом відкритого голосування більшістю голосів від складу Рахункової палати.

Відповідно до ч.5 ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII строк повноважень усіх членів Рахункової палати становить шість років з обіймання посади не більше двох строків.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 21 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII Голова Рахункової Палати має наступні повноваження: 1) очолює Рахункову палату, видає накази та розпорядження, здійснює загальне керівництво її діяльністю та забезпечує загальну організацію роботи Рахункової палати; 2) представляє Рахункову палату у відносинах з ВРУ, її органами, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування,

громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями, міжнародними організаціями; 3) головує на засіданнях Рахункової палати; 4) вносить на розгляд Рахункової палати пропозиції щодо загальної концепції роботи Рахункової палати, кадрової політики, проектів кошторису Рахункової палати, структури і штатного розпису апарату Рахункової палати; 5) вносить на розгляд Рахункової палати пропозиції щодо призначення на посаду та звільнення з посади Секретаря Рахункової палати і відповідно до рішення Рахункової палати призначає на посаду та звільняє з посади Секретаря Рахункової палати; 6) інформує ВРУ про результати здійснення державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту); 7) підписує рішення Рахункової палати та протоколи засідань Рахункової палати; 8) здійснює зв'язки з громадськістю та засобами масової інформації; 9) здійснює інші повноваження відповідно до цього Закону та інших законів України.

Відповідно до ч.3 ст. 21 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII заступник Голови Рахункової Палати у разі відсутності Голови Рахункової палати або неможливості здійснення ним своїх повноважень тимчасово виконує повноваження Голови Рахункової палати.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII член Рахункової палати має наступні повноваження: 1) забезпечує здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) відповідно до рішення Рахункової палати; 2) надає доручення відповідному департаменту (департаментам) та/або територіальному підрозділу (підрозділам); 3) готує пропозиції щодо планування заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) за закріпленими напрямками; 4) координує з іншими членами Рахункової палати роботу щодо здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту); 5) створює для здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) контрольні групи, призначає керівників таких груп або очолює такі групи, залучаючи у разі необхідності працівників різних департаментів; 6) координує роботу контрольних груп щодо здійснення заходів державного зовнішнього фінансового

контролю (аудиту); 7) підписує звіти за результатами здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) і представляє звіти на засіданні Рахункової палати; 8) за рішенням Рахункової палати представляє її у відносинах з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання в Україні та за кордоном; 9) подає Секретарю Рахункової палати пропозиції щодо призначення на посади та звільнення з посад своїх радників; 10) має право вимагати у межах своїх повноважень невідкладного прийому міністрами, іншими керівниками державних органів, керівниками органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій незалежно від підпорядкування, виду діяльності та форми власності, їх посадовими та службовими особами; 11) може бути присутнім у встановленому порядку на засіданнях ВРУ, Кабінету Міністрів України (далі КМУ), інших державних органів та брати участь в обговоренні питань, що стосуються компетенції Рахункової палати; 12) за дорученням Голови Рахункової палати виступати з питань, що стосуються компетенції Рахункової палати на засіданнях ВРУ, її органів.

Відповідно до ч.1 ст. 23 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII член Рахункової палати несе персональну відповідальність за результати своєї роботи, якщо один захід державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) здійснювали два або більше членів Рахункової палати, вони несуть спільну відповідальність за результати їхньої роботи. Відповідно до ч.3 ст. 32 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII члени Рахункової палати за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність. Відповідно до ч.4 ст. 32 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII члени Рахункової палати притягаються до відповідальності за порушення порядку розкриття інформації з обмеженим доступом, що стала їм відомою у зв'язку з їх службовою діяльністю.

Відповідно до ч.8 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII Голова Рахункової палати, інший член Рахункової палати, строк повноважень якого закінчився, здійснює свої повноваження до його звільнення з посади ВРУ.

Відповідно до абз. 2 п. 9 ч. 7 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII підставами для припинення повноважень Голови, іншого члена Рахункової палати є набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним або обмеження його цивільної дієздатності, визнання безвісно відсутнім чи оголошення померлим, а також його смерть.

Відповідно до ч. 7 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII ВРУ приймає рішення про звільнення з посади Голову, іншого члена Рахункової палати до закінчення строку його повноважень у разі:

- 1) подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням;
- 2) призначення чи обрання на іншу посаду за його згодою;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я протягом чотирьох місяців підряд;
- 4) досягнення шістдесяти п'яти років;
- 5) припинення громадянства України, наявності (набуття) громадянства іншої держави або виїзду на постійне місце проживання за межі України;
- 6) невідповідності обмеженням щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, визначеними Законом України «Про запобігання корупції», що встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили;
- 7) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією;
- 8) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно нього;
- 9) набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів чи активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;
- 10) порушення вимог Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» у частині подання, дотримання строків подання декларації про

контакти. Відповідно до абз. 2 ч.7, ч.6 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI звільнення з посади Голови Рахункової палати здійснюється відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ. Відповідно до ч.4 ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII увільнення заступника Голови Рахункової палати від виконання своїх обов'язків здійснюється за поданням Голови Рахункової палати на засіданні Рахункової палати шляхом відкритого голосування більшістю членів від складу Рахункової палати. Відповідно до ч.6 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI звільнення з посад членів Рахункової палати здійснюється відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ за наявності рішення комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету. Відповідно до ч.8 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI рішення ВРУ про звільнення з посади Голови, інших членів Рахункової палати оформляється відповідною постановою ВРУ.

6.1.2 Інститут Рахункової палати в Україні і в світі

Рахункова палата в Україні - це особливий конституційний орган державної влади, який не належить до жодної з гілок влади, закріплених у Конституції України та здійснює функцію контролю за державним управлінням у цій галузі надходження та використання коштів з Державного бюджету України. Функціонує незалежно від інших державних органів. Законодавство, що регулює статус Рахункової палати в Україні та в європейських країнах, має своїм витоком положення Лімської декларації від 11.09.1997 р. про настанови щодо аудиту державних фінансів. Більшістю демократичних країн дотримано рекомендації Лімської декларації від 11.09.1997 р. стосовно того що запровадження найвищого контрольного органу і необхідний ступінь його незалежності мають бути закладені в Конституції, а деталі можуть бути встановлені відповідним

законом. Водночас обсяг конституційних положень про статус органу фінансового контролю у переважній більшості країни невеликий.

Рахункова палата в Україні здійснює зовнішній фінансовий контроль і є незалежним органом, утвореним ВРУ. Організація, повноваження і порядок діяльності Рахункової палати визначаються законом. Рахункова палата України - одна з наймолодших вищих аудиторських установ у світі. Робота над законопроектом про контрольну палату (як спочатку передбачався цей державний орган) розпочалася в Україні відразу після проголошення незалежності в 1991 році, а відповідний закон був прийнятий ВРУ 24 травня 1996 року. Зараз діяльність Рахункової палати регламентується Законом України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII.

Протягом 1996-2014 років ст. 98 Конституції, яка визначає статут Рахункової палати як конституційного органу, що має особливу компетенцію, була змінена 4 рази наступними версіями: 1) нагляд за використанням коштів державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата (із змінами, внесеними 28 червня 1996 р.); 2) ревізія від імені Верховної Ради України щодо надходження коштів з державного бюджету України та їх використання здійснюється Рахунковою палатою (із змінами, внесеними 1 січня 2006 р.); 3) нагляд за використанням коштів державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата (від 30 вересня 2010 р.); 4) Рахункова палата здійснює контроль від імені Верховної Ради України над отриманням коштів з державного бюджету України та їх використанням. Організація, повноваження та порядок роботи Рахункової палати визначаються законом (версія від 6 жовтня 2013 р.); 5) контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата (чинна версія від 21 лютого 2014 р.).

У листопаді 1998 року Рахункова палата стала членом Міжнародної організації вищих аудиторських установ - INTOSAI, яка об'єднує найвищі аудиторські установи зі 190 країн під егідою ООН. У травні 1999 р. На Конгресі

Європейської організації вищих аудиторських установ EUROSАI було прийнято рішення про надання Рахункової палати України статусу члена цієї організації.

Законодавство більшості європейських країн надає Рахунковим палатам, як вищим органам фінансового контролю, досить широке коло питань. Для узагальненого розгляду інститута Рахункової палати слід необхідно звернутися до закордонного досвіду, спочатку – наднаціональних організації.

Відповідно до статті 13 Договору про Європейський Союз (далі – ДЄС) одним із органів Європейського Союзу є Рахункова палата. Відповідно до ст. 285 Договору про функціонування ЄС (далі ДФЄС) Рахункова палата здійснює аудит Союзу, до її складу входить по одному громадянину від кожної держави-члена, її члени є цілком незалежними у виконанні своїх обов'язків в загальних інтересах Союзу. Для теми нашого дослідження важливим є те, що відповідно до ч. 8 ст.286 ДФЄС положення Протоколу про привілеї та імунітети Європейських Спільнот, що застосовуються до суддів Суду Європейського Союзу, також застосовуються до членів Рахункової палати. Відповідно до п. «а» ст. 12 Протоколу про привілеї та імунітети Європейських Спільнот члени Рахункової палати мають імунітет від правових проваджень щодо дій, яких вони вчинили як офіційні особи, зокрема щодо того, що вони сказали чи написали, цей імунітет зберігається і після закінчення перебування на посаді.

Розглянемо більш детально практику зарубіжних Рахункових палат окремих країн, а саме Польщі. Запропонована країна є вагомим прикладом для дослідження інституту Рахункових палат у світі, оскільки Польща - країна, яка є нашим сусідом і членом ЄС.

Рахункова палата в Польщі називається Вищою Контрольною палатою Польщі. Польща належить до того ж виду фінансового контролю, що і Україна, для якого характерно існування колегіального органу без судової функції, який можна віднести до незалежних органів фінансового контролю. Вища Контрольна палата (польською мовою: Najwyższa Izba Kontroli, NIK) - це найвищий орган контролю в Республіці Польща, підпорядкований Сейму, який працює на принципах колегіальності. Відповідно до Конституції, Палата представляє

сейму, зокрема, аналіз виконання державного бюджету та принципів грошово-кредитної політики, щорічний звіт про його діяльність. Відповідно до Конституції, Палата контролює діяльність органів державного управління, Національного банку Польщі, державних юридичних осіб та інших державних організаційних підрозділів з точки зору законності, економічності, ефективності, швидкості і цілісності. Палата може контролювати діяльність органів місцевого самоврядування, муніципальних юридичних осіб та інших муніципальних організаційних підрозділів з точки зору законності, економічності, ефективності та надійності. Палата може також контролювати, з погляду законності та права власності на діяльність інших господарських одиниць і суб'єктів, наскільки вони використовують державну або муніципальну власність або кошти, а також виконувати фінансові зобов'язання на користь держави.

Сейм за домовленістю Сенату призначає президента Вищої Контрольної палати на мандат 6 років (поновлюється на другий мандат). Термін повноважень президента палати не збігається з терміном повноважень парламенту, що не повинно дозволяти цій інституції підпорядковуватися одній політичній групі. Для теми нашого дослідження важливо відмітити, що Президент Вищої Контрольної палати захищений таким же імунітетом, що і депутати, чого немає в Голови Рахункової палати України, який не володіє імунітетом від кримінального переслідування депутатського рівня.

6.1.3 Особливості процедури затримання членів Рахункової палати

Відповідно до ч.2 ст. 207 КПК України лише уповноважена на проведення затримання службова особа може затримати без ухвали слідчого судді, суду Голову Рахункової палати чи іншого члена Рахункової палати у випадках: вчинення ним кримінального правопорушення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення ним кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування його за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Оскільки відповідно до ч.2 ст. 176 КПК України затримання є тимчасовим запобіжним заходом, то відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483 КПК України про застосування затримання щодо Голови Рахункової палати чи інших членів Рахункової палати обов'язково повідомляються органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад.

З попереднього аналізу процедури призначення Голови Рахункової палати випливає, що про його затримання обов'язково повідомляються Голова ВРУ та депутати ВРУ. З попереднього аналізу процедури призначення заступника Голови Рахункової палати випливає, що про його затримання обов'язково повідомляються інші члени Рахункової палати та депутати ВРУ. З попереднього аналізу процедури призначення інших членів Рахункової палати випливає, що про їх затримання обов'язково повідомляються депутати ВРУ.

6.1.4 Особливості процедури застосування запобіжних заходів щодо членів Рахункової палати

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483 КПК України про застосування запобіжних заходів щодо Голови Рахункової палати чи інших членів Рахункової палати обов'язково повідомляються органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад.

З попереднього аналізу процедури призначення Голови Рахункової палати випливає, що про застосування запобіжних заходів щодо нього обов'язково повідомляються Голова ВРУ та депутати ВРУ. З попереднього аналізу процедури призначення заступника Голови Рахункової палати випливає, що про застосування запобіжних заходів щодо нього обов'язково повідомляються інші члени Рахункової палати та депутати ВРУ. З попереднього аналізу процедури призначення інших членів Рахункової палати випливає, що про застосування запобіжних заходів щодо них обов'язково повідомляються депутати ВРУ.

6.1.5 Особливості процедури повідомлення про підозру членам Рахункової палати

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 482 КПК України письмове повідомлення про підозру Голові або іншому члену Рахункової палати здійснюється Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Відповідно до ч. 2 ст. 482 КПК України Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру Голові або іншому члену Рахункової палати у порядку, передбаченому ч. ч. 1, 2 ст. 278 КПК України.

Слід зауважити, що ст. 19 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII не визначає прямо статус підозрюваного у кримінальному правопорушенні несумісним зі статусом Голови або іншого члена Рахункової палати. Ч. 6 ст. 19 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII забороняє Голові або іншому члену Рахункової палати вчиняти будь-які дії, що компрометують посаду члена Рахункової палати і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, тому у випадку тлумачення отримання статусу підозрюваного у кримінальному правопорушенні Головою або іншим членом Рахункової палати як компрометуючої посаду члена Рахункової палати дії статус підозрюваного може бути кваліфіковано як порушення підозрюваним законних вимог до члена Рахункової палати.

Відповідно до ч. 7 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII повідомлення про підозру Голові або іншому члену Рахункової палати не входить в перелік підстав для припинення його повноважень. Відповідно до ч. 7 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII повідомлення про підозру Голові або іншому члену Рахункової палати не входить в перелік підстав для його звільнення, якщо воно

не призвело до визнання у законному рішенні суду активів Голови або іншого члена Рахункової палати необґрунтованими відповідно до ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України та їх стягненню в дохід держави. Відповідно до ч. 7 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII повідомлення про підозру Голові або іншому члену Рахункової палати не входить в перелік підстав для припинення його повноважень. Відповідно до ч. 7 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII повідомлення про підозру Голові або іншому члену Рахункової палати не входить в перелік підстав для його звільнення, якщо воно не призвело до встановлення порушення Головою або іншим членом Рахункової палати вимог п. 7 ч.5 ст.8 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 № 1780-IX у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти.

Необхідно зауважити, що ч. 4 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII не передбачає повідомлення про підозру заступнику Голови Рахункової палати як підставу для звільнення його від виконання обов'язків заступника Голови Рахункової палати.

6.1.6 Особливості процедури допиту членів Рахункової палати

Відповідно до ч. 8 ст. 224 КПК України під час допиту особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі, але членів Рахункової палати у переліку осіб, яких заборонено допитувати з приводу їх службової діяльності, немає. Відповідно до п.4 ч.2 ст.32 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII члени Рахункової палати зобов'язані не розголошувати інформацію про об'єкт контролю до розгляду матеріалів на засіданні Рахункової палати, що потрібно враховувати під час проведення допиту членів Рахункової палати, хоча це не передбачено в КПК України. Відповідно до ч.4 ст.32 Закону України «Про

Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII члени Рахункової палати та посадові особи апарату Рахункової палати притягаються до відповідальності за порушення порядку розкриття інформації з обмеженим доступом, що стала їм відомою у зв'язку з їх службовою діяльністю, з чого випливає необхідність особливого порядку допиту членів Рахункової палати стосовно їх службової діяльності, хоча це не передбачено в КПК України.

6.1.7 Особливості судового розгляду кримінальної справи щодо членів Рахункової палати

Відповідно до ч. 1 ст. 33-1 КПК України Вищий антикорупційний суд здійснює судовий розгляд у кримінальних провадженнях стосовно вчинених Головою Рахункової палати, заступником Голови Рахункової палати або іншими членами Рахункової палати корупційних кримінальних правопорушень, передбачених в примітці ст. 45 КК України, ст. ст. 206-2, 209, 211, 366-2, 366-3 КК України, у випадках, передбачених: 1) п. 2 ч.5 ст.216 КПК України, коли розмір предмета вчиненого кримінального правопорушення, передбаченого ст. ст. 354 368, 369, 369-2 КК України, у 500 і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, а також предмет кримінального правопорушення або розмір завданої шкоди у вчинених кримінальних правопорушеннях, передбачених ст.ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 364, 410 КК України, у 2000 і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення; 2) п.3 ч.5 ст.216 КПК України, коли вчинено кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369, ч.1 ст. 369-2 КК України щодо службової особи, визначеної у ч.4 ст. 18 КК України або у п. 1 ч.5 ст.216 КПК України.

Відповідно до п.2 ч.1 ст.483 КПК України про ухвалення вироку членам Рахункової палати повинні повідомити органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їх посад, тому про ухвалення

обвинувального вироку Голові Рахункової палати обов'язково повідомляють Голову ВРУ та депутатів ВРУ, про ухвалення обвинувального вироку заступнику Голови Рахункової палати обов'язково повідомляють інших членів Рахункової палати та депутатів ВРУ, про ухвалення обвинувального вироку іншим членам Рахункової палати обов'язково повідомляють депутатів ВРУ.

Також необхідно зауважити, що якщо під час судового розгляду суд визнав активи будь-якого члена Рахункової палати або активи, набуті за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та постановив стягнути їх в дохід держави, то відповідно до п.8 ч.7 ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII, дане судове рішення самостійно, без наявності чинного обвинувального вироку щодо члена Рахункової палати, тягне за собою дострокове звільнення члена Рахункової палати, яке вчиняє ВРУ. Якщо під час судового розгляду кримінального правопорушення було виявлено вчинення будь-яким членом Рахункової палати адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, суд постановив притягнути члена Рахункової палати до відповідальності за нього, то відповідно до п.6 ч.7 ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII, дане судове рішення самостійно, без наявності чинного обвинувального вироку щодо члена Рахункової палати, тягне за собою дострокове звільнення члена Рахункової палати, яке вчиняє ВРУ.

6.1.8 Особливості процедури звільнення з посади членів Рахункової палати внаслідок винесення обвинувального вироку щодо них

Відповідно до ч.7 ст.20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII ВРУ приймає рішення про звільнення з посади будь-якого члена Рахункової палати до закінчення строку, на який його було обрано, у разі: 1) подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням; 2) призначення чи обрання на іншу посаду за його згодою; 3) неможливості

виконувати свої повноваження за станом здоров'я протягом чотирьох місяців підряд; 4) досягнення шістдесяти п'яти років; 5) припинення громадянства України, наявності (набуття) громадянства іншої держави або виїзду на постійне місце проживання за межі України; 6) невідповідності обмеженням щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, визначеними Законом України "Про запобігання корупції", що встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили; 7) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією; 8) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно нього; 9) набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів чи активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави; 10) порушення вимог Закону України "Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)" у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти.

У випадку винесення обвинувального вироку Голові Рахункової палати суд відповідно до п. 2 ч. 1 ст.483 КПК України повинен повідомити Голову ВРУ та депутатський склад ВРУ про обвинувальний вирок. У випадку винесення обвинувального вироку заступнику Голови Рахункової палати суд відповідно до п. 2 ч. 1 ст.483 КПК України повинен повідомити інших членів Рахункової палати та депутатський склад ВРУ про обвинувальний вирок. У випадку винесення обвинувального вироку іншим членам Рахункової палати суд відповідно до п. 2 ч. 1 ст.483 КПК України повинен повідомити інших членів Рахункової палати та депутатський склад ВРУ про обвинувальний вирок.

Відповідно до ч. 4 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII звільнення від виконання обов'язків заступника Голови Рахункової палати здійснюється на засіданні Рахункової палати шляхом відкритого голосування за поданням Голови Рахункової палати, якщо таке

рішення підтримала більшість від складу Рахункової палати. Необхідно зауважити, що ч. 4 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII не передбачає винесення обвинувального вироку заступнику Голови Рахункової палати як підставу для звільнення його від виконання обов'язків заступника Голови Рахункової палати. Також відповідно до ч. 4 ст. 20 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII звільнення заступника Голови Рахункової палати від виконання обов'язків заступника Голови Рахункової палати не призводить до його автоматичного виключення із складу членів Рахункової палати.

Відповідно до ч.6 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI звільнення з посад членів Рахункової палати здійснюється відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ за наявності рішення комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету. Відповідно до ч.8 ст.208-2 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI рішення ВРУ про звільнення з посади Голови, інших членів Рахункової палати оформляється відповідною постановою ВРУ.

6.2 The children's rights protections during the war in Ukraine

On February 24, 2022, a full-scale war began in Ukraine. That day, the life of every Ukrainian changed. Protection of children's rights during war requires special attention. This issue has been little studied by scientists, but it is very relevant.

«During the war, all the rights of the child are violated: the right to life, the right to be with family and community, the right to health, the right to personal development, as well as the right to care and protection», states the 1996 United Nations report "Impact armed conflict on children".

The following can also be distinguished among the violated rights:

- The right to non-discrimination.
- The right to freedom of conscience and religious beliefs.
- The right to live with parents.
- The right to work.
- The right to rest.
- The right to protection of life and health.
- The right to education.
- The right to housing.
- The right to freedom of speech.
- The right to receive information.
- The right to use cultural achievements.
- The right to participate in scientific, technical and artistic creativity.

In addition, war crimes are committed against children during war. The Office of the General Prosecutor in Ukraine called on citizens to report war crimes against children, record evidence, and determined that circumstances in which a child:

- was injured or lost a family member from the weapons of the occupiers;
- experienced violence (physical, psychological or sexual);
- was deprived of access to medical care;
- was left without a home due to damage from the occupiers' projectile or was captured;

- she could not use the "green corridor" for a long time;
- was held by the occupiers and was deprived of liberty;
- she did not receive food, medicines, basic necessities due to the blocking of humanitarian aid, etc [191].

Currently, the Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" is the main law of Ukraine that regulates the situation with children in the conditions of armed conflicts in Ukraine. According to it, a child injured as a result of hostilities and armed conflicts is considered to be "a child who, as a result of hostilities or armed conflict, was injured, contused, maimed, subjected to physical, sexual, psychological violence, was abducted or illegally taken outside Ukraine, involved to participate in military formations or was illegally detained, including in captivity." The state is obliged to take all necessary measures to ensure the protection of these children, care for them and their reunification with family members (in particular, search, release from captivity, return to Ukraine of children illegally taken abroad) [192].

Since the beginning of the war, the dissemination of information on the protection of children's rights during wartime has intensified, namely how to behave with children, how to shelter a child, what to do when you meet a child unaccompanied on the street during the war. This information is posted on a specially created website, where everyone can get advice in addition to information, in particular on issues such as: searching for a child, how to return a child from the temporarily occupied territory and the territory of the Russian Federation; how to return the family to the territory of Ukraine in case of deportation; how to legalize a child's birth certificate obtained in the temporarily occupied territory; how to get a birth certificate in the absence of a medical birth certificate; how to get help for a child who was injured as a result of the war; how to get humanitarian aid; how to establish contact with the child or return him from abroad in case of removal of the child by one of the parents. Information on the number of children killed as a result of the war, injured, missing, found, deported, returned is updated every day [191].

The creation of such a resource helps to quickly navigate issues related to the protection of children in Ukraine. This is Ukraine's quick response to the problems

related to children that arose with the start of a full-scale war. Unfortunately, the number of killed and injured children is increasing every day. Criminal proceedings regarding these cases are registered in the unified register of pre-trial investigations. Ukraine has promised that those guilty of war crimes against children will be justly punished.

It should be noted that the armed conflict in the east of Ukraine began in 2014, and since then there has been an urgent need to protect the rights of children during the war. The OSCE conducted monitoring in which the impact of the armed conflict in the east of Ukraine on children was investigated in non-criminal and criminal aspects.

In the 2020 OSCE Non-Criminal Report, the majority of interviewees indicated that they or their colleagues face in practice new categories of cases or specific aspects that have emerged in conflict situations. They noted the emergence of new categories of cases, as well as difficulties in connection with the change of jurisdiction, the notification of the party who is in the territory that is not controlled by the government of Ukraine, the non-recognition of documents issued in such territory, the uncertainty of legislation on many issues that have begun to arise .

During the interview, the respondents reported that the following categories of cases related to the interests of the child appeared in the context of the conflict:

- granting the status of a child who suffered as a result of hostilities and armed conflicts;
- granting the status of an internally displaced person;
- granting permission by the court for the temporary departure of the child to certain areas of the Donetsk and Luhansk regions or to the territory of the Autonomous Republic of Crimea [193].

In the 2021 report, which examined the criminal aspect, the majority of respondents did not notice the impact of armed conflict on criminal proceedings involving children or had no experience of participating in such proceedings. At the same time, some participants reported that the armed conflict had psychologically traumatized children, and this could determine their behavior. In some places, there

were conflicts between migrants and local residents with the participation of children, insults or bullying of children due to their status as migrants.

Respondents who felt the impact of the armed conflict most often called insufficient efforts to socialize displaced people as a problem, which affected the involvement of children in criminal activities, especially at the initial stage.

Another problem mentioned by the respondents is conflicts between local residents and immigrants, in particular with the participation of children. Two female respondents reported that they know examples of prejudiced attitudes towards immigrant children and bullying.

Some other categories of cases are not new, but have specific features because they are directly related to the conflict, for example:

- establishing the fact of the birth of a child in the territory of Donetsk or Luhansk regions or in the territory of the Autonomous Republic of Crimea for the purpose of obtaining a birth certificate;

- deprivation of parental rights of one of the parents who lives in Donetsk or Luhansk or in the territory of the Autonomous Republic of Crimea, at the request of the mother or father who lives in the controlled territory of Ukraine;

- collection of alimony from persons who are in Donetsk or Luhansk or on the territory of the Autonomous Republic of Crimea;

- placement of children in a family-type orphanage who left Donetsk, Luhansk or the Autonomous Republic of Crimea [194].

Conducting such monitoring is very useful for Ukraine, as it allows to identify, systematize and respond to problems related to the war. These are relevant changes to the legislation; training of specialists who work with children, creation of additional resources for children.

There are scientific publications that examine the protection of children's rights during the war in Ukraine. Thus, O. V. Skrypniuk, L. M. Tokarchuk concluded in their research that there is a systematic violation of the rights of children - citizens of Ukraine in the uncontrolled territory of Ukraine, this is a new problem that the state must take care of. It was also noted that Ukraine does not have a perfect legislative and regulatory

framework in the field of protection of children's rights in the conditions of the existence of an armed conflict and the seizure of part of its territory. Current legal acts are basically designed for peacetime and are not very effective in modern conditions. One should partially agree with their conclusions, because today, after the start of a full-scale war, Ukraine began to active work on strengthening the protection of children's rights [195].

In particular, Resolution No. 302 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 17, 2022, "On the Formation of the Coordination Headquarters for the Protection of Children's Rights in Martial Law" entered into force.

The established Coordination Headquarters is a temporary consultative and advisory body of the Cabinet of Ministers of Ukraine and acts to facilitate the coordination of the activities of central and local executive authorities, other state bodies, and local self-government bodies on the protection of children's rights under martial law.

The main tasks of the Coordination Headquarters are:

- coordination of actions of central and local executive authorities, local self-government bodies regarding the organization of evacuation of children from dangerous areas, creation of safe conditions for their stay;
- coordination of the actions of the central and local executive authorities regarding the placement and satisfaction of the needs of children evacuated to safe regions of Ukraine and those relocated to states of temporary residence;
- coordination of measures to ensure the accommodation and satisfaction of the needs of children evacuated to safe regions of Ukraine and those relocated to countries of transit stay;
- monitoring the consular registration of children in the state of their temporary accommodation and determining the ways, mechanisms and methods of solving problematic issues that arise during the consular registration of children, and ensuring the return of children to Ukraine after the cessation of hostilities;
- determination of ways and means of solving problematic issues regarding the protection of children's rights under martial law;

- making operational decisions regarding the protection of children's rights;
- monitoring of compliance with social standards and rights of children in Ukraine in the states of their temporary stay who have left Ukraine, as well as organizing their return to Ukraine;
- informing citizens of Ukraine and the international community about the situation and needs for the protection of children under martial law;
- dissemination of information about the activities of the Coordination Headquarters [196].

The formation of a special body and the assignment of these tasks to it is a necessary step of Ukraine to protect the rights of children in wartime, which shows that Ukraine quickly reacted to the violation of children's rights during the war and is trying to solve problems in this area as much as possible.

The government adopted a decision developed by the Coordination Headquarters for the Protection of Children's Rights in Martial Law, which ensures the safety of children placed under foster care during the war and children who were left without parental care during hostilities and need protection and ensuring the right to care, education in a safe and supportive family environment. This issue is extremely relevant during the war, many minors were left without parental care, and therefore it is necessary to quickly resolve the issue of transferring children to foster care.

In particular, the Government supplemented the Procedure for the creation and activity of a foster parent's family, placement, stay of a child in a foster parent's family with rules for providing foster care services for a child during a state of war or state of emergency and in the event of a threat to the child's life or health.

These rules regulate:

- the mechanism of moving the child together with the foster carer's family to a safe area in the event of a threat to his life or health;
- the possibility of placement in the family of a foster carer, with his consent, of children who are not siblings or who were brought up in the same family;
- the possibility of extending or terminating the contract of guardianship over the child, taking into account the actual circumstances;

SCIENTIFIC OPINIONS ABOUT LAW AND HISTORY

- the mechanism for making a decision on the provision of guardianship services for a child and concluding an agreement on the conditions for the introduction of guardianship by order of the village, town, or city mayor based on the submission of the children's affairs service;
- delineation of the functions of services for children by the place of creation of the foster carer's family and by the place of its relocation in a safe territory [197].

Analyzing these rules, we see that they regulate issues that may arise during martial law and require immediate resolution to ensure the best interests of the child.

UNICEF plays an important role in the protection of children's rights in Ukraine. The United Nations Children's Fund (UNICEF) opened its office in Kyiv in 1997. Over the years, UNICEF has supported the Government of Ukraine with nearly US\$130 million of aid to develop health, water and sanitation, education and protection programmes for children.

Since the beginning of the conflict in eastern Ukraine, UNICEF works to fulfill the core commitments for children in humanitarian action, including access to education, psychosocial support, water and sanitation, mine risk education, maternal and child health and HIV and AIDS services.

The main goals of the UNICEF country programme (2018-2022) are:

- to contribute to the progressive realization of the rights of all children in Ukraine;
- to reduce equity gaps;
- maintain a balance between humanitarian, recovery and development interventions;
- incorporate conflict-supportive programming; and
- build peace in the framework of on-going key reforms in social sectors and decentralization [198].

UNICEF actively began helping children and their families during the war in Ukraine. Thus, the organization has developed materials on psychosocial support for

children and their parents, the basics of health and nutrition, education and development, and security during hostilities.

The information will be useful for every child during the war in Ukraine. In particular, in the section on psychosocial support for children and their parents, you can find information on how to provide support to victims of gender-based violence, sexual violence against children, advice on long-term relocation with a child, how parents can explain to a child about war and support in a shelter, and many other tips, which relate to children during war.

Such knowledge is necessary and useful in the modern conditions of the war in Ukraine, because there was no need for it before. Currently, UNICEF solves the urgent needs of children not only with information, but also by helping families in need with money.

One of the problems today is that many families in Ukraine are forced to leave their homes and move into the unknown to find a safe place for themselves and their children. Having arrived at the place of temporary stay, parents and children face adaptation to new conditions. This process of adaptation to the changes that have come can go through the following stages:

- Organization of life for yourself and children. At this stage, it is important to organize life and provide basic needs, orientation in space (what and where is located, whether there is hot water, where each member of the family will sleep, where we will eat, whether there are dishes, etc.).

- Tracking and encountering differences with the home system. At this stage, irritation, confusion, rapid fatigue, and apathy may occur. It is difficult for families to realize that they are not at home, most often without their father, who remained to protect Ukraine.

- A situation of uncertainty, when children and their mothers do not really understand how to settle in a new place;

- Planning (short-term and long-term).

- Assimilation (integration) of experience. At this stage, living with a psycho-traumatic experience that was associated with combat operations, separation from loved ones, and loss of the usual way of life becomes relevant.

- Acceptance. At this stage, two processes take place: the first is related to living the events that are related to the war, and the second is related to the acceptance of those changes that have occurred and adaptation to new conditions and the search for resources [199].

During the war, there is another critical problem and the lack of access to clean water, basic hygiene and medical care, the presence of a large number of people at the same time in warehouses, trains, temporary shelters, therefore there is a risk of the spread of infectious diseases. Measles, rubella, mumps, poliomyelitis, diphtheria, whooping cough can spread quickly and threaten children. UNICEF explains how you can get these infections, what the consequences can be and how to prevent it [200].

Created with the support of UNICEF for preschool children online kindergartens, where interesting and useful classes are held.

Humanitarian situation reviews are the main reporting tool for monitoring UNICEF's humanitarian actions. They provide updates on the situation and needs of children in a country or region, as well as information on UNICEF's response and funding needs. Example, review 2022, July 16-24 highlights information regarding what intense fighting continues in the east and south of Ukraine. Missile strikes have struck numerous locations, including further from the frontline in Vinnystsia.

Access remains an ongoing challenge in the east of the country.

- Since 24 February, 3,987,013 people in Ukraine have been able to access health care as a result of supplies distributed, either directly by UNICEF or in partnership with implementing organizations. In addition, 3,457,252 people were provided with access to safe drinking water and 455,999 people received critical water, sanitation and hygiene supplies.

- Since 24 February, UNICEF-supported mental health and psychosocial support interventions have reached 1,463,018 children and caregivers while 63,950 children and their families have benefited from specialized services through case management

and referral to support services. Additionally, 52,446 women and children have so far been reached by UNICEF-supported gender-based violence prevention, risk mitigation and response services.

- Since 24 February, 272,091 children have benefited from learning interventions with supplies provided by UNICEF and 400,313 children have been engaged in formal or non-formal education.

- A total of 422,592 individuals, including 261,329 children (of these 26,428 were children with disabilities) have been reached by multi-purpose cash assistance [201].

So, UNICEF actively protects children during the war in Ukraine, their work is very important and invaluable.

When studying the issue of protecting the rights of children during the war in Ukraine, it is necessary to analyze how European countries reacted to the mass migration of children in their country. It should be noted that almost all European countries have now ensured the protection of the rights of children who were forced to leave their homes due to war.

All children from Ukraine who come to the European Union should have negative access to their rights without discrimination, only with the necessary psychological support, health care and access to education. I pay special attention to unaccompanied children. It is important that they are registered immediately upon arrival; they support full and reliable support.

All children (i.e. a person under the age of 18) fleeing the war in Ukraine have the right to protection in the European Union. They have the right to:

- upon entry, get an identity registration, and if children travel unaccompanied by their parents or other adults responsible for them, the border guards register the identity of familiar adults who accompany them during the trip or wait for them, and also mark the declared country in the European Union . .

- get access to assistance (including housing), health care (including psychological support) and education as soon as possible.

- be heard and express their opinion regarding any decision regarding them (if age and degree of maturity allow it).

The European Commission actively participated in helping children from Ukraine. Your active actions help children from Ukraine who are escaping the war.

The European Commission:

- supports and finances access to psychological help and basic services, supports the proper reception of orphans and children with disabilities and looks after them, encourages the implementation of the EU Strategy on the Rights of the Child.

- prepares standard operating procedures for the transfer of unaccompanied minors and other children with special needs to ensure protection against the risks of abuse and human trafficking [202].

The conclusions also cover the EU strategy on the rights of the child more broadly. In particular, the Council calls on member states to develop comprehensive policies to fulfil the rights of all children without any discrimination, to increase efforts to prevent and combat all forms of violence against children, to strengthen justice systems so that they are compliant with the rights of children, and to increase opportunities for children to be responsible and resilient members of the digital society [203].

The Council of the European Union made an important political statement on the protection of the rights of migrant children from Ukraine in the context of the Russian war of aggression against Ukraine, which was sent to EU member states on June 29, 2022.

The Ministry of Social Policy of Ukraine stated that "This statement of the Council of Europe is an important consolidated position of the member states at the highest level regarding the approaches to the protection of our displaced children in the best interests of each child. This document, after long discussions, was agreed by the European Union in order to settle problematic issues, which Ukraine set out in the draft memorandum on the protection of the rights of displaced children, developed by the Coordination Headquarters for the Protection of Children's Rights in Martial Law. This demonstrates the readiness of key EU institutions to listen to Ukraine and cooperate

with Ukraine on a partnership basis." One should agree with this opinion, because important problems of children who moved to Europe during the war in Ukraine were recognized and solved[204].

Encourages Member States to develop and further strengthen cooperation with Ukraine, in particular concerning:

– the voluntary return to Ukraine of children, in particular orphans and children (temporarily or permanently) deprived of parental care who were in public childcare institutions in Ukraine, and who fled from Ukraine due to the war that started on 24 February 2022, and were placed in family/foster care or hosted by local families in Member States (children), upon cessation of martial law on its territory, upon cessation of temporary protection, or, if a safe and dignified return and access to education are possible, prior to its termination conditioned upon

the return being in the best interest of the child;

– the exchange of experience and relevant information on national legislation and procedures;

– the national registration of unaccompanied and separated and out of family law coverage children traveling from Ukraine, as well as groups of children arriving from Ukrainian institutions accompanied by their Ukrainian guardian(s), at the relevant national authority and in accordance with the European Union data protection rules;

– the implementation of the recommendation of UNICEF and the statement of the Hague Conference on Private International, according to which no on-going adoption procedure should be expedited and no new adoption procedure should take place in an emergency situation such as armed conflict;

Encourages Member States to:

– provide free legal aid or assistance to the Ukrainian children enjoying temporary protection in their respective territory in relation to all procedures related to the temporary protection or its cessation, in accordance with the national law and procedures of each Member State;

- endeavour to provide free access to health care services to the Ukrainian children according to their individual needs, including but not limited to the access to vaccines according to national immunisation programmes;

- inform unaccompanied and separated children traveling from Ukraine on their rights, available services and other information in a language he/she understands, taking into account their age and development level, if necessary, with the involvement of an interpreter, in particular, using remote interpretation;

- strive to take all possible measures to ensure high quality reception for the children arriving from Ukrainian institutions, in line with their best interests, while preserving the links and close contact of groups and family-type forms where children lived in different institutions of Ukraine before crossing the border;

- ensure that all unaccompanied and separated children fleeing from war in Ukraine, including children from Ukrainian institutions, are fully integrated into national child protection systems and benefit from all services and protection thereby provided, and that their reception is organized in line with the best interests of the children;

- support access to quality education and care to young children under the age of primary education, in close cooperation with local authorities, including through formal and non formal activities;

- support access and successful participation in education through, amongst others, providing psychosocial support to refugee children and their families. This includes supporting social and emotional learning and resilience building in classrooms, schools and early childhood education and care settings, as well as tailored interventions of mental health professionals.

Provide staff with adequate training to understand and address the mental health and well being needs of refugee learners [205].

It should be noted that the largest number of children fleeing the war moved to Poland, Slovakia, and Germany. These countries have created extremely favorable conditions for Ukrainian children. Thus, on June 30, 2022, Maryna Lazebna, Minister of Social Policy of Ukraine, and Marlena Malong, Minister of Family and Social Policy

of the Republic of Poland, signed the Political Declaration on the Social Protection of Children Affected by Military Actions and Armed Conflicts.

The Parties declared a mutual desire to protect the rights of children who left Ukraine for the Republic of Poland, as well as a mutual desire to preserve and protect the lives and well-being of children, as well as further strengthening and development of cooperation between the Parties in the following areas:

1. facilitating the voluntary return to Ukraine of children, orphans and children (temporarily or permanently) deprived of parental care, who were in state children's institutions in Ukraine and who fled or were evacuated from Ukraine due to the war that began on February 24, 2022, and placed in buildings provided by the Republic of Poland or in families / foster families or adopted by local families in the Republic of Poland (Children) after the cessation of martial law on its territory after the termination of temporary protection status or, if possible safe and dignified return with respect for the best interests of the child, until its termination.

2. exchange of experience and relevant information regarding national legislation and procedures; if necessary, organize a meeting of practitioners and experts, professional trainings and other events in an acceptable and agreed format.

3. the desire that minor citizens of Ukraine who arrived on the territory of the Republic of Poland without the supervision of a person who exercises actual guardianship over them, and minor citizens of Ukraine who arrived on the territory of the Republic of Poland and were placed under guardianship on the territory of Ukraine before their arrival, were registered in the special ITC system, which is administered by the Ministry of Family and Social Policy on the territory of the Republic of Poland until the termination of martial law on the territory of Ukraine.

4. ensuring that procedures for interstate and national adoption of children of Ukrainian citizens will not be carried out during the period of martial law in Ukraine without due consideration of Ukrainian legislation or the adoption of a corresponding decision by the Ukrainian authorities. The parties recognize, in accordance with the UNICEF recommendation and the statement of the Hague Conference on Private International Law, that no current adoption procedure should be accelerated, and no

new adoption procedure should be conducted in emergency situations such as armed conflict.

5. The Republic of Poland will try to provide free legal assistance to Ukrainian children who enjoy temporary protection on the territory of the Republic of Poland, in connection with all procedures related to the granting of temporary protection status or its termination, in accordance with the national legislation and procedures of the Republic of Poland.

6. Competent authorities of the Republic of Poland must provide unaccompanied minors and children separated from their families leaving Ukraine with all information about their rights, available services and other information in a language they understand, taking into account their age and level of development, if it is necessary, with the involvement of an interpreter, in particular with the use of remote translation.

7. The Republic of Poland, to whose territory the children were relocated, intends to ensure quality care for children from Ukrainian institutions and to take all possible measures to maintain close contact between groups of children from the same institution and children, if it is determined that this is in the best interests of the children who this applies as determined by the competent authorities of the Republic of Poland in accordance with their national legislation.

The specified Political Declaration contributes to the best implementation of the rights of Ukrainian children during the war in Ukraine [206].

Every European country has official information posted on government websites where refugees from Ukraine can find useful information about asylum. Yes, Slovakia is fully prepared to receive the expected flow of people fleeing the war. They take all measures to provide quality assistance at the borders. The page contains detailed information about what awaits Ukrainian citizens at the border and after crossing it to Slovakia.

If a person comes with minor children, it is recommended to have at least the child's birth certificate. In the case of an unaccompanied child crossing the border, the competent authority, in cooperation with the police, coordinates the placement of the

child in the selected institution. Citizens of Ukraine are provided with social housing, have the right to medical care, and work.

Children can attend Slovak schools. In Slovakia, school attendance is compulsory for children under the age of 16, so they are allowed to attend schools at their place of residence or at another designated location.

To send a child to school, you need:

apply for temporary asylum;

visit kindergarten, primary or secondary school (where you want your child to study);

provide the director with a document confirming that the procedure for granting temporary asylum has been opened;

according to the level of education and the level of Slovak language proficiency, the child will be enrolled in the appropriate school year, and language courses will be provided for him [207].

Today, Ukraine has actively begun to develop post-war recovery strategies. Thus, the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War, in accordance with Presidential Decree No. 266/2022 dated April 21, 2022, within the framework of 24 working groups, developed a plan of measures for the post-war recovery and development of Ukraine, a list of proposals for priority reforms and strategic initiatives, regulatory projects legal acts, the adoption and implementation of which are necessary for the effective work and recovery of Ukraine in the war and post-war periods [208].

One of the projects concerns the protection of children's rights and the return of children temporarily displaced abroad. Thus, according to the draft, the large-scale war against Ukraine violated the rights of children to safety, life and health, especially in the zone of active hostilities and temporarily

occupied territories. As a result, the state policy for the protection of children's rights must find answers to the following challenges:

1. Complete loss of access or restriction of children's access to basic rights to food, water, medical care, education and material support due to the inability of local

authorities to ensure the timely evacuation of children to safe places and ensure the protection of their rights;

2. An increase in the number of children who have lost their parents, suffered health damage and need protection and support, treatment, rehabilitation, placement in a new family, with a simultaneous decrease in the ability of local executive authorities/local self-government to respond in a timely manner: to identify and register victims children;

3. Destruction/destruction of a significant part of the material and technical base, loss of documentation from subjects of government bodies, establishments and institutions authorized to register children, work with children, families, pregnant women in the territories where hostilities are/were conducted and which were/are temporarily occupied;

4 Complete stop/suspension of records of registered children, loss of access to personal files of orphans and children deprived of parental care (personal files remained in the occupied territories, or their transfer to unknown places or places not intended for storage);

5. Forced relocation, psycho-emotional burnout of specialists working in social services, guardianship and care bodies);

6. Impossibility of ensuring the protection of children's rights in the temporarily occupied territories and in the zone of active hostilities;

7. Forcible removal by the aggressor country of children from temporarily occupied territories to the territory of the Russian Federation and granting them Russian citizenship there; the loss of control by Ukraine over such children and the impossibility of providing them with appropriate protection;

8. Loss of accounting and control over children displaced (evacuated) outside of Ukraine unaccompanied by adults and, accordingly, the impossibility of the state providing them with adequate protection and preventing effective protection against possible offenses against children in the host countries;

9. Separation of families as a result of moving women with children abroad and mobilization of men;

10. Mass emigration with the probability of non-return to Ukraine of a part of families (women) with children and potential parents (adoptive parents);

11. Deterioration of the conditions for the birth and upbringing of children, due to people's loss of work, housing, income, lack of sufficient means to support the family and raise children;

12. Increasing demand for urgent professional psychological support/rehabilitation of war-affected children, parents and guardians, which does not correspond to the state's capabilities against the background of a lack of specialists with the appropriate competence and practical skills to work with the post-war consequences;

13. Destruction of the infrastructure of social, educational, medical, rehabilitation and other services provided for children, families with children, future parents;

14. The factors provoking the demographic crisis are deepening.

The war exposed the vulnerabilities of the existing child protection system in Ukraine regarding its ability to protect children in crisis and emergency situations.

The request to increase the efficiency of the management of the child protection system became obvious due to the absence of a single responsible state authority for child protection - a coordinating body for interaction, decision-making and information exchange between all entities - service providers for the organization of comprehensive assistance to the child and his family and optimization of system resources.

The current state policy in the field of protection of children's rights has characteristic shortcomings associated with a non-systematic, fragmented family policy, which is formed without taking into account comprehensive, reliable, disaggregated data on the presence of families with children who are in difficult life circumstances, assessment of the effectiveness of their provision of social services. Due to the lack of a clear distribution and implementation by the authorities and local self-government of their powers, in the conditions of martial law, it was not possible to fully protect the rights of every child, which endangered the demographic future of Ukraine.

Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU accession creates both opportunities for establishing close cooperation between children's rights protection bodies and challenges related to the likelihood of Ukrainian children's integration into the society of the host countries and not returning to Ukraine. Such a factor prompts the review and modernization of the existing system of ensuring the protection of children's rights in Ukraine with the use of powerful assistance and experience of the EU member states. The EU Council Recommendation of June 9, 2022 on the EU Strategy for Children's Rights with a special emphasis on the protection of children's rights in crisis or emergency situations can be a benchmark for such changes.

The above-mentioned recommendations were developed in response to Russian aggression and contribute to Ukraine's cooperation with EU countries on the protection of Ukrainian children from recruitment into the armed forces, human trafficking, illegal adoption, sexual exploitation and separation from their families, with an emphasis on the fact that "every child in In Europe and around the world should enjoy the same rights and live without any discrimination and intimidation.

The consequences of the war, which Ukraine faced, give an impetus to the need to change the emphasis in the state policy regarding the protection of children's rights, namely the transition from focusing on individual problems and groups of vulnerable children to a comprehensive approach to child protection, which will put the rights and interests of the child in the first place, which should be taken into account when planning the development of the country and all spheres of activity.

Building the future of children in Ukraine requires interdepartmental coordination of all state authorities and local governments and the public.

An integrated approach will ensure that all key actors and systems – social protection, education, health, justice, civil society, community and family – work in concert to prevent violence, exploitation, trafficking, neglect and other forms of violence against children , as well as to protect and help children and families in these situations. UNICEF defines that a comprehensive approach is built into the most defined child protection systems as a set of laws, policies, regulations and services necessary in all social spheres, especially in the sphere of social security, education,

health, security and justice, for prevention and response to risks associated with the probability of violation of children's rights.

Ukraine now has every chance to form a unified, integrated and effective state family policy with a system for protecting children's rights thanks to today's powerful international support, effective practices of supporting children and families developed before the war, which can be spread, in the presence of consistent political will [209].

The direction of the country's recovery "Protection of Children" includes the following goals:

1. Achieving the ability of all territorial communities to identify and register children and use information from databases to make decisions on ensuring and protecting children's rights. This goal can be realized by performing the following tasks:

1.1. Identification and registration of children of the most vulnerable categories who need state protection in conditions of martial law

1.2. Achieving the level of provision of territorial communities with sufficient material, technical and personnel resources

2. Achieving the return of every forcibly displaced child to Ukraine to a safe place of stay with the satisfaction of their primary needs. Tasks for this goal are;

2.1. Movement (evacuation) to safe places of children who are in the zone of active hostilities or areas close to it, in the territories under temporary occupation.

2.2. Provision of support and protection in accordance with the needs of children displaced (evacuated) abroad.

2.3. Provision of support and protection to children displaced (evacuees) within the borders of Ukraine in accordance with their needs.

2.4. Creation of conditions for the return of every child and family with children to Ukraine, taking into account their best interests and needs.

3. Ensuring the functioning of an orderly and balanced system of authorities and local self-government bodies at all levels to ensure and protect the rights of the child, taking into account his opinion and best interests.

Tasks that will help to implement:

3.1. Ensuring a clear management and coordination vertical, defined functions and powers in the child rights protection system.

3.2. Ensuring high personnel capacity of bodies and services in children's affairs in accordance with the norms of their staffing, with the necessary knowledge and skills to fulfill their powers

3.3. Achieving consideration of family cases exclusively by family courts.

3.4. Availability and effective functioning of clear procedures in terms of protection of children's rights and supervision of their observance.

4. Ensuring the rights of every child by the state, creating conditions for raising a child in a family or conditions close to family, in accordance with his needs and best interests. To realize this goal, it is necessary to perform the following tasks:

4.1. Providing a timely response: identifying, taking measures aimed at ensuring and protecting the rights of every child in need of protection.

4.2. Ensuring the implementation of the child's rights to adoption.

4.3. Placement of children in family forms of education and forms of education with conditions similar to family ones is carried out taking into account their own needs and in accordance with the Alternative Care Guidelines.

5. Favorable living conditions have been created in Ukraine, allowing families to give birth to children, to provide for their care and upbringing in the family. Task:

5.1. Introduction of mechanisms of state support and protection of the family, which stimulate an increase in the birth rate, the development of family capacity to provide proper care and upbringing of the child.

5.2. Ensuring that every child and family in the territorial community has access to universal services.

5.3. Introduction of mechanisms of state support and protection of the family, which stimulate an increase in the birth rate, the development of family capacity to provide proper care and upbringing of the child.

6. Ensure that every child and their family receives the necessary services according to their needs, which are aimed at providing the best interests of the child. The tasks for the implementation of this goal are:

6.1. Review and modernization of the content of social and other services, in accordance with the needs of children and based on the principles of integration, consistency and availability of services.

6.2. Ensuring the ability of territorial communities to provide services to children and families with children.

6.3. Ensuring access to services for every child with signs of vulnerability and/or limitation of vital activity, according to their needs.

6.4. Ensuring the ability of service providers to meet the needs of each child with appropriate quality services through adequate staffing resources and professional competences [209].

The implementation of these clearly developed goals will allow to achieve a positive result regarding the protection of Ukrainian children in the war and post-war period.

In Ukraine, the Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" defines the status of a child affected by war. A child who suffered as a result of hostilities and armed conflicts - a child who, as a result of hostilities or an armed conflict, was injured, contused, maimed, subjected to physical, sexual, psychological violence, was kidnapped or illegally taken out of Ukraine, was involved in the military formations or illegally detained, including in captivity [192].

This statute was defined during Russia's armed aggression in eastern Ukraine. Now it has become even more urgent due to the full-scale invasion of Ukraine, because every day the number of children who have suffered as a result of the war in Ukraine is increasing.

It should be noted that there are internally displaced children in Ukraine as a result of hostilities. Their number is significant, because not all of them want to leave the territory of Ukraine and seek refuge in European countries. According to the legislation of Ukraine, an internally displaced person is a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person who is in the territory of Ukraine on legal grounds and has the right to permanent residence in Ukraine, who was forced to leave or leave his place of residence as a result of or in order to avoid the negative consequences of armed conflict

conflict, temporary occupation, widespread manifestations of violence, violations of human rights and emergency situations of a natural or man-made nature [210].

Ukraine takes care of internally displaced children, providing them with the realization of all their rights. In particular, in accordance with the Procedure for providing accommodation assistance to internally displaced persons, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 20.03.2022 No. 332 "Some issues of payment of accommodation assistance to internally displaced persons", assistance is provided monthly from the month of application for the entire period of martial law and one month after its termination or cancellation. Funds are paid for a full month (regardless of the date of application for its provision and the date of termination or cancellation of martial law) in the following amounts: for persons with disabilities and children - UAH 3,000 per month; for other persons - UAH 2,000 per month.

Internally displaced persons in this context are:

persons who moved from the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol;

persons who have moved from the territories where hostilities are ongoing;

persons who, as of March 1, 2022, received monthly targeted assistance for internally displaced persons to cover living expenses, in particular for the payment of housing and communal services.

From May 2022, such assistance will be provided only to those internally displaced persons who have moved from territorial communities that are under temporary occupation, encirclement (blockade) or in the war zone.

However, I believe that this approach of the state to the regulation of payments is unjustified, as it deters the movement of persons who do not feel safe in their region, even though it is not occupied or there are no active hostilities.

Despite this approach of the state, there is support from international organizations for internally displaced persons, including children, which enables them to provide themselves with housing and work, helps them feel more confident in their new place of life. In addition, such support measures can encourage citizens who are

in the war zone and do not dare to evacuate due to fear of being left without means of livelihood, to leave for safer regions [211].

Worthy of attention is the article by Andrii Butyrskyi and Viktoriia Reznikova, who analyzed Internal Forced Migration in Ukraine: Legal Aspects and concluded that Internally displaced persons (under current legislation) have the same rights and freedoms as other citizens of Ukraine permanently residing in the country. However, in practice, internally displaced persons face restrictions on their rights and freedoms due to subjective factors. However, it should be noted that the article was published in 2021 and is about internally displaced persons from the east of Ukraine. We believe that the situation has changed since the start of the full-scale war and internally displaced persons, including children, are properly provided with everything they need [212].

Returning to the issue of protecting the rights of Ukrainian children in Europe, it should be noted once again about the total support of the European Union. In particular, several directions of response can be distinguished:

1. the reaction of the European Union, which is expressed in the criticism of the MEPs of human rights violations in Ukraine, calls for a large-scale increase in military aid to Ukraine, a simplified procedure for using EU regional funding to overcome the consequences of Russian aggression;

2. sanctions, which consist in the application to Russia of the sixth package of sanctions to date, including a complete ban on the import of all Russian oil, marine and pipeline, crude and refined. MEPs believe that all EU sanctions against Russia should apply to Belarus;

3. European integration, which consists in the ability of Ukrainians to use national driving licenses in the EU, the decision to grant Ukraine the status of a candidate for EU accession;

4. cooperation between Ukraine and the EU, which is expressed in military support for Ukraine and a unified response to the energy crisis, secret approval of loans to Ukraine in large sums, planning of long-term commitments to help Ukraine, approval of the suspension of EU tariffs on all Ukrainian exports, strengthening of

support for citizens and business and help Ukraine, the launch of a website in cooperation with the Ukrainian parliament, which highlights information about assistance to Ukraine and its citizens;

5. support for refugees, namely the parliament supported additional aid to EU regions to ease the effects of the war, more support for EU countries hosting Ukrainian refugees, the EU promotes steps by telecommunications operators to help refugees stay connected, financial support for refugees, The EU protects all children fleeing war [213].

Revealing the topic of protection of children's rights, it should be noted that the European Union has created humanitarian corridors necessary to save children and families in Ukraine. He also carried out the necessary measures for the registration of persons who arrived in European countries, which is the key to preventing the risk of human trafficking and illegal adoptions. In addition, the European Union has taken measures to identify vulnerable children at EU borders, and guardians are appointed quickly for unaccompanied children.

The European Union has provided Ukrainian minors with the same access to education and medical services as other children in host countries [214].

It should be noted that Ukrainian children support not only European countries and organizations, but all civilized countries in the world. In addition, Canada has developed special programs for Ukrainians, including child support. Canadian-Ukrainian Emergency Travel Authorization (CUAET). CUAET is a special program providing temporary accommodation to Ukrainians seeking safe haven in Canada, drawn from the ongoing war in their home country. Thanks to CUAET, Ukrainians and their immediate family members of any nationality are allowed to stay in Canada as temporary residents for up to 3 years. Elementary and high school students can register for school and start attending school immediately upon arrival in Canada, and anyone who wants to pursue post-secondary education is eligible to apply for a study permit that they recognize in the country. free right to education, minor Ukrainians receive the right to medical care.

In order to submit an application for a child under 18 years of age, it is necessary to provide permission from the mother/father who does not live with the child, or a document on full custody of the child.

The Canadian government wants Ukrainians to adapt to a new country, so the management has introduced a one-time financial assistance in the amount of 3,000 Canadian dollars (about 83,000 hryvnias) per adult and 1,500 Canadian dollars (41,500 hryvnias) per child under 17 years of age.

As of September 14, 559,552 Ukrainians applied for an entry permit under the CUAET program, and their number is growing [215].

Therefore, Canada has developed special conditions of entry for Ukrainian citizens and ensured the full realization of all rights of children who came from Ukraine.

The USA did not stand aside in its desire to help Ukrainian children. "Unite for Ukraine" is a simplified program for citizens of Ukraine to obtain a humanitarian passport (entry permit) to the United States. In order to receive the right to stay in the USA under this program, Ukrainians had to be in the territory of Ukraine as of February 11, 2022, have a sponsor in the United States, pass vaccinations and other health care requirements, as well as pass the necessary biometric, biographical and security checks. Under this program, Ukrainians received the right to enter the USA for a period of up to 2 years with the right to submit documents for employment in the USA.

A special Temporary Protected Status program was also introduced for Ukrainians who were in the US as of April 11, 2022 [216].

Non-governmental organizations "Voices of Children" and "Kharkiv Institute of Social Research" prepare reports every month that show the real situation regarding children in Ukraine during the war. Recommendations are also made in each report. Thus, in the report for the period from August 24 to September 24, 2022, among the recommendations, it is proposed to increase the medical education of the population, especially in remote areas where there is a lack of doctors and a limited list of provided medical services, and to increase the representation of medical services in the de-occupied territories, to allocate funds for the restoration of medical infrastructure

affected settlements. In addition to physical health, monitor psychological and mental health the state of citizens affected by the war, in particular those who were under occupation and in areas of active hostilities. Organize not only medical, but also psychological mobile aid teams. It is necessary to organize the training of doctors to provide psychological first aid to the population, especially those working in de-occupied territories and territories that are constantly under fire. It is important to increase the awareness of the population about actions in case of emergencies in order to save their lives and minimize the consequences for health. To conduct information campaigns on the prevention of infectious diseases throughout Ukraine, especially where it is difficult to provide an adequate level of medical care. Contribute to the provision in Ukraine of a sufficient number of medical devices and medicines (masks, oxygen, test systems, vaccines, etc.) necessary for the prevention and fight against the coronavirus epidemic. In the same report, it is stated that on September 23, the UN Independent International Commission to Investigate Violations in Ukraine announced the discovery of evidence of brutal crimes committed by the Russian occupiers in Ukraine. Since May, the commission has been working on the investigation of war crimes committed by Russians in the Kyiv, Kharkiv, Sumy, and Chernihiv regions. The commission documented cases where children were raped, tortured and illegally imprisoned. The Office of the Prosecutor General of Ukraine stated that as of September 19, several dozen cases of war crimes related to sexual violence had been registered. Five cases concern children aged 4 to 16 who were victims of sexual violence by the Russian military. Cases of abduction/imprisonment of children by the Russian military in the temporarily occupied territories are also known. The purpose of such abductions is different: intimidation, an attempt to impose an occupation regime, gathering intelligence, putting pressure on the victims' relatives for other reasons. Schools and kindergartens are also used as playgrounds for propaganda for the accession of the temporarily occupied territories of Ukraine to Russian federation and the spread of our history [217]. So, we can conclude that children's rights are violated during the war in Ukraine. Every child felt the impact of the war, regardless of their place of residence. Some had to leave the country, fleeing active hostilities,

others became internally displaced persons. Even children who stayed at their permanent place of registration could not stay away. Although the war had a negative impact on children's rights, Ukraine is actively implementing mechanisms to protect children's rights. The European Union, other countries of the world, various international organizations, whose role in protecting the rights of children during the war in Ukraine, is hard to overestimate. There is confidence that the perpetrators of war crimes against children will be brought to justice very soon, and we will be able to fully restore and improve the violated rights of children in the post-war period.

6.3 Основні напрями і шляхи вдосконалення діяльності з розслідування нерозкритих злочинів минулих років в сучасних умовах

Незважаючи на актуальність, проблемі розслідування нерозкритих злочинів минулих років (далі – НЗМР) завжди бракувало інтересу до її вирішення. Протягом багатьох років вітчизняними науковцями і практиками невиправдано замало уваги приділяється проблемам розкриття та розслідування вказаної категорії злочинів. Практично відсутні дисертації, монографії, інші комплексні дослідження, методичні рекомендації, відповідні розділи у підручниках, навчальних посібниках.

Окремі публікації на цю тему, що час від часу з'являються у періодичних виданнях, матеріалах наукових форумів, а також дисертації, не вирішували проблеми в цілому, а лише висвітлювали окремі її складові. З вказаної проблематики до теперішнього часу вдалося знайти лише три дисертації вітчизняних науковців (Є. М. Войнович, О. В. Лускатов, М. О. Яковенко) [218-220]. Інші дисертації були написані за кордоном так само відносно давно, у 2005-2016 роках (В. Ю. Нізамов, І. Ю. Кулеєва, А. В. Морозов, Н. М. Самілев) [221].

Слід зазначити, що всі вказані наукові роботи було присвячено різним аспектам даної проблематики: правовому регулюванню розслідування, питанням методики розслідування окремих злочинів минулих років, організаційним основам діяльності розслідування. Ближче з усіх до розгляду проблем розслідування злочинів минулих років у своїй дисертації підійшов О. В. Лускатов, хоча поза увагою науковця залишилися деякі важливі питання практики розслідування злочинів даної категорії.

Враховуючи, що зазначені роботи українських науковців були написані ще за часи дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, наразі діє Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року (далі – КПК), який містить нові ефективні інститути (негласні слідчі (розшукові) дії), сучасні умови діяльності правоохоронних органів і наявні можливості використання сучасних технічних

засобів і технологій в розслідуванні злочинів минулих років, вказана проблема не втрачає актуальності і потребує проведення подальших ґрунтовних наукових досліджень, враховуючи сучасний рівень науково-технічного прогресу, стан і умови боротьби зі злочинністю.

У даній роботі буде розглянуто стан з розслідуванням нерозкритих злочинів минулих років, визначено існуючі проблеми та окреслено основні напрями і шляхи оптимізації діяльності правоохоронних органів щодо розслідування злочинів даної категорії.

До системи факторів, що впливають на своєчасне розкриття злочинів минулих років відносяться: фактор часу, що минув з моменту вчинення злочину; помилки, допущені при розслідуванні; вчинення злочинів в умовах неочевидності; вчинення злочинів особливими суб'єктами.

Можна виділити об'єктивні та суб'єктивні причини цього. Об'єктивними причинами є: а) несвоєчасний виїзд на місце події з метою його огляду та документування факту вчиненого злочину; б) неналежне використання науково-технічних засобів; в) неправильна оцінка слідової картини злочину і, як наслідок, необґрунтоване висунення слідчих та розшукових версій, що призводить до тяганини в розслідуванні та втрати джерел доказів; г) неналежна взаємодія слідчого при розслідуванні нерозкритого злочину з іншими службами. До суб'єктивних причин несвоєчасного розкриття злочинів минулих років слід віднести: а) зникнення або суттєва зміна своєчасно не виявлених і не закріплених матеріальних слідів; б) втрата або перекручування свідчень очевидців події під впливом часу або характеру подій, що відбулися згодом; в) складність, а інколи й неможливість виправлення деяких помилок, допущених у ході розслідування; г) негативний результат проведеного розслідування та пов'язане з цим переконання, що можливості з розкриття злочину вичерпано [220, с. 15].

На нашу думку, вказаний стан справ склався також через нерозуміння керівництвом правоохоронних органів, насамперед, органів досудового розслідування і оперативних підрозділів, суспільної небезпеки існування НЗМР, тим більше їх кількості, масиву, що складався десятиліттями.

Навіть нерозкриття одного злочину, невиявлення бодай одного злочинця (тим більше злочинної групи), окрім переведення таких кримінальних справ/проваджень у категорію «нерозкритих» (про ставлення до них і повернення до роботи по них свідчать професійні висловлювання працівників правоохоронних органів: «висяк», «глухар» (безперспективна справа), свідчить про певні суттєві недоліки у діяльність органів досудового слідства та оперативних підрозділів, їх нездатність встановити винного і притягти його до відповідальності. Як наслідок, це створює у злочинців відчуття впевненості у своїй невловимості, безкарності, надає їм ваги у злочинній ієрархії, що допомагає залучати і втягувати до вчинення злочинів нових людей. Останнє ж сприяє продовженню злочинної діяльності вже на більш високому професійному рівні, набуттю злочинного досвіду, що призводить до вчинення неодноразових злочинів і появи серійних злочинців.

Крім того, саме НЗМР найчастіше потрапляють до категорії так званих «резонансних» злочинів (серійні вбивства, грабежі та розбійні напади, шахрайства та ін.), коли суспільство не може надалі миритися з тим, що злочинці залишаються на волі, продовжують гинути і страждати люди, завдана злочинами матеріальна шкода не відшкодована, а правоохоронні органи не здатні покласти цьому край, тому годі й говорити про захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Належна ж робота щодо розкриття та розслідування НЗМР призводить до того, що попутно виявляється і розкривається чимало інших злочинів.

Так, під час розслідування справи А. Чікатила (1978-1990р.р.) було розкрито 1062 злочини. Протягом 1984-1985 років при розслідуванні справи Г. Міхасевича було розкрито 221 злочин, у тому числі 27 вбивств, встановлено 479 злочинців, знайдено 186 осіб, що пропали безвісти. Такі результати притаманні більшості злочинів «минулих років», робота по розслідуванню яких проводилась організаційно і тактично правильно, із задіянням усіх необхідних сил і засобів.

Уявляється, що наведеного достатньо, щоб досягнути усю небезпеку наявності значного масиву нерозкритих злочинів і дійти висновку про необхідність активізації роботи щодо їх розкриття та розслідування.

Проте, є й інші чинники, що спонукають повернутися до даної теми та взятися за виправлення існуючого стану з вказаними справами/провадженнями.

Окрім фактичного недотримання/невиконання вимог закону стосовно забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 КПК України), наявність масиву НЗМР ускладнює також роботу по розкриттю та розслідуванню поточних злочинів, що вимагають докладання зусиль і часу слідчих і оперативних працівників, які вимушені ними займатися, щоб злочини не перейшли до категорії «нерозкритих».

Незважаючи на вищенаведене, позитив ми вбачаємо в тому, що робота по НЗМР є гарною школою як для навчання і становлення молодого слідчого, так і для підвищення майстерності досвідчених слідчих, оскільки вимагає наявності певних знань і підходів до вивчення і криміналістичного аналізу матеріалів справи/проваджень, їх оцінки, організації та планування розслідування, тактики повторного слідства, характеру і спрямованості оперативно-розшукових заходів, та інших важливих складових діяльності по такого роду категорії кримінальних справ/проваджень.

Зокрема, в їх матеріалах може знаходитися інформація до розкриття пізніше вчинених злочинів, до яких могли бути причетними ті ж самі особи, які розшуковуються по НЗМР, або їх співучасники по раніше скоєним злочинам: дані про спосіб скоєння і приховування злочину, сліди злочинців і злочину, що раніше не були досліджені через відсутність технічних можливостей і експертних методик, речові докази, дані про зв'язки, рідних і знайомих злочинців, показання свідків, результати слідчих/розшукових дій та ін. Все вказане за належного вміння і правильного використання може привести до

розкриття вказаних злочинів, так і виявити раніше невідомі злочини (за способом скоєння, характерними слідами і ознаками зовнішності).

Швидкість розкриття злочину безпосередньо залежить від аналізу матеріалів кримінальної справи/провадження та його результатів. Визначення напрямів і шляхів розкриття злочину передбачає знання про зібрані у кримінальному провадженні/справі докази, наявну криміналістично значущу інформацію, а також недоліки в розслідуванні, що завадили швидкому розкриттю злочину та встановленню злочинця. Для ефективного визначення і вирішення проблем, що виникають під час розкриття і розслідування злочинів, поряд з іншими і використовується метод криміналістичного аналізу, що має передувати синтезу його результатів.

За належного проведення слідчих дій результати криміналістичного аналізу можуть стати відправною точкою у розкритті злочинів і встановленні злочинців. Даний метод є ефективним і має застосовуватися на кожному етапі розслідуванні. Розкриття злочину слідчим шляхом базується саме на детальному аналізі матеріалів кримінальної справи/провадження, що базується на багаторічній слідчій практиці. Особливо важливого значення застосування криміналістичного аналізу набуває при розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років, де він є одним з основних методів і з нього, власне, розпочинається ця діяльність.

Фактор часу для розслідування може відігравати як негативну, так і позитивну роль, про що не слід забувати. Наприклад, потерпілі та свідки можуть змінити місце проживання, виїхати на проживання за кордон, викрадене може бути продано та перепродано, знищено, злочинці можуть змінити зовнішність, місце проживання тощо.

Останніми роками стрімко шириться цифровізація світового простору, надаючи, зокрема, безліч можливостей для правоохоронних органів щодо розкриття і розслідування злочинів. За сучасних комунікаційних можливостей людина може бути знайдена і встановлена через соціальні мережі (Facebook Messenger, WhatsApp та ін.), опитана і допитана дистанційно за допомогою

відеоконференцій, за її листуванням і знімками (фото- і цифрові) можливе отримання інформації про її теперішній вигляд, можливо провести впізнання і призначити дослідження по знімках з соцмереж. Так само можна встановити коло спілкування особи, її теперішні зв'язки, відшукати викрадене або встановити його подальшу долю.

Внесення відповідних змін і доповнень до нормативних актів, у даному випадку – до КПК України, поява і належне використання сучасних правових інститутів (негласні слідчі (розшукові) дії) та оперативно-розшукових заходів надає ще більше можливостей у виявленні та збиранні криміналістично значущої та доказової інформації, незважаючи на фактор часу, суттєво нівелюючи його негативний вплив, а частіше – успішно використовуючи його в інтересах розслідування.

Серед недоліків у діяльності слідчих підрозділів, що не дозволили своєчасно розкрити злочини, узагальнення слідчої практики виявило, зокрема: проведення експертних досліджень не по всім вилученим з місць злочинів об'єктам; обмежені на той період можливості проведення судових експертиз.

Аналіз практики дослідження речових доказів за злочинами минулих років показав, що позитивних результатів у цій роботі можна досягти при поєднанні декількох чинників: призначенні додаткових (повторних) досліджень об'єктів з урахуванням появи нових (сучасних) можливостей судових експертиз; залученні фахівців-генетиків для оцінки повноти раніше проведених досліджень, об'єктивності їх результатів і визначенні можливості проведення нових досліджень; використанні інших можливостей судових експертиз.

Незважаючи на значення використання сучасних можливостей судових експертиз, при роботі по НЗМР найважливішою залишається безпосередньо розумова діяльність слідчого, його слідче мислення, його підготовленість, досвід та здатність до аналізу матеріалів кримінальних справ/проваджень. Саме при роботі по таких справах, на практиці слідчі навчаються методиці криміналістичного аналізу, результати якого часто є відправною точкою для

успішного розкриття злочину, у тому числі слідчим шляхом, для виявлення інших, раніше невідомих злочинних епізодів.

Так було з кримінальною справою Ю. Ладжуна, яка виникла з аналізу документів, коли було встановлено, що в різних республіках залишились нерозкритими декілька десятків крадіжок і шахрайств. Незважаючи на географію місць подій, досвідчений слідчий М. П. Дайнеко на підставі аналізу наявних матеріалів, співставлення методів входження злочинця «в довіру», за відсутності єдиного почерку вчинення злочинів, практично вирахував злочинця, визначивши, де останнього могли бачити знайомі, встановивши їх і отримавши дані про особу злочинця. Кримінальна справа, яка розпочиналася за фактами крадіжок особистого майна 72 громадян, була розкрита слідчим шляхом і завершилася доведенням ретельно приховуемого Ладжуном епізоду з умисним вбивством [222].

На жаль, наразі подібні прояви слідчої майстерності докладно не досліджуються, не узагальнюються, не стають темами публікацій в криміналістичній літературі та методичних рекомендацій, не стають відомими слідчій спільноті, недоступні слухачам відомчих навчальних закладів, які готуються до слідчої та оперативної роботи.

Наразі суттєво змінилися й умови боротьби зі злочинністю, як якісно змінилася сама злочинність. Працювати як раніше, покладаючись лише на власний досвід і майстерність, на позитивні приклади зі слідчої практики минулого вже недостатньо. Необхідно активні використовувати наукові знання, можливості, що дає наука, і не лише у вигляді результатів експертиз. Мова йде про належне оволодіння сучасними криміналістичними знаннями і відповідними практичними навичками, методами «польової криміналістики».

Багато років тому з цього приводу вірно зазначив відомий вітчизняний криміналіст В. П. Колмаков: «Недоліки слідства пояснюються в першу чергу слабкою теоретичною підготовкою наших слідчих кадрів і, зокрема, слабким, а інколи і повним незнанням криміналістики... Цим же пояснюється і той факт, що методичні посібники, що дають узагальнення слідчої практики, залишаються без

необхідної уваги...Криміналістика вимагає, щоб криміналіст-практик, слідчий, оволодів усім різноманіттям знань, які потрібні при збиранні та дослідженні доказів...Оснащена різноманітними знаннями криміналістика, вивчаючи способі скоєння злочинів і узагальнюючи досвід слідчої роботи, має вказувати слідчому вірний шлях до розкриття злочинів і викриття злочинців» [223].

Говорячи про значення криміналістики в діяльності з розслідування злочинів, С.С. Саміщенко вторить і робить правильний, але невтішний висновок: «Аналіз справ з необґрунтованим звинуваченням показує, що зі стадії порушення справи і до винесення судового рішення, як правило, всі норми процесуального права дотримуються достатньо скрупульозно, а ось закони і вимоги криміналістики грубо нехтуються» [224].

Без належної уваги до професійної підготовки слідчих, виявлення її слабких сторін, удосконалення набуття теоретичних знань, що відповідають сучасному стану злочинності, без прищеплення і відпрацювання практичних навичок, яких вимагає розслідування в сучасних умовах, годі й сподіватися на покращення роботи по НЗМР і на результати у боротьбі зі злочинністю в цілому.

Проте, лише професійної майстерності слідчих буде недостатньо для суттєвого покращення стану з розслідуванням злочинів «минулих років», проблеми, що має комплексний характер, і так само потребує застосування комплексу сил і заходів. Справа полягає у подальшому проведенні ґрунтовних наукових досліджень, у вивченні та запозиченні передового світового досвіду, та підготовці за їх результатами конкретних рекомендацій для практичних працівників.

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.7.1

7.1 Проблеми виконання женеvських конвенцій під час війни

Війни супроводжують людство впродовж всієї людської історії. В кожній війні ворожі сторони ставлять собі за мету вирішити певні питання, досягти бажаних цілей, для цього вони використовуються найрізноманітніші методи. Але дуже швидко люди почали розуміти, що неадекватне реагування на ходи супротивника може мати надзвичайно важкі наслідки для того, хто буде діяти таким чином. Саме тому виникла потреба регламентації такої некерованої сфери людської діяльності, як війни. Так почали складатися звичаї, правила і, нарешті, право війни.

Міжнародне право передбачає наявність правил норм і законів, які зобов'язані виконувати держави – сторони війни і їх військовослужбовці. Ця частина міжнародного права є міжнародним гуманітарним правом, так званім правом війни [225].

Правила ведення війни сьогодні регламентуються кількома міжнародними нормативними актами, в тому числі Женевськими Конвенціями про захист жертв війни 1949 року, учасниками яких є і росія і Україна. Хоча росія і належить до держав-учасниць Женевських конвенцій про захист жертв війни належить, утім, її збройні сили та підтримувані нею терористичні угруповання продовжують систематично та зухвало порушувати норми міжнародного гуманітарного права в Україні. Збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася з окупації Криму в лютому-березні 2014 р., гібридної війни на Донбасі – з квітня 2014 р. та відкритого повномасштабного збройного вторгнення 24 лютого 2022 р. супроводжується безпрецедентним знищенням українського цивільного населення (включаючи дітей), руйнуванням українських міст, культурних і духовних цінностей, це змушує керівництво країни і звичайних пересічних

людей, в пошуках міжнародного захисту, справедливості та покарання агресора, апелювати до норм міжнародного гуманітарного права.

Власне поняття «міжнародне гуманітарне право» з'явилося у 50-х рр. ХХ ст. Його запровадив швейцарський громадський діяч, професор Жан Пікте – багаторічний член керівництва МКЧХ[226].

Міжнародне гуманітарне право є частиною міжнародного публічного права, норми і принципи якої спрямовані, передусім, на обмеження насильства під час війн і збройних конфліктів стосовно цивільного населення, яке не бере участі у воєнних діях, а також тих, хто припинив безпосередню участь у війні. Під його захистом перебуває також медичний і духовний персонал, парламентарі і особи, які їх супроводжують; персонал цивільної оборони, персонал, який відповідає за захист і охорону культурних цінностей, бере участь у гуманітарних акціях. Напад на таких осіб забороняється. Ці правила і вимоги становлять основну частинуміжнародного гуманітарного права, що базується на Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколах до них, а тому вони отримали назву «право Женеви»[227].

Норми міжнародного гуманітарного права застосовується у збройних конфліктах як міжнародного, так і внутрішнього (не міжнародного) значення від початку і до подолання всіх наслідків, незалежно від оголошення чи визнання стану війни. Вони не містять заборони на ведення війни, не оцінюють правомірність чи неправомірність збройного конфлікту, можуть рівною мірою застосовуватися до жертви й агресора, не потребують взаємності. Для застосування цих норм не важливо, хто є ініціатором конфлікту, але вони не дозволяють державам порушувати свої міжнародні зобов'язання за будь-яких умов. Однак, нажаль, ефективність «права війни» ніколи не була високою.

Серйозні порушення міжнародного гуманітарного права називаються воєнними злочинами, за їх вчинення, згідно Женевських конвенцій, передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Тобто на злочинців поширюється принцип універсальної юрисдикції, згідно якого будь-яка держава може притягнути особу, винну у вчиненні воєнних

злочинів, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення злочину та громадянство суб'єкта злочину чи його жертви. До воєнних злочинів строки давності не застосовуються [228].

Слід констатувати численні грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, які застосовуються під час збройних конфліктів, зокрема, Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, що передбачають захист жертв збройних конфліктів. Відповідно до положень цих договорів сторони повинні забезпечувати захист цивільного населення та цивільних об'єктів та вживати всіх заходів, аби не піддавати цивільне населення ще більшому ризику. Міжнародне гуманітарне право також зобов'язує сторони шукати та надавати всю наявну інформацію про загиблих осіб та тих, хто вважається зниклими безвісти, щоб забезпечити право сімей на отримання інформації про долю своїх родичів. Житлові будинки, дитячі садочки, медичні установи, міста не повинні бути театром воєнних дій. Третя Женевська конвенція також забороняє неналежним чином використовувати прапори, військові емблеми, знаки розрізнення або військову форму ворога, переодягання військових у цивільну форму[229].

Сьогодні ми стаємо свідками численних обстрілів цивільної інфраструктури та населення з боку російських окупантів.

Такі дії є воєнними злочинами, так відповідно до:

- статті 51 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів — цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями, вони не повинні бути об'єктами нападу. Зокрема, заборонені напади, спрямовані не на воєнні об'єкти;
- статті 52 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів — цивільні об'єкти не можуть бути предметом нападу;
- статті 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, — з особами, які не беруть участі в активних бойових діях, слід поводитись гуманно та без будь-якої ворожої дискримінації;

- статті 32 Конвенції про захист цивільного населення під час війни — заборона застосування будь-яких заходів, що можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб.

2 березня 2022 року окупанти бомбардували Успенський собор в Харкові, в якому на той час перебувало цивільне населення. Після цього удару собор, що був найстарішою православною церквою Харкова, зазнав серйозних пошкоджень. Цей військовий злочин підпадає під дію статті 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни та статті 53 Протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

Також на сьогоднішній день усім відомі дії загарбників, що полягають у розміщенні російської військової техніки в житлових кварталах задля забезпечення недоторканності цієї техніки, що також суперечить вимогам 51 статті Протоколу, а саме присутності або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб та заборони їх використання для захисту певних пунктів чи районів від військових дій, зокрема у спробах захистити військові об'єкти від нападу або прикрити військові дії, сприяти чи перешкодити їм[230].

Вищезгадані статті стосуються заборони обстрілів цивільної інфраструктури та населення. Але росія підступно вчиняє й інші військові злочини. Атака та захоплення об'єктів ядерної інфраструктури, а саме Чорнобильської атомної електростанції та Запорізької атомної електростанції, що мали місце 24 лютого 2022 та 4 березня 2022, є прямим порушенням статті 56 Протоколу до Женевських конвенцій 1949 року — захист установок і споруд, що містять небезпечні сили.

Міжнародне гуманітарне право не забороняє ведення бойових дій у зоні населених пунктів, хоча присутність великої кількості цивільних осіб накладає на сторони конфлікту більш серйозні зобов'язання щодо вживання заходів з мінімізації шкоди цивільному населенню. Закони війни вимагають від сторін конфлікту бути особливо обачливими під час військових операцій, щоб вберегти цивільне населення та «вжити всіх можливих запобіжних заходів» з метою уникнення або зведення до мінімуму випадкових втрат серед мирного населення

та пошкодження цивільних об'єктів. До цих запобіжних заходів відносяться усі можливі дії з метою підтвердження, що об'єктами нападу є не цивільні особи чи цивільні об'єкти, а військові цілі, а також надання «ефективного завчасного попередження» про напади, коли це дозволяють обставини.

В населених пунктах військові підрозділи повинні уникати розміщення військових об'єктів поблизу густонаселених районів і намагатися евакуювати цивільних осіб з зони військових дій. Сторонам конфлікту заборонено використовувати цивільних осіб для прикриття військових об'єктів або операцій. «Прикриття» — це цілеспрямоване використання присутності цивільних осіб для захисту військових сил або районів, що унеможливорює напади на них, чим і користується наразі країна-агресор.

Четверта Женевська конвенція стосується захисту населення від наслідків війни. Перший розділ IV Конвенції, а саме розділ II, має назву «Положення запального характеру про захист населення від деяких наслідків війни» і розповсюджує свою силу на все населення країн, які беруть участь в конфлікті. В той же час, захист, який надається відповідно до цього розділу має обмежений характер. Він полягає в можливості створювати захисні зони двох видів, а саме: «санітарні і безпечні зони та місцевості» і «нейтралізовані зони». Ст.14 передбачає, що «санітарні і безпечні зони і місцевості» мають бути організовані, таким чином, щоб відділити від воєнних дій поранених, хворих, інвалідів, людей похилого віку, дітей до 15-літнього віку, вагітних жінок і матерів з дітьми до 7-літнього віку»: іншими словами, ті категорії осіб, які, як можна очікувати, не будуть серйозно сприяти успіху воєнних зусиль. Щоб забезпечувати необхідну безпеку, такі «зони і місцевості» повинні бути визнані супротивником, по можливості шляхом укладання спеціальної угоди.

Використання вибухової зброї в населених пунктах посилює занепокоєння щодо незаконних не вибіркових і не співмірних обстрілів. Важка артилерія та авіаційні бомби (зброя з широким радіусом дії) та інша зброя з непрямим наведенням (без належного наведення на ціль, зброя, для якої ціль абсолютно невидима) проти військових об'єктів у населених пунктах є однією з

найсерйозніших загроз для цивільного населення в сучасному збройному конфлікті.

Але прикладом жорсткого порушення Конвенції є частий обстріл Нікопольського району Дніпропетровщини, де росіяни завдають втрат українській території, обстрілюючи її з важкої артилерії, касетними та іншими забороненими боєприпасами, під час якого потерпає безліч мирних мешканців. Військові країни-агресора стріляють, зокрема з території захопленої ними ще на початку березня Запорізької атомної станції. Місцева влада називає ситуацію «кричущою». За словами голови Нікопольської районної військової адміністрації Євгена Євтушенко, окупанти обстрілюють цивільне населення, житлові квартали, бібліотеки, спортивні школи[231].

Міжнародне право встановлює, що бойові дії під час війни можуть проводитися тільки проти збройних сил противника та інших воєнних об'єктів, але не проти мирного населення. Цей загальновизнаний принцип міжнародного права отримав своє закріплення в Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року та ряді інших актів.

Особи, які входять до складу збройних сил і ведуть під час війни бойові дії проти ворога, відносяться до категорії тих, хто воює (комбатанти). До категорії тих, хто не воює (не комбатанти) відносяться ті особи зі складу збройних сил, які не приймають безпосередньої участі у бойових діях. До не комбатантів відносять, наприклад, інтендантський, військово-юридичний персонал, а також особи, котрі хоч і супроводжують армію, але не належать до її складу (кореспонденти, духовенство та інше). До комбатантів відносяться, згідно ст.1 Гаазького положення, «ополчення і добровільні загони», якщо вони відповідають чотирьом обов'язковим умовам, а саме:

1. Мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
2. Мають визначений і добре видимий здалеку знак розрізнення;
3. Відкрито носять зброю;
4. Дотримуються в своїх діях законів і звичаїв війни.

У випадку захоплення ворогом як комбатанти, так і не комбатанти користуються правами військовополонених. Але це не завадило «Верховному суду» терористичної організації «Донецької народної республіки» засудити двох британців Ейдена Асліна та Шона Піннера, а також марокканця Брагіма Саадуну до страти. Так звана «ДНР» обвинуватила трьох іноземців у найманстві та в скоєнні дій, «спрямованих на захоплення влади та повалення конституційного устрою «ДНР». Чоловіки воювали на боці Збройних сил України і героїчно стримували російську агресію на Донеччині, де й потрапили у полон у квітні 2022 року. Своїм «вироком» псевдосуд терористичної організації «ДНР» порушив норми міжнародного права. А саме: вимоги Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

У Третій Женевській конвенції 1949 року стверджується, що військовополонені — це учасники міжнародного збройного конфлікту, які потрапили в руки ворога. Особи, які мають право на статус військовополонених — це військовослужбовці, поліціанти, відповідно до певних умов, докладно роз'яснених у Третій Женевській конвенції, особи, які супроводжують збройні сили, але не належать до них, цивільні особи, які беруться за зброю «у масовому порядку», та інші. Полонені журналісти, пов'язані зі збройними силами супротивників, також мають право на захист військовополонених. Полонених не можна притягнути до відповідальності за сам факт участі у збройному конфлікті. Проте вони можуть бути притягнені до відповідальності за військові злочини. За відсутності судового переслідування військовополонені повинні бути звільнені та репатрійовані після закінчення «активних бойових дій»[232].

Третя Женевська конвенція досить докладно регламентує права та обов'язки військовополонених. Серед прав та обов'язків, які діють з моменту захоплення та можуть бути найбільш актуальними, такі:

- полонених не слід наражати на небезпеку під час очікування евакуації із зони бойових дій, а також не відправляти або утримувати їх в місцях, де на них може бути скоєно напади;

- до військовополонених потрібно завжди ставитися гуманно. Військовим злочином є навмисне вбивство, жорстоке поводження або катування військовополонених, умисне заподіяння значних мук або серйозних ушкоджень тілу чи здоров'ю або позбавлення їх права на справедливий суд за військові злочини;
- репресії проти військовополонених суворо заборонені. Полонені не можуть бути покарані за дії, яких вони не вчинили, або піддані колективному покаранню;
- честь військовополонених має бути захищена, зокрема, вони не повинні піддаватися образам чи насильству або бути об'єктами публічної уваги чи то з боку військових сил, чи цивільного населення. Їх не можна демонструвати представникам ЗМІ чи допитувати у їх присутності, а їхні фотографії не можна використовувати в політичних цілях;
- до військовополонених не можна застосовувати катування або інші форми примусу з метою отримання від них будь-якої інформації;
- з жінками-військовополоненими необхідно поводитися належним чином з урахуванням їхньої статі, вони повинні мати принаймні ті самі права та захист, що й чоловіки. Діти, які є військовополоненими, мають право на особливе поводження;
- пораненим або хворим військовополоненим слід надавати ту саму медичну допомогу, яка надається членам збройних сил держави, що утримує полонених.

Зокрема, цей псевдосуд порушив імунітет комбатантів (право осіб, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту, брати безпосередню участь у воєнних діях) та позбавив їх права на неупереджене та нормальне судочинство.

Такі дії з боку росії є порушенням норм міжнародного права та звичаїв війни. Однак не варто дивуватись — вже не вперше країна-агресор вдається до злочинів воєнного характеру. Якщо говорити відверто, то в кожному збройному конфлікті, стороною якого була росія, мали місце порушення захисту цивільних осіб та об'єктів під час цього конфлікту. Нехтування безпекою громадян, що постійно проживали на території збройного конфлікту, є «візитівкою» росії під

час втручання до цього конфлікту. Недотримання норм конвенцій є прямим порушенням зобов'язань, що взяла на себе росія, підписавши документи. Врешті-решт, росія взагалі не дотримується жодних своїх зобов'язань. Недарма в листопаді 2022 року Парламентська асамблея НАТО визнала росію державою-терористом. Щоденно держава-агресор вчиняє терористичні акти, спрямовані на знищення інфраструктури України з метою залякати населення, викликати страх та невпевненість людей. Свого часу Отто фон Бісмарк казав, що угоди з Росією не варті й паперу, на якому написані. Злочинні амбіції політичного керівництва росії мають бути покарані відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

REFERENCES

1. Some issues of identification of objects of increased danger: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 13, 2022 No. 1030. Date of update: 16.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2022-%D0%BF#Text>
2. Some issues of critical infrastructure objects: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 9, 2020 No. 1109. Update date: 07.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>
3. Some issues of conducting an external audit of the activity of an authorized body in the field of protection of critical infrastructure of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 10, 2022 No. 675. Date of update: 15.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-2022-%D0%BF#Text>
4. Kuzmenko Iuliia. The legal field in the field of combating raiding. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences. 2018. Release. 4. T. 2. C. 12–16.
5. Kuzmenko Iuliia, Bondar V. Protection of critical infrastructure objects: administrative and legal support. Legal bulletin. 2021. Release. 21. C. 67–72.
6. On the approval of the General requirements for cyber protection of critical infrastructure objects: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 19, 2019 No. 518. Date of update: 7.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text>
7. On the approval of the Regulation on the organization of cyber protection in the banking system of Ukraine and amendments to the Regulation on the identification of critical infrastructure objects in the banking system of Ukraine: management resolution of the National Bank of Ukraine dated August 12, 2022 No. 178. Date of update: 20.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0178500-22#Text>
8. On approval of the Procedure for Monitoring the Security Level of Critical Infrastructure Objects: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 22, 2022 No. 821. Date of update: 22.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2022-%D0%BF#Text>
9. On critical infrastructure: Law of Ukraine dated November 16, 2021 No. 1882-IX. Update date: 15.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
10. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX // Офіційний вісник України. – 2021. - № 98. – Ст. 6341
11. Ракетне озброєння: «Хочеш не хочеш, а розвивати доведеться». URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/raketne-ozbroyennya-hochesh-ne-hochesh-a-rozvyvaty-dovedetsya/> (дата звернення: 26.11.2022)

12. Про затвердження Державної космічної програми України: постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.1994 № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371-94-%D0%BF> (дата звернення: 26.11.2022)
13. Про космічну діяльність: Закон України від 15.11.1996 № 502/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1997. - № 1. - Ст. 2
14. Положення про Національний центр управління та випробувань космічних засобів (нова редакція): наказ Державного космічного агентства України від 24.01.2020 № 7. URL: <https://spacecenter.gov.ua/pravova-baza> (дата звернення: 26.11.2022)
15. Про Загальнодержавну (Національну) космічну програму України на 2003-2007 роки: Закон України від 24.10.2013 № 203-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 49. - Ст. 364
16. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2021 рік: Указ Президента України від 11.05.2021 № 189/2021 // Офіційний вісник Президента України. – 2021. - № 15. – Ст. 775
17. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 № 238-р // Офіційний вісник України. – 2011. - № 24. – Ст. 1003
18. Про Загальнодержавну (Національну) космічну програму України на 2013-2017 роки: Закон України від 05.09.2013 № 439-VII // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - № 20-21. - Ст. 725
19. Стратегія космічної діяльності України на період до 2022 року: наказ Державного космічного агентства України від 21.05.2015 № 100 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0100814-15#Text> (дата звернення: 26.11.2022)
20. Про стратегію воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021 // Офіційний вісник Президента України. – 2021. - № 9. – Ст. 370
21. Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України: Указ Президента України від 20.08.2021 № 372/2021 // Офіційний вісник Президента України. – 2021. - № 22. – Ст. 991
22. Стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України від 17 вересня 2021 № 473/2021 // Офіційний вісник Президента України. – 2021. - № 24. – Ст. 1088
23. Фінансово-економічне обґрунтування Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021 – 2025 роки. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/960126> (дата звернення: 26.11.2022)

24. Про Загальнодержавну цільову науково-технічну космічну програму України на 2021-2025 роки»: проект Закону України. URL:<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6129&conv=9> (дата звернення: 26.11.2022)
25. Ф.М. Андреев, І.А. Беспалко, Д.М. Випорханюк, С.В. Ковбасюк. Основні тенденції світової космічної діяльності в інтересах національної безпеки та оборони / Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем: збірник наукових праць. Вип. 16 / Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова. – Житомир: ЖВІ, 2019 – 180 с.
26. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР : Зб. метод. матеріалів / ред. П. Тронько. Київ, 1989. Ч. 1. 280 с.
27. Законодавство про пам'ятники історії та культури : Зб. нормат. актів / ред. М. Голодний. Київ : Вид-во політ. літ. України, 1970. 464 с.
28. Дубровський В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. Харків, 1930. 75 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vseukrainskyj_komitet_o (дата звернення: 08.11.2022).
29. Кот С.І. Енциклопедія історії України : Енциклопедія. Київ : Наук. думка, 2008. Т. 5 : Кон - Кю. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kraiovi_Inspekturi_Ohoroni_Pamyatnikiv (дата звернення: 07.11.2022).
30. Реєстр пам'ятників, які Київська крайова інспектура охорони пам'ятників культури бере на облік. ДАКО (Державний архів Київської області). Р. 212.Спр. 3. Арк. 29.
31. Кот С. Енциклопедія історії України : Енциклопедія / Ред. В. Смолій. Київ : Наук. думка, 2008. Т. 5 : Кон - Кю. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kraiovi_Komisii_Ohoroni_Pamyatnikiv (дата звернення: 07.11.2022).
32. Устава про крайові комісії для охорони пам'ятників культури. ДАКО (Державний архів Київської області). Р. 212.Спр. 9. Арк.35.
33. Інструкція про організацію районних комісій по охороні пам'яток культури. ДАКО (Державний архів Київської області). Р. 212.Спр. 3. Арк.17.
34. Інструкція для обслідувачів району або міста з боку охорони пам'яток культури та природи. ДАКО (Державний архів Київської області). Р. 212.Спр. 3. Арк. 23.
35. Положення ККІОПК про кореспондентів. ДАКО (Державний архів Київської області). Р. 212.Спр. 3. Арк. 34.

36. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>
37. ВС визначив ознаки законного інтересу, який може бути предметом судового захисту. 05.03.2019. URL. <https://jur-gazeta.com/golovna/vs-viznachiv-oznaki-zakonnogo-interesu-yakiy-mozhe-but-predmetom-sudovogo-zahistu.html>
38. Виконавча влада і адміністративне право / В. Б. Авер'янов та ін.; ред. В. Б. Авер'янов. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 668 с.
39. Галуцько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. Форум права. 2010. № 4. С. 178–182.
40. Бліхар М. М. Публічний інтерес в адміністративному праві. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Економіка і право. 2021. Випуск 36. С. 10-15.
41. Золотухіна Л. О. Публічний інтерес як адміністративно-правова категорія: автореф дис. ... д-ра, юрид., наук: спец.: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 40 с.
42. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
43. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. / Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
44. Хамходера О. П., Пить І. Ю. Суб'єктивний публічний інтерес: теорія та прикладні перспективи. Інтернаука. Серія: Юридичні наук. 2021. № 1 (35). С. 27-39.
45. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Правова регламентація заходів адміністративно-процесуального примусу. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 3 (13). С. 28-34.
46. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Правова природа суду першої інстанції, що здійснює правосуддя в адміністративному судочинстві. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Право. 2020. № 27. С. 155-160.
47. Берназюк Я. О. Захист суспільного (публічного) інтересу як критерій обмеження конституційних прав та свобод особи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. № 68. С. 124-130.
48. Сливка В. В. Основні ознаки примирення сторін в адміністративному судочинстві. Право та державне управління. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 266-271.
49. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг.ред Левченко К.Б. / Г.Г. Жуковська, К.Б. Левченко, О.О. Остапенко, О.І. Сулова. Київ, 2020. 186 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/9/477745.pdf> (дата звернення: 18.01.2022).

50. «Гендер – соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належним для жінок та чоловіків» [Електронний ресурс]. Пробації України. Probation in Ukraine. URL: <https://www.probation.gov.ua/?p=8241> (дата звернення: 22.08.2022).
51. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]. Верховна Рада України. Законодавство України, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 22.08.2022).
52. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 52, ст.561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 21.02.2022).
53. Закон України «Про запобігання та протидії дискримінації в Україні». [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 32, ст.412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 22.08.2022).
54. Аналіз демографічної структури місцевих рад-2015. [Електронний ресурс]. Громадський простір. 07.12.2015. URL: <https://www.prostir.ua/?news=analiz-demografichnoji-struktury-mistsevuyh-rad-2015> (дата звернення: 10.02.2022).
55. Мамченко Н. Новікова А. «При здійсненні судочинства суддя є особою без статі»: гендерна рівність в українських судах. [Електронний ресурс]. Судово-юридична газета. 2019. 10-13 (479-482). URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/137896-pri-zdiysnenni-sudochinstva-suddya-ye-osoboyu-bez-statti-genderna-rivnist-v-ukrayinskikh-sudakh> (дата звернення: 22.08.2022).
56. Шевченко, З. В. (Уклад.). (2016). Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. URL: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-segregaciya-praci.html>
57. Гупало К. Жінка-юрист: прогулянка кар'єрними сходинками [Електронний ресурс]. «Юридична Газета», №10-11, 7 березня 2017 р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zhinkayurist-progulyanka-karernimi-shodinkami.html> (дата звернення: 10.02.2022)
58. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-листопаді 2020 року. Державний центр зайнятості: веб-сайт. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz.pdf (дата звернення: 28.03.2021).

59. European Parliament: web-site. URL: <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/european-gender-equality-week-october-26/product-details/20201016EOT04981?fbclid=IwAR16I0LDjvREaAZjEK2ZDihsK3MvLufPF06xnz06JRofzkZ8wE74Lbak6LM> (дата звернення: 29.03.2021).
60. Gender equality Index: web-site. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020> (дата звернення: 29.03.2021).
61. Статистичний щорічник України за 2020 рік / за ред. Вернер І.Є. Державна служба статистики України, 2020. 465 с.
62. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Постанова Кабінету міністрів України від 11 квітня 2018 р. No 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-п#Text> (дата звернення: 30.03.2021).
63. Жінки в адвокатурі. Цікаві факти. Національна асоціація адвокатів України. URL: <https://radako.com.ua/news/naau-opublikovalo-istoriyu-royavi-zhinok-v-advokaturi> (дата звернення: 30.01.2022).
64. Юриспруденція з жіночим обличчям. [Електронний ресурс]. Лойер. URL: <https://loyer.com.ua/uk/yurysprudenciya-z-zhinochym-oblychchuyam/> (дата звернення: 21.01.2022).
65. Драч О.О. Освіта жіноча в Україні [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл.. – URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=osvita_zhin (дата звернення: 22.08.2022).
66. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX - поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. – Одеса: Астропринт, 1998. – 408 с.
67. Аніщук Н.В. Фемінізація адвокатури: гендерний аналіз. [Електронний ресурс]. Наукові праці НУ ОЮА. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/547/Anishhuk%20N.%20V.%20Feminizacija%20advokatury%20gendernyj%20analiz.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення – 22.08.2022).
68. Гендерні аспекти відпусток по догляду за дитиною, якщо мати працює адвокат кою чи нотаріусом. [Електронний ресурс]. Юрфем. URL: <http://jurfem.com.ua/genderni-aspekty-vidpustok/> (дата звернення – 22.08.2022).

69. Савенкова В.Г. Гендерна сегрегація на ринку праці в Україні та Європейському Союзі / В.Г. Савенкова// Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доповідей учасників міжнародної наук. - практ. конф. м. Київ, 23 квітня 2021 р. за ред. проф. М.І. Іншина, ас. М.Б. Мельник.- Київ: «Освіта України», 2021 – С. 52-54
70. Economic Code of Ukraine of January 16, 2003. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian]
71. Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures of October 18, 2018 № 2597-VIII URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n1844> [in Ukrainian]
72. Grabovan L. (2019)Legal status of creditors in the Bankruptcy Code of Ukraine. Application of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. Collection of scientific articles / Edited by Doctor of Law, Judge of the Supreme Court SV Zhukov. K .: Alerta, 2019. S. 38. [in Ukrainian]
73. Grishchenko O. Can the company's debt become the personal debt of its leader or founder? URL. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/chi-mozhe-borg-kompaniyi-stati-osobistim-borgom-yiyi-kerivnika-chi-zasnovnika.html> [in Ukrainian]
74. Application of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. Collection of scientific articles / Edited by Doctor of Law, Judge of the Supreme Court SV Zhukov. K . Alerta, 2019. 216 p. [in Ukrainian]
75. Marchenko E. (2019) Competitive requirements in the bankruptcy case. Novels and gaps Application of the Bankruptcy Code of Ukraine. Collection of scientific articles / Edited by Doctor of Law, Judge of the Supreme Court SV Zhukov. K. Alerta, 2019. P. 49. [in Ukrainian]
76. Maslovsky S. (2019) Powers of the court of first instance in bankruptcy proceedings. Entrepreneurship, economy and law. 2019. № 12. p. 108–12. [in Ukrainian]
77. The new bankruptcy code has worked: what it changes for owners, top managers and individuals. URL. <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/24/652903/> [in Ukrainian]
78. Pogrebnyak V. (2019) Debtor under the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. Application of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. Collection of scientific articles / Edited by Doctor of Law, Judge of the Supreme Court SV Zhukov. K .: Alerta, 2019. P. 28 [in Ukrainian]
79. Skrypnyk MI, Grigorevskaya OO, Grabchuk IL (2017)Causes of Bankruptcy: Ineffective Management or Accounting and Financial Illiteracy? Scientific Bulletin of Kherson State University Issue 27. Part 3. 2017 P.123-126. [in Ukrainian]

80. ‘The Future is already here: Artificial Intelligence and Jurisprudence. Communication PRO with attorneys of the law firm Fortress of Law’, IHRDonAI Polina Prianykova – URL: <https://prianykovabusiness.wixsite.com/defender/fortress-of-law> – (Accessed on 1 October 2022).
81. ‘Polina Prianykova’s scientific Doctrine on AI implementation into the worldwide legislation, inter alia in criminal law anent the governmental assistance in the migration process and the assessment of risk development on part of unmanned aircraft systems’, IHRDonAI Polina Prianykova – URL: <https://prianykovabusiness.wixsite.com/defender/prianykovascientificdoctrineonai> – (Accessed on 1 October 2022).
82. ‘A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines’, High-Level Expert Group on Artificial Intelligence – URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf – (Accessed on 1 October 2022).
83. ‘EU and EEA Member States sign up for cross border experiments on cooperative, connected and automated mobility’ – URL: <https://wayback.archive-it.org/12090/20171013225916/https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-and-eea-member-states-sign-cross-border-experiments-cooperative-connected-and-automated> – (Accessed on 1 October 2022).
84. ‘5G Architecture White Paper V4.0’ – URL: <https://5g-ppp.eu/wp-content/uploads/2021/11/Architecture-WP-V4.0-final.pdf> – (Accessed on 1 October 2022).
85. ‘On the road to automated mobility: An EU strategy for mobility of the future’, Communication from the European Commission – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0283> – (Accessed on 1 October 2022).
86. ‘Artificial intelligence in road transport – Cost of non-Europe report’ – URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU\(2021\)654212](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU(2021)654212) – (Accessed on 1 October 2022).
87. ‘Legal Personhood for Artificial Intelligences’, Lawrence B. Solum– URL: <https://scholarship.law.unc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3447&context=nclr> – (Accessed on 1 October 2022).
88. ‘Automated vehicles in the EU’, European Parliamentary Research Service – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573902/EPRS_BRI\(2016\)573902_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573902/EPRS_BRI(2016)573902_EN.pdf) – (Accessed on 1 October 2022).
89. ‘Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies’, Expert Group on liability and New Technologies – URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1c5e30be-1197-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en> – (Accessed on 1 October 2022).

90. 'Taxonomy and Definitions for Terms Related to Driving Automation Systems for On-Road Motor Vehicles', SAE International Website – URL: https://www.sae.org/standards/content/j3016_202104/ – (Accessed on 1 October 2022).
91. 'Innovation to beat cybercrime acceleration the theme of 2021 Europol-INTERPOL Cybercrime Conference' – URL: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2021/Innovation-to-beat-cybercrime-acceleration-the-theme-of-2021-Europol-INTERPOL-Cybercrime-Conference> – (Accessed on 1 October 2022).
92. Concept on the development of Artificial Intelligence in Ukraine – URL: <https://prianykovabusiness.wixsite.com/defender/projecto-1> – (Accessed on 1 October 2022).
93. 'A.I. is far more dangerous than nukes', Polina Prianykova – URL: <https://prianykovabusiness.wixsite.com/defender/post/a-i-is-far-more-dangerous-than-nukes> – (Accessed on 1 October 2022).
94. 'IP Australia's Alex is more than just a chatbot', Asha Barbaschow – URL: <https://www.zdnet.com/article/ip-australias-alex-is-more-than-just-a-chatbot/> – (Accessed on 1 October 2022).
95. 'IP Australia', Australian Government – URL: <https://www.ipaustralia.gov.au> – (Accessed on 1 October 2022).
96. 'Police using AI to trace long-missing children', Zhang Yan, 'China Daily Global' – URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/201906/04/WS5cf5c8a8a310519142700e2f.html> – (Accessed on 1 October 2022).
97. 'Chinese police find over 10,000 missing, abducted children in 2021', Xinhua, 'China Daily' – URL: <https://global.chinadaily.com.cn/a/202201/02/WS61d157a2a310cdd39bc7eb80.html> – (Accessed on 1 October 2022).
98. '10,932 missing, abducted children found under police's Reunion Campaign', 'Global Times' – URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202201/1245582.shtml> – (Accessed on 1 October 2022).
99. 'Facial Recognition Technology Is Being Used To Find Missing Children', Marcia Wendorf, 'Interesting Engineering' – URL: <https://interestingengineering.com/facial-recognition-technology-is-being-used-to-find-missing-children> – (Accessed on 1 October 2022).
100. 'Indian police trace 3,000 missing children in just four days using facial recognition technology', Anthony Cuthbertson, 'The Independent' – URL: <https://www.independent.co.uk/tech/india-police-missing-children-facial-recognition-tech-trace-find-reunite-a8320406.html> – (Accessed on 1 October 2022).

101. ‘AI in Government Drives Extraordinary Possibilities’, ‘Intel’ – URL: <https://www.intel.com/content/www/us/en/government/artificial-intelligence.html> – (Accessed on 1 October 2022).
102. “Particularities of the regulation of AI algorithms, inter alia in online platforms and services, based on the example of ‘TikTok’”, IHRDonAI Polina Prianykova – URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/04/Multidisciplinary-academic-notes.-Science-research-and-practice.pdf> – (Accessed on 1 October 2022).
103. Prianykova P., ‘Cybercrime as an obstruction for the deployment of AI into miscellaneous transport systems (the taxonomy of criminal liability for the use of AI is included)’ // Science foundations of modern science and practice. Abstracts of X International Scientific and Practical Conference. Athens, Greece. – 2021. – Pp. 186-193. – URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2021/11/Science-foundations-of-modern-science-and-.pdf> – (Accessed on 1 October 2022).
104. ‘A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines’, High-Level Expert Group on Artificial Intelligence – URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf – (Accessed on 1 October 2022).
105. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1623335154975&uri=CELEX%3A52021PC0206> – (Accessed on 1 October 2022).
106. ‘Nordic municipalities’ work with artificial intelligence’, Ulf Andreasson and Truls Stende – URL: <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1375500/FULLTEXT01.pdf> – (Accessed on 1 October 2022).
107. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the EU Strategy for a Sustainable and Smart Mobility – URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=pi_com%3AAres%282020%293438177 – (Accessed on 1 October 2022).
108. ‘McKinsey: winning companies are increasing their investment in AI during COVID-19. What do they know that you don’t?’ , ‘Glenn Gow’ – URL: <https://www.glenngow.com/mckinsey-winning-companies-are-increasing-their-investment-in-ai-during-covid-19-what-do-they-know-that-you-dont/> – (Accessed on 1 October 2022).
109. ‘China's AI regulations face technical challenge’, Makenzie Holland, news writer, ‘TechTarget’ – URL: <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/news/252514781/Chinas-AI-regulations-face-technical-challenge> – (Accessed on 1 October 2022).

110. “Particularities of the regulation of AI algorithms, inter alia in online platforms and services, based on the example of ‘TikTok’”, IHRDonAI Polina Prianykova – URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/04/Multidisciplinary-academic-notes.-Science-research-and-practice.pdf> – (Accessed on 1 October 2022).
111. ‘数据行业 2022 年第一季度中国数据领域立法动态：科技、媒体和通信新’ (‘Data Industry Legislative developments in China's data sector in the first quarter of 2022: new developments in technology, media and communications’), ‘Sina Corp’ – URL: http://stock.finance.sina.com.cn/stock/go.php/vReport_Show/kind/search/rptid/703965484632/index.phtml – (Accessed on 1 October 2022).
112. ‘Terminal Product definition’, ‘Law Insider’ – URL: <https://www.lawinsider.com/dictionary/terminal-product> – (Accessed on 1 October 2022).
113. ‘Assessment’, ‘The AI Act’ – URL: <https://artificialintelligenceact.eu/assessment/> – (Accessed on 1 October 2022).
114. ‘capAI - A Procedure for Conducting Conformity Assessment of AI Systems in Line with the EU Artificial Intelligence Act (March 23, 2022)’, Floridi, Luciano and Holweg, Matthias and Taddeo, Mariarosaria and Amaya Silva, Javier and Mökander, Jakob and Wen, Yuni – URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4064091 – (Accessed on 1 October 2022).
115. Protecting European consumers. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633141/EPRS_BRI\(2019\)633141_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633141/EPRS_BRI(2019)633141_EN.pdf)
116. Єдиний європейський акт: Міжнародний документ від 17.02.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text
117. Договір про заснування Європейської Спільноти: Міжнародний документ від 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text
118. EU Consumer Protection. URL: <http://www.bih-parliamentary-twinning.eu/uimages/download/EU%20Consumer%20Protection%20Policy.pdf>
119. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/83/oj>
120. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Done at: Rome. Date enacted: 1957-03-25. In force: 1958-01-01. URL: https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/09/9-01/tfeu_cons.xml

121. Directive 2000/13/EC of the European Parliament and of the Council of 20 March 2000 on the approximation of the laws of the Member States relating to the labelling, presentation and advertising of foodstuffs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/labelling-presentation-and-advertising-of-foodstuffs.html>

122. Consumer policy: Principles and instruments. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/46/consumer-policy-principles-and-instruments>

123. Oulay Loic. La Constitution et l'integration: les deux sources de l'Union europeenne en formation. Revue française de droit administratif. 2009. V. 19. № 5, septembre-octobre. P. 859-875.

124. Directive (EU) 2019/2161 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Council Directive 93/13/EEC and Directives 98/6/EC, 2005/29/EC and 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council as regards the better enforcement and modernisation of Union consumer protection rules. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/2161/oj>

125. Commission Notice – Guidance on the interpretation and application of Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021XC1229%2805%29&qid=1640961745514>

126. Commission Notice Guidance on the interpretation and application of Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council on consumer rights. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021XC1229%2804%29&qid=1640961745514>

127. Commission Notice – Guidance on the interpretation and application of Article 6a of Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers

128. Regulation (EU) 2017/2394 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws and repealing Regulation (EC) No 2006/2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/2394/oj>

129. Directive (EU) 2020/1828 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers and repealing Directive 2009/22/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2020.409.01.0001.01.ENG

130. Charter of Fundamental Rights of the European Union 2012/C 326/02. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT>

131. Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31999L0044>

132. Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31999L0044>

133. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L0770>

134. Directive (EU) 2019/771 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the sale of goods, amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive 2009/22/EC, and repealing Directive 1999/44/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.136.01.0028.01.ENG&toc=OJ:L:2019:136:TOC

135. Your Consumer Rights When Shopping Online. URL: <https://www.eccireland.ie/shopping-online-consumer-rights/>

136. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>

137. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/>

138. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/index_en

139. European Committee for Standardization. URL: <https://cie.co.at/about-cie/liaisons/cen-european-committee-standardization>

140. European Food Safety Authority. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/efsa_en

141. Scientific Committees. URL: https://health.ec.europa.eu/scientific-committees_en

142. European Insurance and Occupational Pensions Authority. URL: <https://www.eiopa.europa.eu/>

143. European Consumer Centres Network - ECC Net. URL: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/resolve-your-consumer-complaint/european-consumer-centres-network-ecc-net_en

144. Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 01 квітня 2022 року 2174-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20#Text> (дата звернення 10.10.2022).

145. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства: Закон України від 21 липня 2020 р. 816-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-20/stru#Stru> (дата звернення 10.10.2022).

146. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 січня 1993 р. № 3687-ХІІ / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 7.
147. Ярошевська Т.В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні: монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 372 с.
148. Ярошевська Т.В. Трансфер технологій як складова інноваційного розвитку України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. № 1. 2022. С. 46–53.
149. Леонов В.В., Наливайко А.Д., Поляєв А.І. Нові технології, нові системи озброєння, новий характер війн. Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Київ. 2016. С. 119–125.
150. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.08.2022);
151. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1540-19> (дата звернення: 17.08.2022);
152. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5203-17> (дата звернення: 17.08.2022);
153. Про внесення змін до Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 26.11.2015 № 834-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/834-19> (дата звернення: 20.08.2022);
154. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3792-12> (дата звернення: 20.08.2022);
155. Про Національний орган інтелектуальної власності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.10.2020 № 1267-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1267-2020-%D1%80> (дата звернення: 20.08.2022);
156. Реєстр адміністративних послуг станом на 17.12.2020 р. URL: <http://mpmr.gov.ua/cnap/reestr-administrativnih-poslug-56> (дата звернення: 20.08.2022);

157. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/222-19> (дата звернення: 21.08.2022);
158. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3038-17> (дата звернення: 22.08.2022);
159. Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Декларація, Заява, Акт, Сертифікат, Перелік від 13.04.2011 № 461 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/461-2011-%D0%BF> (дата звернення: 22.08.2022);
160. Про порядок використання коштів, отриманих органами державної влади від надання ними послуг відповідно до законодавства, та їх розміри : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2001 № 702 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/702-2001-%D0%BF> (дата звернення: 22.08.2022);
161. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2019-19> (дата звернення: 23.08.2022);
162. Про затвердження Порядку здійснення сертифікації оператора системи передачі електричної енергії : Постанова; Нацком.енергетики, ком.послуг від 10.08.2017 № 1016 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1016874-17> (дата звернення: 23.08.2022);
163. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/60/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.08.2022);
164. Про затвердження Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 03.02.1997 № 146 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/146-97-%D0%BF> (дата звернення: 24.08.2022);
165. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11.01.2000 № 1370-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1370-14> (дата звернення: 24.08.2022);

166. Деякі питання державного регулювання діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма, Перелік від 16.11.2000 № 1718 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1718-2000-%D0%BF> (дата звернення: 24.08.2022);

167. Про закордонних українців : Закон України від 04.03.2004 № 1582-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1582-15> (дата звернення: 25.08.2022);

168. Про затвердження Порядку оформлення і видачі посвідчення закордонного українця : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Заява, Зразок, Опис від 17.11.2004 № 1531 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1531-2004-%D0%BF> (дата звернення: 25.08.2022);

169. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/755-15> (дата звернення: 26.08.2022);

170. Про затвердження Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Наказ Міністерства юстиції України; Порядок, Запит, Форма від 10.06.2016 № 1657/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0839-16> (дата звернення: 26.08.2022).

171. Конституція України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. (дата звернення 20.10. 2022).

172. Лімська декларація, прийнята на VIII Міжнародній конференції по боротьбі з корупцією у м. Ліма, Перу, 7-11 вересня 1997 року . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_090#Text (дата звернення 20. 10. 2022).

173. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р. (зі змінами та доповненнями) . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 20. 10. 2022).

174. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 20. 10. 2022).

175. Протокол про привілеї та імунітети Європейських спільнот від 08.04.1965 р. (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_623#Text (дата звернення 20. 10. 2022).

176. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення 20. 10. 2022).

177. Кримінальний Процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 20. 10. 2022).
178. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 20. 05. 2022).
179. Про Рахункову палату: Закон України від від 02.07.2015 р. № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text> (дата звернення 20. 10. 2022).
180. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 20. 10. 2022).
181. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення 20. 10. 2022).
182. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23.09.2021 р. №1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення 20. 10. 2022).
183. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення 20. 10. 2022).
184. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення 20. 10. 2022).
185. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення 20. 10. 2022).
186. Миргород-Карпова В. В., Лисов Д. А. Порівняльно-правова характеристика рахункової палати в Україні, США та Польщі. Правові горизонти. 2020. Випуск 23 (36). С. 35 – 44
187. Пацкан В. В. Міжнародне співробітництво Рахункової палати як вищого органу аудиту України у рамках міжнародних організацій. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Випуск 2 (23). Том 3. С. 322 – 327
188. Пацкан В. В. Засади адміністративно-правового статусу Рахункової палати як вищого органу аудиту України. Правова позиція. 2019. № 4 (25). С. 61 – 68
189. Пацкан В. В. Рахункова палата як вищий орган аудиту України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док-ра юрид. наук: спец.: 12.00.07 – «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. В. Пацкан; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород. 2020. 36 с.

190. Табенська Ю. В. Рахункова палата України як вищий орган незалежного зовнішнього контролю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Випуск 19. Частина 3. С. 88 – 91
191. Children of war. URL: https://childrenofwar.gov.ua/load/148/if_war_crime.pdf
192. Law of Ukraine "On Childhood Protection" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
193. Standards of child-friendly justice and their implementation in Ukraine (non-criminal aspect). 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/d/453435.pdf>
194. Standards of child-friendly justice and their implementation in Ukraine (criminal aspect). 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>
195. O. Skrypniuk, L. Tokarchuk. Protection of the rights and interests of children in the conditions of war in the east of Ukraine and in the annexed Autonomous Republic of Crimea: new challenges for Ukraine. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.15587%2F2523-4153.2020.210860>
196. On the establishment of the Coordination Headquarters for the protection of children's rights under martial law dated 03/17/2022. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/zahyst-prav-dytyny-v-umovah-voyennogo-stanu-koordynuvatyme-novyj-shtab/>
197. Protection of children's rights. The main territorial administration of justice in the Kyiv region URL: <https://kyivobljust.gov.ua/index.php/news/info/zahist-prav-ditey-v-umovah-voennogo-stanu>
198. UNICEF. For every child. URL: <https://www.unicef.org/>
199. N. Pashko, A. Kozlova. Advice on stabilizing the psychological state of parents and children who have left their homes. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/when-you-want-to-go-home>
200. Support of parents and children during the war. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/parents-children-support-during-military-actions#securitymilitary>
201. Ukraine Humanitarian Situation. Report No.18 URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/22881/file/Ukraine-Humanitarian-SitRep-18.pdf>
202. Departure from Ukraine: protection for children. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-protection-children_uk
203. The Council of the EU. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/pressreleases/2022/06/09/council-adopts-conclusions-rights-child>

204. The Council of the EU adopted a political statement on the protection of the rights of migrant children from Ukraine in the context of the Russian war of aggression against Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rada-yes-uhvalila-politichnu-zayavu-pro-zahist-prav-ditej-pereselenciv-z-ukrayini-u-konteksti-rosijskoyi-zagarnickoyi-vijni-proti-ukrayini>
205. Political statement on the protection of displaced children from Ukraine in the context of Russia's war of aggression against Ukraine. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/pictures/2022/Political%20Statement%20st10827.en22.pdf>
206. Political declaration between the Ministry of social policy of Ukraine and the Ministry of family and social policy of the Republic of Poland on the social protection of children victims of war and armed conflicts. URL: <https://www.msp/219.ua/news.html>
207. Information for Ukrainians arriving in Slovakia. URL: <https://ua.gov.sk/>
208. Plan of measures for post-war reconstruction and development of Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>
209. Project of the Recovery Plan of Ukraine/ Materials of the Working Group "Protection of Children's Rights and Return of Children Temporarily Displaced border". URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/protection-of-childrens-rights-and-return-of-children-temporarily-displaced-abroad.pdf>
210. Portal of public services. Internally displaced persons. URL: <https://igov.org.ua/subcategory/1/32/situation/48>
211. National Institute of Social Research. Internally Displaced Persons: Where to Look for Help in Wartime? URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishno-peremishcheni-osoby-de-shukaty-dopomohu-pid-chas-viyny>
212. Andrii Butyrskyi; Viktoriia Reznikova, "Internal Forced Migration in Ukraine: Legal Aspects," *Bialostockie Studia Prawnicze* 26, no. 1 (2021): 105-116
213. Timeline: how the EU has been supporting Ukraine since the beginning of the war. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/priorities/ukraine/20220519STO30402/timeline-how-eu-has-been-supporting-ukraine-since-start-of-war>.
214. Ukraine: EU must protect all children fleeing the war. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/priorities/ukraine/20220401IPR26521/ukraine-eu-must-protect-all-children-fleeing-the-war>
215. Canada: CUAET, rules of entry and residence. What does a Ukrainian need to know? URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/895/canada-rules-of-entry-and-residence-what-does-a-ukrainian-need-to-know>

216. The United States introduced temporary protection status for Ukrainians. URL:<https://suspilne.media/230120-ssa-zaprovadili-status-timcasovogo-zahistu-dla-ukrainciv-ermak/>
217. Report of the seventh month of the war. URL: <https://voices.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sytuatyvnyy-zvit-somyu-misiats.pdf>
218. Войтович Е. М. Теоретические и практические вопросы методики расследования убийств прошлых лет : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запорожье. 20005. 249 с.
219. Лускатов О. В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.
220. Яковенко М.О. Розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : автореферат дис....канд. юрид. наук : 12.00.09.- Ірпінь , 2011. 22 с.
221. Низамов В. Ю. Вопросы теории и практики раскрытия убийств прошлых лет : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Иркутск, 2005; Кулеева И . Ю. Правовое регулирование и криминалистическое обеспечение расследования нераскрытых преступлений прошлых лет : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омск, 2010; Морозов А. В. Использование экспертно-криминалистических учетов в расследовании преступлений прошлых лет : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2016; Самилев Н. М. Расследование нераскрытых преступлений прошлых лет (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации) : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2016. 221 с.
222. Лавровы О. А., А. С. Полуденный вор / Криминальные повести. – Москва : ЭТПС «Эпицентр», 1991. С. 9-71.
223. Колмаков В. П. Больше внимания криминалистике // Виктор Павлович Колмаков : сб. науч. тр. : к 100-летию со дня рождения ученого-криминалиста / сост. : В. В. Тищенко, О. П. Ващук. – Одесса : Юрид. література, 2013. С. 11, 15.
224. Самищенко С. С., Самищенко А. С. Синдром игнорирования криминалистики при расследовании убийств // Актуальные проблемы расследования преступлений : материалы Международной научно-практической конференции (Москва, 23 мая 2013 года). В 2-х частях. Часть 2. –М. : Издательство ООО «Буки Веди», 2013. С. 311.
225. Право війни. Вибрані питання: посіб. для командного складу, курсантів та слухачів військ. - навч. закладів. Київ: Любава, 1997. 112 с.
226. Лукашин Є.В. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. Київ: НМЦВО, 1999. 114 с.
227. Дмитрієв А.І. Міжнародне гуманітарне право : основи концепції. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Вищ. шк. Права при Ін-ті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ : Логос : Фахівець, 1999. 119 с.

228. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р., №2341- III. Ст. 438.[Електронний ресурс]. Законодавство України. Верхов. Рада України: офіц. вебпортал. URL: https://zakon/rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 20.11.2022).
229. Конвенція про захист цивільного населення під час війни, Женева від 12 серп. 1949 р. [Електронний ресурс]. Законодавство України. Верхов. Рада України: офіц. вебпортал.–URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 20.11.2022).
230. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), Женева, 8 груд. 2005 р. [Електронний ресурс]. Законодавство України. Верхов. Рада України: офіц. вебпортал. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text. (дата звернення: 20.11.2022).
231. Конвенція про заборону касетних боєприпасів, Дублін, від 30 трав. 2008 р. [Електронний ресурс]. Законодавство України. Верхов. Рада України: офіц. вебпортал. -URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k20#Text. (дата звернення: 20.11.2022).
232. Конвенція про поводження з військовополоненими, Женева, від 12 серп. 1949 р. [Електронний ресурс]. Законодавство України. Верхов. Рада України:[офіц.вебпортал].–URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 20.11.2022).